

borec

10

1969

BOREC ☆ 1969 ☆ XXI

REVIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10
REVIJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOZ, IVO KRIZNAR, ZVONE KRŽIŠNIK, VOJKO
NOVAK, TONE POLŠAK, ZDENKO RÖTER, DRAGO SELIGER, IVE SUBIC, FRANCE VREG, FRANCE
VURNIK

GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER
ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK
TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK
OVITEK: ING. ARH. BRANKO SIMČIČ
LEKTOR: PROF. AVGUSTIN PIRNAT
METER: HERMAN MIKLIC

K A Z A L O

Tone Krašovec: Boj za reformo	737
Mojca Drčar Murko: Logična nit v dosedanjem razvoju jugoslovanske zunanje politike	741
V spomin Tonetu Seliškarju — Rudnik	756
Mati	757
Tovariši	758
Ilova gora	760
Za svobode rdeči cvet	761
Povest o trmasti in pametni muli	761
Povest o muli, ki je rešila partizane	763
Vesela povest o muli	765
Zalostna povest o muli	768
István Domonkos: Pesmi — Človek, ki je ostal spodaj	772
Moja deklica: Grčija	773
Major William Jones — naš prijatelj (Miko Liška)	776

DOKUMENTI

Florjan Lalmiš: Gverilsko-partizansko vojskovanje — pogled v zgodo- vino in sedanjost	782
--	-----

KULTURNA PANORAMA

Knjiga o taborišču v Jasenovcu (S. R.)	800
Knjiga o peti prekomorski brigadi (S. R.)	801
Jugoslovani v oktobru (S. R.)	802
Nada Gaborovič: Vsaka noč mine (S. R.)	803
Fran Roš: Zagovor krivično sojene knjige	804

LIKOVNA UMETNOST

Nastajanje in nastanek grafičnih map (Vera Visočnik)	807
MED REVIJAMI	826
BIBLIOGRAFIJA KNJIG	831

Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 — Telefonska številka uredništva 21-173 — Rokopisov ne vračamo — Enojna številka stane 2 nova dinarja, dvojna 4 nove dinarje. Letna naročnina je 24 novih dinarjev, polletna 12 novih dinarjev. Letna naročnina za inozemstvo je 37,50 novega dinarja (3 USA dolarje) — Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 502-61806-250-514 — Klišiji, tisk in vezava: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani. — Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure.

Naslovna stran: Nikolaj Pirnat; Otroke, žene, starce so gonili z doma . . . , 1944, lino-
rez (list iz mape Domovi Ječe Gozdovi)

Boj za reformo

Tone Krašovec

Za nami je vroče gospodarsko poletje. Vroče ne zaradi vremenskih razmer, ki gospodarstvo kaj dosti ne zanimajo. Vzroki visoke temperature so druge. Gospodarstvo je pregreto: deluje s tako dinamiko, ki je še zdaleč nismo pričakovali; pregreto so finančni odnosi med delovnimi organizacijami ter med njimi in družbeno-političnimi skupnostmi ter drugimi porabniki njihovega blaga zunaj gospodarske sfere; razmere v zunanjetrgovinski bilanci so prenapete, saj ob nagli dinamiki izvoza še veliko močnejše narašča uvoz; osebni dohodki se gibljejo dokaj neodvisno od poslovnih uspehov — skratka, pojavljajo se vse močnejše težnje, ki jih ni mogoče uskladiti z razglašenimi reformnimi načeli. Da ob vsem tem ni bilo več mogoče odlagati resnega in temeljitega pretresa položaja — tudi v naših najvišjih organih — je povsem razumljivo. Zdaj ta živo poteka. Nekateri ukrepi za izboljšanje položaja so že sprejeti, nekateri še bodo. Za vse pa je važno, da se v praksi temeljito in dosledno uresničujejo, saj na papirju imamo vsa načela lepo, razumno in že dolgo zapisana.

Prav gotovo je, da je letos vsa gospodarska dinamika preseгла razumno mero in ne more dolgo zdržati enakega tempa. Uspehi se ne kažejo več na trgu, temveč tonejo v poplavi nelikvidnosti. Zato je razumljivo, da so najspособnejši delovni kolektivi začeli kmalu opozarjati na oddaljevanje od reformne smeri in zahtevati take ukrepe ekonomske politike, ki zagotavljajo ustrezno gospodarsko ravnovesje, finančno disciplino in doslednejše ravnanje po reformnih načelih nasploh. Res so bile te zahteve najglasnejše v Sloveniji in so še, saj praktičnih dokazov o uspešnosti že sprejetih ukrepov tako rekoč še nimamo, vsaj ne kaj prida, mnoge pomembne poteze pa usmerjevalce naše ekonomske politike šele čakajo. Zato tudi ni čudno, če je vse skupaj zavrelo prav ob primeru slovenske avto ceste. Prav gotovo bi se kaj kmalu nekaj takega dogodilo tako ali tako, če ne v Sloveniji pa drugje. Spomnimo se samo seje zagrebškega partijskega komiteja, ki je zastavil vprašanje, zakaj naj bi sposobne delovne organizacije plačevale družbene dajatve, ko pa nimajo pogosto niti sredstev za osebne dohodke. Ne zato, ker bi slabo gospodarile, ampak zato, ker jim odjemalci blaga sploh ne plačajo, kar pač omogočajo predpisi. Spomnimo se povsem nasprotnih stališč družbeno-političnih vodstev v nekaterih komunah z nesposobnimi podjetji, ki so na tiho, vendar čvrsto zavzela stališče, da naj podjetja ne plačujejo računov, samo da bo denar za osebne dohodke in bo v občini tako zagotovljen politični mir in red.

Spomnimo se odločnega stališča srbskega izvršnega sveta, da je glede visoke medsebojne zadolženosti treba napraviti red, če nočemo ogroziti nadaljnega gospodarskega razvoja. Spomnimo se ostrih pripomb slovenskih gospodarstvenikov na neustrezno spodbujanje izvoza na konvertibilna področja. In lahko bi opomnili še na druge podobne primere, ki so zviševali temperaturo v minulih mesecih prav sredi vročega poletja, ko navadno parlamentarne in

uradniške počitnice ter dopusti v gospodarstvu umirjajo atmosfero družbenih in ekonomskih dogajanj. Če je zavrelo ravno ob primeru slovenske ceste, je to predvsem posledica tega, da so v naši republiki morda težnje za dosledno izvajanje reforme in kritike odstopanj od te smeri močnejše in pogostejše kot morda kje drugje v državi. Prav zato je bolje rezultate političnih dogajanj v deželi po dogodkih z avto cesto ocenjevati po tem, kako so vplivali na to, da sedanje razprave prispevajo, da se tok gospodarstva znova povrne na reformno traso, kot pa po tem, ali smo Slovenci dosegli vse, kar smo glede avto ceste zahtevali ali ne.

Prezgodaj je, da bi kakorkoli lahko ocenjevali praktični pomen nekaterih že sprejetih ukrepov v omenjenem smislu in še manj tistih, ki so šele na vrsti. To smo že dejali. Gotovo pa je, da bo treba vso pozornost usmeriti na nekaj temeljnih problemov, ki so vzrok celemu plazu težav. Spregovorili bomo le o dveh, na katera v Sloveniji najpogostejše opozarjajo in ki sta tudi v širokem spektru reformnih nalog najpomembnejša.

Najprej moramo seveda omeniti široko medsebojno zadolženost v gospodarstvu.

Že takoj moramo omeniti, da bi bilo vse pretresanje nelikvidnosti brez praktičnih koristi, če ne bo sposobnejši del gospodarstva dobil podporo v učinkovitih sistemskih ukrepih in potezah. Do zdaj tudi najbolj sposobne in vitalne delovne organizacije niso imele prave moči, da bi bile izterjale denar za svoje, kupcem že izročeno, vendar neplačano blago.

Čeprav bi bilo nesmiselno pričakovati, da lahko z nekaj novimi predpisi na lepem najdemo izhod iz začaranega kroga medsebojnih dolgovanj, pa je vendarle nujno začeti z energičnim ukrepom. Dokončna rešitev problema pa seveda terja poseg v samo jedro našega ekonomskega mehanizma. Ta namreč dovoljuje razmere, v katerih je mogoče stalno prelagati dolgove, gospodarsko odgovornost in posledice na poslovnega partnerja, pravzaprav na gospodarstvo in vso družbo. Nesposobni na račun sposobnih seveda take možnosti izkoriščajo z večjo iznajdljivostjo, kot jo sicer kažejo v svojih poslovnih odločitvah. Nujna so torej izhodišča v tem smislu, da se bo sposobnost delovne organizacije stalno potrjevala na tržišču, da bo prenehalo na videz sila resno, sicer pa povsem nesmiselno odločanje o delitvi dohodka, prikazanega na papirju namesto tistega, dejanskega, na račun podjetja. Pri iskanju takih izhodišč pa bi morali upoštevati predvsem mnenja najprodornejšega dela našega gospodarstva.

Ob tem si moramo biti seveda na jasnem, da bodo prijemi za zmanjšanje nelikvidnosti za marsikoga boleči in se tudi likvidaciji nesposobnih ne bo mogoče izogniti. Vendar moramo imeti pred očmi, da propad podjetja v nobenem ekonomskem sistemu ne pomeni, da ga moramo zravhati z zemljo. V večini primerov se najde sposobnejša delovna organizacija, ki z boljšo organizacijo dela in kadrovskimi spremembami na pomembnejših mestih izboljša gospodarjenje ali vpelje novo, na trgu iskano proizvodnjo ter zagotovi spodoben zaslužek zaposlenim. Seveda pa to terja, da zagotovimo dobrim gospodarjem nemoteno poslovanje. Takó bodo sposobni pomagati šibkejšim in uspešno podpirati celoten ekonomski razvoj, sicer pa se bodo ubadali z vsiljenimi in nepotrebnimi težavami.

Drugo pomembno področje, ki ga je treba ustrezno prilagoditi našim težnjam, pa je zunanjetrgovinski in devizni režim. V Sloveniji je precej na široko razvejano stališče, da smo stalno oškodovani na račun federacije,

vendar takim stališčem marsikdaj manjkajo čvrsti argumenti. Prav prelivanje sredstev prek sedanjega deviznega in zunanjetrgovinskega sistema pa je področje, kjer so taka dokazila na razpolago. Drži, da sedanja ureditev naših poslovnih odnosov s tujino škoduje tistim, ki izvažajo na najzahtevnejša tržišča in prinaša lepe zasluške tistim, ki prodajajo blago na manj zahtevna področja, ki nam ne dajejo tako potrebnih čvrstih deviz. Prav tu pa je slovensko gospodarstvo prizadeto. Rezultat tako šibke spodbude izvoznikom na konvertibilna tržišča je seveda velik zunanjetrgovinski primanjkljaj.

Znano je, da ta nastaja na zahodu, ne v menjavi z vzhodnoevropskimi in drugimi deželami. Torej je treba predvsem preučiti, kako spodbuditi izvoznike na tržišča, kjer plačujejo kupci blago s čvrsto valuto. Vse to pa je bilo v našem zunanjetrgovinskem sistemu preveč zanemarjeno. Ob sedanjem sistemu pomeni zavzeto prizadevanje za uveljavljanje na konvertibilnih tržiščih hkrati tudi manjši ustvarjeni dohodek in s tem tudi poslabševanje sposobnosti za nadaljnjo izvozno ekspanzijo.

V takem položaju je slovensko gospodarstvo najbolj prizadeto. Zakaj: zato, ker ustvarja blizu petino jugoslovanskega izvoza, tri četrtine v tujini prodanega blaga pa plasira na konvertibilna tržišča. To siromaši dohodek slovenske industrije, ki ima že tako preskromna sredstva za nujno potrebno modernizacijo proizvodnje. Ni treba to posebej pojasnjevati, saj je znano in neovrgljivo dejstvo, da imamo v Sloveniji najbolj zastarelo strojno opremo v državi. Medtem ko ustvari Slovenija blizu 24 % jugoslovanskega izvoza na konvertibilna področja, pa kupimo le slabih 14 % vse v Jugoslavijo uvožene opreme in ta naš delež pri nakupu opreme v tujini upada. Da primanjkuje uspešnim izvoznikom sredstev ne samo za modernizacijo, ampak celo za osebne dohodke, kažejo osebni dohodki v tekstilni, lesni, usnjarski in kovinski industriji. Te panoge z visokim izvozom imajo letos podpoprečne plače v republiki — od 87 do 100 starih tisočakov na mesec.

Ker vemo, da kroničnega bolehanja naše zunanjetrgovinske bilance ne moremo rešiti z administrativnim omejevanjem uvoza, čeprav bi se v sedanjem težkem položaju morali odreči tudi nekaterim nepotrebnim nakupom v tujini, je nujno spodbujati izvoz na konvertibilna področja. Gospodarstvo ima za to na razpolago dovolj koristnih in primernih predlogov.

Omenili smo le dveje področji, kjer so odstopanja od reformne smeri najopaznejša in zato za slovensko gospodarstvo dejansko tudi najbolj pereča. Razumljivo je, da ponekod gledajo na te zadeve v vsakodnevni praksi drugače. Vendar pa je čas, da nam trenutna praktična dogajanja ali potrebe prenehajo biti merilo našega ravnanja in ukrepanja v ekonomski politiki ter pri obnašanju gospodarstva nasploh. Življenje nam kaže, da se vse to sprevrča navadno v licitiranje za večje ali manjše ugodnosti posameznih gospodarskih področij ali celo podjetij. V Jugoslaviji smo z besedami za reformo vsi, v praksi pa je drugače. Zato bi bil največji uspeh sedanjih preučevanj naše gospodarske in družbene poti nasploh v tem, če bi prakso kar najbolj vrnili na tirnice družbenoekonomske reforme in v okvire načel, tako jasno razglašanih na 9. kongresu ZKJ in tako pomanjkljivo uresničenih. Upanje, da bomo v tem uspeli, vlivajo vse odločnejše zahteve najbolj prodornega dela gospodarstva in najbolj naprednega dela delavskega razreda po vsej deželi, in to ne glede na republiko. Razlike v stališčih so in bodo tudi v prihodnje. Nujno pa je, da jih napredno usmerjamo z medsebojnim razumevanjem, vendar le na osnovi načel, razglašanih v naših najpomembnejših družbenih dokumentih. Le tako bo boj za reformo v prihodnje uspešnejši kot do zdaj.

Nikolaj Pirnat: ...ter jih požigali, 1944, linorez (list iz mape Domovi Ječe Gozdovi)

Logična nit v dosedanjem razvoju jugoslovanske zunanje politike

Mojca Drčar-Murko

»Tujega nočemo, a svojega se ne bomo odrekli.«

Predsednik začasne vlade DFJ Josip Broz
v govoru na Visu, 12. septembra 1944

UVOD

O novi jugoslovanski zunanji politiki ni mogoče govoriti brez 27. marca 1941, brez spontanega potrjevanja pripadnosti drugače urejeni državi v okviru vseh jugoslovanskih narodov med NOB, ni mogoče govoriti brez naporov za oblikovanje državnosti. Zunanja politika, ki naj ne bi zasledovala samo ozke interese svoje države oziroma interese velikih sil na Balkanu, temveč bi se kvalitativno spremenila v delček mednarodne politike, je logično razpredanje tistega, kar je bilo postavljeno že na začetku osvobodilnega boja in se je vsa vojna leta nekajkrat ponovilo v dokumentih mednarodnega pomena. Osvobodilni boj je prinašal razrešitev notranjih nasprotij, iz tega pa so že rasle ideje o drugačni mednarodni skupnosti, kjer bi namesto mednarodne politike kot seštevka posameznih nacionalnih politik, vodila mednarodno skupnost politika širših skupnih ciljev, posebno pa upoštevala dotlej zanemarjene koristi majhnih narodov in držav.

Misel o taki mednarodni politiki, v kateri bi bila vojna obsojena kot nedopustno dejanje, razširjanje hegemonizma in ekonomsko izkoriščanje pa bi bilo prav tako postavljeno na seznam nedopustnih dejanj, se je razvijala na grenkih izkušnjah stare Jugoslavije, ki so jo v zunanjem svetu določali interesi Nemčije in Francije, ne pa potrebe zaostale in ekonomsko nerazvite državne skupnosti. Misel je rasla tudi iz izkušenj druge svetovne vojne, ko so se tudi drugod po svetu bistveno spremenili pojmi o mednarodni politiki in o njenih ciljih. Toda kljub podobnim miselnim razvojem v deželah, kjer hkrati z okupatorjem niso spreminjali družbenih struktur, je uspelo jugoslovansko vodstvo tudi v zelo težkih razmerah ohraniti svoja izvirna stališča. V zgodovini mednarodnih odnosov nove Jugoslavije tako najdemo nekaj markantnih točk, kjer sta bila zaupljivost in zmagovalski zanos zelo realistično odmerjena v mednarodnih dokumentih. Prav ti danes dokazujejo, da mednarodna politika Jugoslavije ni počivala na naključjih, še manj na pritisku ali zgledu kogarkoli, ampak se je borila za vsako točko v pogostoma neenakem spopadu. Zato je zelo naravno, da se je tedaj, ko se je znašla med dvema konceptoma blokofske odvisnosti, odrekla obeh in poiskala življenjski prostor zase in za mlade majhne države v podobnih položajih. Politika neuvrščanja tako ni nastala kot zbiranje tretjega bloka, temveč je bila realni izhod iz stiske, v katero so pripeljale neodvisno mednarodno politiko hegemonistične težnje dveh idejnih nasprotnikov.

Osnova jugoslovanske zunanje politike je zdaj takole definirana v ustavi: »Ker sta po njenem prepričanju miroljubna koeksistenca in aktivno sodelovanje držav in narodov, ne glede na razlike v njihovi družbeni ureditvi, neogiben pogoj za mir in družbeni napredek na svetu, opira Jugoslavija svoje

mednarodne odnose na načela: spoštovanja nacionalne suverenosti in enako-pravnosti, nevmešavanja v notranje zadeve drugih dežel, mirnega reševanja mednarodnih sporov in socialističnega internacionalizma. V svojih mednarodnih odnosih se ravna Jugoslavija po načelih Ustanovne listine Združenih narodov, izpolnjuje svoje mednarodne obveznosti in aktivno sodeluje v mednarodnih organizacijah, katerim pripada.» (VII.)

ZA SAMOSTOJNO ODLOČANJE O SVOJI USODI

Ko analiziramo jedro, podano v ustavi kot vodilo državni politiki, spoznavamo elemente iz zgodnjega obdobja pri obrambi neodvisnosti jugoslovanske državnosti, prav tako pa pridobitev osvobodilnega in revolucionarnega gibanja. Kljub velikim zaveznikom, s katerimi je bilo partizansko gibanje v koaliciji, so elementi mednarodne politike, ki so se javljali v aktivih vodstva, motili velike sile. Te motnje so bile posebno vidne tedaj, ko je šlo za samostojno odločanje o svoji prihodnji državni ureditvi, če ne celo o svojem nadaljnjem obstoju. Nervoza in sumničenja niso pokazali samo zahodni zavezniki, ki jim je bilo veliko do tega, da se v Jugoslaviji nekako sporazumejo partizani in četniki (predstavljali so se kot kraljeva vojska, ki se bori proti okupatorju), da bi se pozneje lažje obnovila monarhija, temveč tudi vzhodni velikan, saj je nekako na sredi svetovne vojne ugotavljal možnosti, kako bi razširil vpliv na ves evropski vzhod. Kljub tesni naravni povezanosti partizanskega boja z razglašenimi idejami prve socialistične države na svetu, le-ta ni želela preveč pobud, ki bi na prvo mesto postavljale samostojnost in neodvisnost majhne države, oblikovane z domovinskimi silami.

Diplomatska zgodovina druge svetovne vojne, ki zadeva naše ozemlje, je zato polna nepravilnih, nerazumevajočih potez pri zaveznikih; ti so namreč dokazovali, kako težko se privilegirani odpovedujejo nekaterim svojim upravičenostim (na primer pravice, da bi se vmešavali v zadeve malih). Tudi izgradnja jugoslovanske državnosti je zaradi kompromisnih pritiskov zaveznikov potekala precej počasneje, kot bi lahko bila. Sovjetska zveza je na primer leta 1941 obnovila diplomatske odnose s kraljevsko vlado, boljše odnose pa je imela tudi z Veliko Britanijo, zato ji ni ustrezalo oblikovanje nacionalnega upravnega telesa v okviru osvobodilnega gibanja že leta 1941. Vsekakor je pod vplivom kominterne CK KPJ opustil misel na formiranje nacionalnega osvobodilnega odbora za dve prihodnji leti,¹ ki sta minili v mučnem dokazovanju o prvotnosti in izključnosti nacionalnega predstavnštva partizanskega gibanja.

Načelo suverenosti prihodnje države je bilo potrjeno na drugem zasedanju AVNOJ; ta je položil temelje državnosti in preučil vse vidike delovanja. Med zelo pomembnimi sklepi so bili vsi tisti, ki so zadevali mednarodno dejavnost prihodnje jugoslovanske države. Vsekakor pa se je zunanja dejavnost tesno navezovala na notranje razmere (vojna je bila na višku) in na postopno sprejemanje v mednarodno skupnost. Iz tega, kar je AVNOJ pomenil, že izhajajo prihodnje usmeritve: sprejeli so federativno ureditev, ki naj bi uresničila pravico do samoodločbe vsakega naroda, oblikovana pa je tudi vlada (de facto vlada po mednarodnem pravu), ki ima poverjenike (ministre) za posamezna področja. AVNOJ je na položaju najvišjega predstavnškega telesa

¹ Dušan Plenča: Medjunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata, Beograd 1962, stran 63.

Nikolaj Pirnat: ...umirat od gladu, 1944, linorez (list iz mape Domovi Ječe Gozdovi)

dobil dolžnost zastopati novo državo v mednarodnih odnosih, izvrševati torej takó imenovano mednarodno pristojnost. Suverena država je zato logično morala skleniti glede zadev, ki so se tikale begunske vlade in stare državne tvorbe, med drugim tudi to, da je treba pregledati vse mednarodne pogodbe in obveznosti, ki jih je sklenila ta vlada.²

Iz tega časa je tudi zelo jasna opredelitev prihodnje zunanje politike nove države; ta je bila drugim pripravljena priznati tisto, kar si je priborila zase in kar je imela za svojo neodtujljivo pravico. Josip Smolaka je bil poverjenik za zunanje zadeve v novi vladi (NKOJ) in je kmalu po izvolitvi podal svoj program prizadevanj: »Smer naše zunanje politike so nam pokazali junaški borci NOB. Naš sovražnik je fašizem, zavezniki pa Sovjetska zveza, ZDA in Velika Britanija, s katerimi se skupaj borimo proti fašistični pošasti. Atlantska listina, ki je temelj njihove zveze, je tudi osnova naše politike. Pri prihodnjem urejanju naše države in pri postavljanju mejá bomo zahtevali, da bodo spoštovali našo voljo... Cilj naše zunanje politike je zagotoviti našim narodom politično svobodo, socialno pravičnost in splošno blaginjo v boljši Jugoslaviji, ki bo postavljena na demokratične temelje in bo urejena kot federativna država.«³

Drugo zasedanje AVNOJ je pomenilo temeljiti preokret na poti k mednarodnemu priznanju NOB, kar tudi v letu 1943 ni bilo majhno delo, če upoštevamo hude ovire, ki so jih povzročale velike sile, ko so še vedno podpirale Mihajlovića in begunsko vlado. Revolucionarna narava nove vlade, ki je stike z zavezniki tudi postavljala na spoštljivo razdaljo, vsekakor pa se ni bolj približala nobeni od njih, v tej obliki ni ustrezala niti Sovjetski zvezi, ta pa je ob AVNOJ nastopala kot velika sila.⁴

Mednarodni okvir odpora je bil razumljiv — ustvarjanje federativne socialistične države na jugu Evrope, ki je veljal za odprto področje vmešavanja od zunaj, je nasprotoval idejam o hegemoniji oziroma o delitvi interesnih sfer po končani vojni. Toda hkrati je bila samostojnost vodstva osvobodilnega gibanja tista, ki je pomenila odločilni dejavnik v premagovanju hegemonističnih apetitov, pripeljala do končnega priznanja NKOJ, ob koncu vojne pa ovirala praktično izvedbo načrta o razdelitvi vplivnih področij.

Zunanja politika oziroma mednarodni odnosi tega obdobja so zato tesno povezani z močjo osvobodilnega gibanja, z uspehi proti fašistični koaliciji, odvisni pa tudi od sposobnosti voditeljev, saj so ti skrajno previdno cementirali kamen na kamen novega mednarodnega položaja Jugoslavije. Delni sad tega prizadevanja se je pokazal na teheranski konferenci velikih, kjer so sklenili: »Jugoslavija se bo obnovila kot država v polni teritorialni celotnosti in neodvisnosti, le da bodo vprašanje njenih zahodnih mejá in zahtev proti Italiji reševali po vojni, upoštevaje predloge predsednika Wilsona leta 1919.«⁵

V BOJU ZA MEDNARODNO PRIZNANJE

Vodstvo osvobodilnega gibanja si je uporno prizadevalo ohraniti pridobitve jugoslovanske revolucije, hkrati pa pridobiti mednarodno priznanje in tako preprečiti po končani vojni invazijo zaveznikov. Zato je sklenilo s kraljevsko vlado dva sporazuma, ki pomenita nekakšen pogoj za poznejše med-

² Dušan Plenča: Medjunarodni odnosi Jugoslavije..., str. 77

³ *ibid.*, str. 214

⁴ Vladimir Dedijer: Josip Broz-Tito, Prispevki za življenjepisa, Ljubljana 1953, str. 495

⁵ Dušan Plenča: Medjunarodni odnosi Jugoslavije..., str. 220

narodno priznanje nove Jugoslavije. Vprašanje mednarodne legalnosti »vlade na terenu« (NKOJ) je bilo tako odstranjeno, v deklaracijah Tito—Šubašić pa so bile ohranjene pridobitve osvobodilnega boja kljub kompromisu o predstavljanju jugoslovanskih narodov. Premoč resničnih predstavnikov Jugoslavije pa je bila angleškemu zavezniku odveč, posebno pa ga ni veselilo določilo o postopnem sestavljanju začasne vlade.

Iz tega obdobja (po prvi deklaraciji Tito—Šubašić) je spet markantna tista točka, ki govori o neodvisnosti osvobodilnega gibanja. Ko je namreč britanski poveljnik v Italiji Wilson povabil maršala Tita, naj ga obišče in mu razloži svoja stališča do londonske begunske vlade, je CK KPJ odločil, da Tito ne bo odpotoval v Italijo. Menil je namreč, da so pogovori med jugoslovansko vlado v Londonu in CK KPJ njuna notranja zadeva in zavezniki nima jo pravice, da bi se vanje vmešavali. Še več, v odgovoru na povabilo je bilo rečeno, da resnični predstavnik jugoslovanskih narodov, ki vodi revolucionarno vlado, ne more obiskati poveljnika zavezniškega sektorja, če ga prej ne povabi na uradni obisk vodstvo njegove države.⁶

Še enkrat je bila potrjena odločnost braniti prihodnjo neodvisnost tedaj, ko se je Tito pogovarjal o zavezniških operacijah v Istri in v Slovenskem primorju. Zahteval je namreč, naj britanske čete sodelujejo s partizanskim gibanjem in spoštujejo jugoslovanske organe oblasti.⁷

Iz oktobra 1944, nekaj dni po osvoboditvi Beograda, je drugi sporazum Tito—Šubašić; ta spet pomeni zmago prizadevanj osvobodilnega boja in v njem je mednarodnim odnosom nove Jugoslavije posvečeno veliko pozornosti: »Ker je Jugoslavija priznana v Združenih narodih v svoji stari obliki in kot taka obstaja naprej, bomo našo deželo v tem smislu še naprej predstavljali zunaj v vseh dejanjih zunanje politike, dokler državna skupnost, prihodnja demokratska Jugoslavija, ne dobi dokončne oblike državnosti po svobodni odločitvi vseh narodov.«⁸

Sporazum s takimi značilnostmi je še posebej pomemben zato, ker je dobil formalno potrditev mednarodnih dejavnikov, to pa je pomenilo, da nove državne skupnosti tudi v zmedenih časih, ki navadno nastopijo po vojni, ni mogoče podreti kot »mednarodno nepriznana ali nezakonito«. Poleg tega je bilo pomembno, ker je NKOJ lahko postavil pred zaveznike vprašanja oblikovanja meja po etničnih zakonitostih, se pravi zahteval popravek versajske mirovne pogodbe, ki je po prvi svetovni vojni dala Italiji slovenska in hrvatska etnična ozemlja.⁹

Tudi obisk Tita v Moskvi je pomenil leta 1944 utrjevanje mednarodnega položaja nove države. Podpisali so namreč protokol, ki dokazuje trdnost v varovanju ozemeljske celotnosti nove jugoslovanske države tudi v odnosu do vzhodnega zaveznika: »Pred nekaj dnevi je sovjetsko poveljstvo, upoštevaje interese pri širjenju operacij proti nemškim in madžarskim četam na Madžarskem, zaprosilo NKOJ in vrhovni štab POJ za soglasje ob začasnem vstopu sovjetskih čet na jugoslovansko ozemlje. Sovjetsko poveljstvo je ob tej priložnosti sporočilo, da se bodo sovjetske čete, takoj ko bodo opravile svoje vojaške naloge, umaknile iz Jugoslavije.«¹⁰

⁶ Dušan Plenča: Medjunarodni odnosi Jugoslavije . . . , str. 272

⁷ *ibid.*, str. 273

⁸ *ibid.*, str. 340

⁹ *ibid.*, str. 341

¹⁰ *ibid.*, str. 343

Po neizmernih spletkarjenjih med dvorom in begunsko vlado, da bi nekako zaustavili prodiranje partizanskega vpliva, je 5. marca razpadel sporazum Tito-Šubašić (dejanska vlada na terenu, teoretska v Londonu), sestavili pa so začasno vlado Demokratične federativne Jugoslavije in ta je prevzela vodenje vseh državnih poslov. Začasna vlada je med drugim izjavila v deklaraciji: »Vlada bo naredila vse, da bi združila naša nacionalna ozemlja, ki so po prvi svetovni vojni ostala zunaj države. Pri tem izhaja iz dejstva, da so se te pokrajine s splošno vstajo proti tujim osvajalcem praktično že odločile in priključile DFJ. Naši narodi imajo torej pravico na združitev ne le po pravici o samoodločbi narodov, ampak tudi zato, ker so s svojo oboroženo vstajo naredili veliko uslugo splošni stvari Združenih narodov... Prijateljske odnose z zavezniki bomo nadaljevali tudi v snovanju povojnega miru. Naši narodi so prepričani, da bodo tudi v tem obdobju imeli podporo zaveznikov v uresničevanju pravičnih nacionalnih zahtev, kakor so jo imeli tudi v vojni proti skupnemu sovražniku. Vlada bo sodelovala v vseh mednarodnih ustanovah in akcijah, ki imajo namen zavarovati mir.«¹¹

V oblikovanje povojne jugoslovanske zunanje politike vsekakor sodi tudi krepitev odnosov z zavezniki. Najprej je bil na vrsti naravni in po idejni plati najbližji — Sovjetska zveza. 11. aprila 1945 so v Moskvi podpisali sporazum o prijateljstvu, vzajemni pomoči in o povojni gradnji.

Čl. 3: Visoke države pogodbenice izjavljajo, da bodo sodelovale v duhu najbolj učinkovitega mednarodnega sožitja v vseh mednarodnih akcijah, ki imajo namen zagotoviti mir in varnost narodov ter bodo naredile vse, kar je v njihovi moči za uresničenje teh ciljev.

Čl. 5: Visoke strani pogodbenice izjavljajo, da bodo delovale v duhu prijateljstva za izboljšanje nadaljnjega razvoja ekonomskih in kulturnih vezi med obema deželama.¹²

Sporazum v Moskvi so na zahodu sicer prikazovali kot drsenje v vzhodne vode, toda vlada DFJ se tedaj ni odrekla samostojne mednarodne politike, saj je le-ta slonela prav na načelih, ki jih je utemeljevala tudi pogodba. Demokratično federativno Jugoslavijo so nato priznale članice Združenih narodov in s svojimi dejanji je potrjevala načela svetovne organizacije. Toda kljub mednarodnemu priznanju je nanese, da se je morala mlada država braniti pred svojimi prejšnjimi zavezniki, ki so hoteli Trst in Slovensko primorje odtrgati od naravnega zaledja. Prav gotovo ozemeljski zahtevi nista bili edini pogoj in vzrok, temveč je šlo za zadnje udarce neodvisni državi, ki je uspela prebroditi čeri notranjih in zunanjih nevarnosti ter dokončno zavreči staro mednarodno politiko, ki je ustrezala velikim silam.

Vojna se je končala 15. maja 1945, toda diplomatski boj za osvoboditev delov nacionalnega ozemlja, ki ji je pripadalo po mednarodnem pravu in po Ustanovni listini Združenih narodov, pa je trajal še dolgo in ni prinesel polnega zadoščenja.

NOVO POJMOVANJE MEDNARODNE POLITIKE

Izraz mednarodna politika se ne razlikuje od zunanje politike samo slučajno. Z njim naj se prikaže kvalitetna sprememba in napredovanje v razumevanju tega, kako kakšna država deluje v svetu na temelju svoje suverenosti. Dokler je veljalo samo striktno pravno načelo, da je dovoljeno vse, kar

¹¹ Dušan Plenča: Medjunarodni odnosi Jugoslavije..., str. 389—91

¹² ibid., str. 396

ni prepovedano po mednarodnem pravu, je ideja mednarodne politike pomenila samo preprost zbir zunanjih politik posameznih držav. Šele velike vojne — prva in po njej Društvo narodov, druga in Združeni narodi, so prinesle kvalitetne spremembe. V skupnih katastrofah se je skovalo čustvo mednarodne povezanosti, solidarnosti in celo določenih omejitev suverenosti na temelju splošno priznanih moralnih norm, ki nimajo vedno oblike pravno veljavne obveznosti (zavarovane in zagotovljene s primerno sankcijo). Spoznanje o nujnosti moralnih norm v mednarodnem življenju je bilo deloma vključeno že v Pakt Društva narodov, svojo najbolj dosledno obliko pa je prinesla Ustanovna listina Združenih narodov. Skupna osnova je skupni interes za zavarovanje miru, iz tega pa tudi logično sledi razglasitev vojne za nedopustno dejanje.

Kvalitetno spremembo v pojmovanju zunanje politike ves čas opažamo v izjavah, v začetku določenih z vojno, o zunanjem položaju prihodnje demokratske Jugoslavije, po vojni pa dobi trdno vsebino, ki se nekajkrat kali v hudih preizkušnjah. Že sama Ustanovna listina je uvedla dve načeli, ki ju pozneje najdemo v razvoju jugoslovanske zunanje politike — načelo o preprečevanju morebitne prihodnje vojne in načelo o snovanju take mednarodne skupnosti, ki bi slonela na neodvisnosti, enakopravnosti in mednarodnem sodelovanju. Pri tem ni šlo samo za deklariranje, temveč je najbrž večina članic Združenih narodov želela moralna načela oblikovati v okviru mednarodnega prava. Čeprav je kvalitetno novo pojmovanje mednarodne politike s skupnostjo interesov in koristi vplivalo tudi na temelje mednarodnega prava, so poznejša dejanja mnogokrat onemogočila dosledno izvedbo postavljenih načel. Tudi Jugoslaviji ni bilo dovolj razlagati cilje, ki jih je oblikovala Ustanovna listina, ampak se je zanje borila v neposrednih okoliščinah po drugi svetovni vojni. Kot neposredna posledica ali tudi naravna rezultanta ideoloških nasprotovanj (zaradi vojne so bila le-ta premaknjena na poznejši čas) pa se je v novem konceptu mednarodne politike pojavilo blokovstvo, ki je v celoti zanikalo skupni interes za očuvanje miru.

Kot dejanska nasprotna utež tej politiki je torej nastajala politika neuvrščanja, ki je v svojih začetkih priznala nujnost miroljubne koeksistence, vendar pa ne samo to, ampak je sočasno bivanje dopolnila z dolžnostmi aktivnega delovanja in odstranjevanja ovir, ki jih pravemu smislu mednarodne politike meče na pot blokovska razdeljenost.

Dolžnost delovanja, ne le pasivnega sprejemanja, je pravzaprav prinesla že Ustanovna listina (v členih 13 in 56 je postavljeno določilo, da so države »dolžne uresničevati mednarodno sodelovanje«, kar z drugimi besedami pomeni dejansko pomagati, da se uresničujejo načela Ustanovne listine). Tudi politika neuvrščanja, ki se pojavi po vojni kot neposredno nasprotje vojaškim in idejnim blokom, se počasi gradi na osnovi že prej znane miroljubne koeksistence in v 50 letih vzklilega aktivnega sodelovanja in s tem temelja za miroljubno sožitje. Jugoslavija je v oblikovanju novih pojmov ves čas aktivno sodelovala, vsekakor pa s svojo politiko potrjevala že znana in sprejeta načela. Pri tem je šla skozi pritisk dveh sovražnih blokov in tudi iz tega obdobja prinesla koristna spoznanja za druge majhne in ekonomsko razvite države. Vsekakor pa je treba poudariti, da miroljubna koeksistenca in aktivno sodelovanje segata dalj od politike neuvrščanja v strogem smislu besede. Obstajata namreč lahko v splošnem pojmu in imata splošno veljavnost za vse dežele ne glede na njihove notranje družbene sisteme in na njihov odnos do blo-

kovskih skupin.¹³ Na drugi strani pa sta nujni pogoj za politiko neuvrščanja, ki ju ima za podlago in za pogoj.

Tak je bil okvir mednarodne politike v svojem razvoju po drugi svetovni vojni, kjer pa so pomembno mesto zavzemale tudi podrobnosti. Pariška mirovna konferenca je potekala v ozračju popolnega nerazumevanja in nezaupanja do pravičnih nacionalnih zahtev na zahodni meji, na vsakem koraku pa je že vnaprej vladal strah pred sklepom, ki bi v besedah izraženi demokratični svoboščini dala tudi primerno vsebino. Ves čas je bilo čutiti, kako nenavadno in celo zgrešeno je delovala Jugoslavija, ko je kršila nedotakljivost odločitev velikih. Tudi v Parizu se je rojevala prava hrbtenica zunanje politike, ki se je neposredno naslanjala na dragocene izkušnje iz vojne in tik ob njenem koncu. Primer Trsta na pariški konferenci človeka včasih spominja na usodo Indokine po ženevskih sporazumih leta 1954. Nedvomno je bila namreč moč Vietminha tedaj taka, da bi bil lahko učinkovito nadaljeval boje in tudi zasedel jug, toda Ho Si Minh je hotel dokazati, da poleg moči priznava tudi mednarodne sporazume, če so pošteni in sklenjeni na enakopravni ravni. Na konferenci in po njej pa se je pokazalo, da poštenosti z druge strani ni bilo mogoče pričakovati in so ga v bistvu grenko izigrali. Pri nas sicer razmerje sil ni bilo tako čisto kot v vietnamskem primeru, toda koncentrirani pritisk nas je vendarle izigral (partizanske čete so se morale umakniti iz Trsta, angleška stran pa je zatrjevala, da je Trst osvobodila novozelandska divizija). Še v tistem letu je namreč maršal Tito pred skupščino takole oblikoval jugoslovansko mednarodno politiko, ki je rabila kot podlaga za delo naše delegacije na Pariški mirovni konferenci:¹⁴

1. z vsemi silami se boriti za mir na svetu,
2. prizadevati si, da pride nova Jugoslavija do svojih pravic, ki so ji bile odvzete po prvi svetovni vojni, se pravi, da ji vrnejo Istro, Slovensko primorje s Trstom, slovenski del Koroške, prav tako pa naj dobi povrnjeno škodo, ki so jo utrpeli naši narodi v vojni;
3. delati za utrjevanje kulturnih političnih in ekonomskih odnosov, v prvi vrsti z bratskimi slovanskimi narodi na čelu s Sovjetsko zvezo, prav tako pa tudi z drugimi, predvsem s tistimi, s katerimi smo se borili štiri leta proti istemu sovražniku.

Nacionalnega ozemlja nismo dobili nazaj v celoti, kljub grenki izgubi Trsta in Koroške (le-te zaradi sovjetskega mešetarjenja za vojno odškodnino) pa je prevladalo spoznanje, da je nacionalna samostojnost, odgovarjanje za svoja dejanja, edini pogoj za kvalitetno prerast kapitulantske zunanje politike v stari Jugoslaviji. V ozračju ekonomskih interesov velikih sil se namreč stara Jugoslavija krivičnemu versajskemu miru ni upala ali pa ni hotela upreti, s svojo kratkovidno politiko pa je pravzaprav ustvarila strateško podlago za napad na Jugoslavijo.

Pariška konferenca je za nas in za kvalitetno novo spoznanje o mednarodni politiki toliko bolj pomembna, ker se je majhna država ves čas pametno držala svojih samostojnih stališč. Edina pomanjkljivost, ki pa bi jo bilo bolje označiti za spretnost določene velike sile, je spoznanje o pravih prijateljih. Sovjetska zveza se je tedaj še nekako načelno zavzemala za vsa naša stališča, zato se je temu primerno razvijala tudi naša zunanja politika. Smo dve leti pozneje pa je naletela na nerazumno oviro, ki ji pravimo ošabnost vélike sile.

¹³ Ljubomir Radovanović: Neangažovanost i aktivna koegzistencija Beograd 1964, str. 43

¹⁴ Vladimir Dedijer: Pariska konferencija, Beograd 1947

Menda je tudi poznavalcu dogodkov ob letu 1948 težko spoznati vse značilnosti spopada na idejni ravni, ki pa se je potem razširil tudi na ekonomsko področje, in pri tem ne priti do spoznanja, da je spor nastal iz razvijanja neodvisne notranje in zunanje politike neodvisne države, ki bi po jaltških mešetarjenjih morala biti pod takšnim ali drugačnim vplivom. Informburo je pretrgal sodelovanje med dvema, v vojni povezanimi (skoraj) slovanskima državama, in začel morda najbolj nesmiselno in nečloveško obdobje diplomatske novejšje zgodovine. V prvi vrsti je gotovo šlo za razčiščevanje odnosov med veliko in majhno državo, ki naj bi bila teoretično vsaj deloma v njenem okviru, toda takoj nato je bilo tudi novo poglavje odnosov med socialističnimi državami — kako naj bi se razvijalo njihovo medsebojno sodelovanje. Ideološka povezanost in socialistični internacionalizem sta se pokazala kot nezadostna navezovalca v resnici enakopravnih odnosov med suverenimi državami, medtem ko so že prej oblikovana načela iz jugoslovanske nove politike, zasnovane v boju proti zavojevalcu, nenadoma postala nevarna.

Obdobje skoraj nepojmljivo zaostrenih odnosov na mejah je prineslo celo žrtve in podrlo v prvih treh letih izdelano mednarodno pravo, ki naj bi dokazalo, da vojna med socialističnimi državami sploh izginja že po naravi družbene ureditve. Teorija se je morala umakniti zelo resnim obrambnim naporom pred nenadoma vzklikim sovražnikom. Za Jugoslavijo pa je prav v obdobju 1948—53/54 ves čas veljalo vprašanje, kako zagotoviti pridobitve socialistične revolucije v tistem okviru in na tisti družbeni ravni, kot zahtevajo okoliščine, hkrati pa se ne predati pritiskom z nasprotne strani.

Spet se moramo vrniti k osnovi, iz katere je Jugoslavija zrasla in na kateri je oblikovala svoj specifični notranji, prav tako pa novi zunanji razvoj. Načelni nevtralizem ni prišel v poštev, ker bi jo ob tako nerazviti ekonomski osnovi prav v takem političnem malodušju najlaže pogoltnili. Prav zato si je še bolj prizadevala, da bi se uresničila določila Ustanovne listine, ki je zagotavljala sistem kolektivne varnosti v okviru Združenih narodov, za ukrepe proti agresiji in na zagotovilih za neodvisnost majhnih. Jugoslavija je to, zelo težavno obdobje v svoji kratki zgodovini, ki pa je bilo hkrati zelo napet čas v evropski zgodovini, uspela prebroditi nedotaknjena, zato pa je spoznala, da mora sloneti politika suverene države na drugačnih osnovah. Dežnik te ali one sile, ki varovanja materialno ali idejno izsiljuje, je postal odveč, in kar je posebej pomembno, tudi za mnoge druge države, ki so životarile na robovih dveh sovražnih sistemov.

Naravni izhod iz te osamljenosti je pomenila ravno politika neuvrščanja v smislu, ki smo ga že omenili — kot osnova za sodelovanje držav, ki delijo podobno mnenje o svojem prihodnjem razvoju in o svoji zunanji politiki. Jugoslavija pri tem ni izumila nekaj, česar bi že ne bilo, temveč obstoječe samo dopolnjevala. Koristno je na primer prevzela načela »panč šile« v letih 1954/55. Dve sosednji državi z različnima državama ureditvama, Indija in Kitajska, sta v medsebojnem sporazumu namreč zapisali pet načel, ki sestavljajo ogrodje aktivne koeksistence, sprejeli pa sta jih kot ogrodje svojega meddržavnega delovanja. Ta načela, za katera se je v poznejših letih Jugoslavija prizadevala, da bi jih Združeni narodi kodificirali kot pravno obvezna (do zdaj ji to ni uspelo), so postala osnova najprej za urejanje dobrih sosedskih odnosov, potem pa so postala zakladnica moralnih norm mednarodne skup-

nosti. Poseben pomen je imel sporazum med Indijo in Kitajsko tudi zato, ker je šlo za deželi z različnima ureditvama in je torej na prvem primeru kazal, da različnost sistemov ne more biti ovira za njihovo prihodnje sodelovanje. S tega vidika je zanimiv tudi malo prej nastali trojni sporazum med Grčijo, Turčijo in Jugoslavijo, ki sicer ni oblikoval teoretičnih splošnih načel, vendar pa je bil sestavljen v duhu aktivne koeksistence (28. febr. 1953).¹⁵ Atenska pogodba je bila zanimiva zato, ker je v obdobju hladne vojne pomenila prvi sporazum med blokovsko vezanimi državama in eno, ki je bila zunaj blokov. Tudi če ne upoštevamo prihodnjega razvoja, ki sporazumu ni bil naklonjen, velja ta pogodba za poskus, kako najti izhod iz nenaravne stiske pri odločanju o svojem prihodnjem političnem razvoju.

Dosledni razvoj koncepcije se je začel med obiski predsednika Tita v Aziji in Afriki v letih 1954 in 1955. Vsekakor je šlo za uvajanje načel miroljubne koeksistence tudi v bilateralno sodelovanje, toda šlo je za več, za oblikovanje politike, ki bi postavila širša načela miru v univerzalnem smislu, tudi za države, ki niso povsem neodvisne od blokov.

Iz teh potovanj je posebno zanimiva deklaracija Tito — Nehru 22. decembra 1954, prav tako pa tudi Titov govor pred indijskim parlamentom: »Nasprotujemo politiki blokov in razdelitvi sveta na idejni osnovi, in ker želimo rešiti človeštvo pred največjo katastrofo v njegovi zgodovini, vidimo dejansko možnost v koeksistenci držav in dežel z različnimi sistemi. To, na kar mislim, ni pasivna koeksistenca, ampak aktivno sodelovanje, miroljubno in sporazumno reševanje različnih problemov, prav tako pa tudi odstranjevanje elementov, ki ovirajo širše sodelovanje med velikimi in majhnimi državami.«¹⁶

Besede imajo globok smisel, če upoštevamo čas, v katerem so bile izrečene. Čeprav je bil številčno manjši del držav vključen v bloke, je bil splošen razvoj mednarodne politike zaradi moči, ki so jo imeli v rokah, odvisen samo od njih. Ob vsakem ključnem problemu svetovnega miru je bilo vedno čutiti vmešavanje blokovske skupine ali njen spor z nasprotnim svetom. Najbolj očitne nevarnosti miru niso bile idejne razlike, ampak vse tisto, kar se je za njimi skrivalo. Jugoslavija je ob tem, ko je vzdržala najhujše pritiske hladne vojne, zavrgla tudi vedenje, ki je do tedaj veljalo za razumno v odnosih do velikih sil. Naš primer je potrdil bistvena načela koeksistence (suverenost, zunanja in notranja neodvisnost, svobodni izbor družbenega sistema), ker je Jugoslavija zahtevala samo to, da tisto, kar so sklenili, tudi uresničijo.

Bandunška konferenca je v tem času utrjevala pot aktivni koeksistenci v približno tako širokem okviru za »tretji svet«. Poseben pomen konference je bil ravno v tem, da je povezovala države z različnimi notranjimi sistemi na enotni viziji afriško-azijskega sodelovanja. Lokalizirano obnavljanje svetovnih načel seveda ni moglo imeti svojega vzroka v tem, ker bi se te dežele hotele izolirati, ampak ker so prav na teh celinah najhujše občutili delovanje dveh antagonističnih blokov, ki sta se v strahu pred atomsko vojno zapletala v tako imenovane lokalne vojne. Vsekakor pa je bandunška konferenca ponovila načela »panč šile«, dodala nekaj posebnosti in nekateri jo imajo za predhodnico beograjske konference, čeprav se je le-ta sestala na ožji ravni v resnici blokovsko nevezanih držav.

¹⁵ Lj. Radovanović: Neangažovanost . . . , str. 43

¹⁶ *ibid.*, str. 44

Nikolaj Pirnat: ...iz njihove krvi, iz njihovih belih kosti..., 1944, linorez (list iz mape Domovi Ječe Gozdovi)

USPEH RAZUMNOSTI

Politika, ki je počasi dobila privržence, je nedvomno mnogo prispevala k pomiritvi mednarodne napetosti in pomagala, da so se začele majati nekatere bistvene prepreke v normalnem mednarodnem sodelovanju. Za nas je vsekakor to obdobje pomenilo veliko zadoščenje, posebno tedaj, ko je po kadrovskih zamenjavah v vodstvu Sovjetske zveze prišlo obdobje, ko so se začele celiti rane, medsebojne odnose pa so postavljali na meddržavno podlago. V Moskvi so temeljito proučili dotedanji položaj in iz tega se je rodilo prizadevanje za boljše odnose v prihodnje. Jugoslovansko-sovjetska deklaracija leta 1955 je poudarila načela, za katera se je Jugoslavija ves čas zavzemala. Načela miroljubne koeksistence in miroljubnega sodelovanja med državami naj bi bila temelj, na katerem naj bi se razvijali odnosi. Celo več, jasna meja med tem, kaj je ideološki teren in kaj so normalni meddržavni odnosi, je omogočala mirno sodelovanje na vseh drugih področjih. V prejšnjem spornem obdobju prav ta meja ni bila jasno postavljena, zato je lahko Sovjetska

zveza kot največja in prva socialistična država vztrajala pri ideološkem monopolu, prav tako pa tudi pri monopolu izključnosti sovjetskega ekonomskega sistema. Nedopustno enačenje obeh pojmov je naredilo velikansko škodo ne samo normalnemu razvoju meddržavnih odnosov socialističnih držav, ampak tudi mednarodnemu delavskemu gibanju, saj ga je vrglo v nerazumno in mrzlično sovražno hlastanje. Beograjska deklaracija je zato temeljna točka na poti k uveljavljanju pravih odnosov med socialističnimi državami, ki so nastale v drugačnih razmerah in katerih ideje o notranjem procesu demokratizacije se razlikujejo. Ni tudi nobenega dvoma, da je prav načelo miroljubne koeksistence in aktivnega sodelovanja pomenilo kompromisno točko, na kateri so se države spet ujele. Poznejši razvoj je sicer primerno okoliščinam in ljudem načela spreminjal, jih pozabljal, toda pomembno je, da ostajajo zapisana in da jih je jugoslovansko vodstvo vedno pripravljeno spoštovati.

Naslednje leto je prineslo še en dokaz pripravljenosti za novo oblikovanje meddržavnih odnosov. Gre za skupno izjavo dveh vlad ob obisku predsednika Tita v Moskvi in za deklaracijo o odnosih med dvema partijama. V obeh je najti miroljubnost namer in umirjeni realizem. Če je leto prej beograjska deklaracija samó formulirala splošna načela, na katerih naj slonijo odnosi med dvema državama, potem je šla moskovska že dalj in se lotila problemov, ki so določali težavnost trenutka: razorožitev, kolektivna varnost, univerzalnost ZN, nemški problem, pomoč nerazvitim deželam, postopno odstranjevanje posledic hladne vojne. Deklaracija je hkrati poudarila temeljna demokratična načela: neodvisnost, suverenost, nedopustnost agresije, celotnost, nevmešavanje v notranje zadeve drugih. Mir je bil vodilna točka razvoja, vsak narod pa bi ne glede na svojo moč in ideologijo imel možnost za samostojni razvoj v nacionalnem okviru.

»Vladi obeh držav sta potrdili svojo privrženost politiki miroljubne koeksistence — sloneče na načelih suverenosti, neodvisnosti, teritorialne celotnosti, nedopustnosti agresije, enakopravnosti, vzajemnega spoštovanja in nevmešavanja v notranje zadeve — ki je sad razvoja mednarodnega položaja in najbolj uspešno sredstvo za krepitev in utrditev vsestranskega sodelovanja med deželama brez obzira na njun družbenoekonomski in politični sistem.« (Skupna izjava vlad FLRJ in Sovjetske zveze 20. junija 1956.)

Obdobje neutemeljenega grozjenja se je končalo, olajšanje pa je omogočalo predstaviti koncepcijo neuvrščanja v bolj izdelani obliki. Brionski sestanek Tito — Nehru — Naser leta 1956 je pomagal iskati stične točke, ki bi dale praktične možnosti vplivati na svetovni mir. Sestanek je ugotovil, da so bloki izvor strahu, politika miroljubne koeksistence pa edina pot, ki naj bi zavarovala mir in pripeljala do pravega sistema kolektivne varnosti, predvidenega že po Ustanovni listini.

Zganili so se tudi Združeni narodi; tu je generalna skupščina sprejela resolucijo o miroljubnih in dobrih sosedskih odnosih med državami (na predlog Jugoslavije, Indije in Švedske): »Nujno potrebno je krepiti mednarodni mir in pospeševati dobre sosedske odnose med državami ne glede na njihove razlike, stopnjo ali naravo političnega, gospodarskega in socialnega razvoja.«¹⁷ Odnosi naj bi torej temeljili na medsebojnem spoštovanju in koristih, nenapadanju, spoštovanju suverenosti, ozemeljski nedotakljivosti in nevmešavanju v notranje zadeve drugih.

¹⁷ Djura Ninčič: Načela koeksistence in njihova kodifikacija, Ljubljana 1964, str. 25

To je prva izrecna potrditev načel miroljubne koeksistence, čeprav ni popolna in se tudi ni takó imenovala. Toda 15. zasedanje ZN je bilo pomembna stopnica na poti takega razvoja tudi zaradi govora predsednika Tita. Ta je pozval države članice, naj bi si »vztrajno in vsestransko prizadevale za napredek mednarodnega prava v skladu z načeli koeksistence, to je tako, kot je opozorila Ustanovna listina«. Na naslednjem zasedanju generalne skupščine je teza o potrebnosti kodifikacije načel miroljubne in aktivne koeksistence spet porasla, od 17. zasedanja naprej pa čaka tako imenovanih sedem načel na dokončno kodifikacijo.

Leto 1961 je v mednarodnem dogajanju prineslo hude preizkušnje. Predvsem se je povečala nevarnost, da nakopičeno sovraštvo med blokoma v resnici eksplodira, zato je bila beograjska konferenca neuvrščenih pod neposrednim vtisom škodljivosti delovanja blokov. V svojem sporočilu so zbrani državniki neuvrščenih držav napisali, da so zaskrbljeni zaradi mednarodnega položaja in obsojajo vsako vojno, vključno s hladno. Vsem narodom naj bi bilo dano reševati svoje probleme, ki izhajajo iz političnih, ekonomskih in družbenih sistemov, v skladu s svojimi razmerami, potrebami in možnostmi. In še, vsako vmešavanje od zunaj, bodisi ekonomski ali politični pritisk, grozi ne le samostojnosti posamezne države, ampak svetovnemu miru v celoti. Vsi udeleženci konference so hkrati mnjenja, da:¹⁸

1. imajo vsi narodi pravico na enotnost, samoodločbo, neodvisnost, z možnostjo, da sami določajo okoliščine svojega razvoja, prav tako pa tudi možnosti svojega gospodarskega in družbenega življenja, ne da bi se bali vmešavanja od zunaj;

2. vsi narodi imajo pravico svobodno razpolagati s svojimi naravnimi bogastvi v okvirih enakopravnega ekonomskega sodelovanja, če sloni na spoštovanju odnosov na obeh straneh ter na mednarodnem pravu.

Istega leta je predsednik Tito podal ekspoze o zunanji politiki v zvezni skupščini: »Pri tem je nujno upoštevati enotno dolžnost, da varujemo mir in razvijamo vsestransko sodelovanje, kar lahko v današnjem svetu sprejmemo samo, če izhajamo iz nujnosti socialnih, ekonomskih in političnih sprememb kot izrazov gibanja in napredka. To pomeni, da so se preživeli poskusi, da s starimi metodami rešujemo sodobne probleme... Ne mislim trditi, da stiki med velikimi silami ne morejo biti koristni, toda postavljeni morajo biti v okviru širšega mednarodnega dogovarjanja, v katerem naj imajo Združeni narodi odločujoče mesto.« (26. dec. 1961)

Proces, ko so se začela uveljavljati načela, je od tedaj nujno zajemal zelo široka področja, kajti šestdeseta leta so prinesla množično dekolonizacijo, zlasti v Afriki. Hkrati je načelo neuvrščanja, ki je pomenilo osnovo jugoslovanske zunanje politike, preoblikovalo nekatere svoje značilnosti — iz začetnega zaprtega kroga je spet postalo dostopno vsem, ki so želeli tudi samo v enem delu sodelovati na tej osnovi. Kairska konferenca leta 1964 je z obilnim prispevkom Jugoslavije ponovno potrdila načelno odklanjanje blokov kot oblik vzdrževanja ravnotežja v svetu in se opredelila za spoštovanje drugačnih načel v mednarodnih odnosih. Konferenca je spet potrdila nujnost spoštovanja suverenosti in teritorialne celotnosti, za miroljubno koeksistenco pa je zapisala, da je med »državami z različnimi notranjimi ureditvami mogoča in nujna, ker izhajajo iz tega tudi dobri sosedski odnosi«. Zaključni dokumenti

¹⁸ Dokumenti beograjske konference št. 5

pomenijo bogato gradivo bolj izdelane »politike alternative« blokoma in zavzemajo pozitivno (pomeni tudi aktivno) stališče do večine svetovnih problemov. In še ponovna svečana zagotovitev suverenosti: »Konferenca svečano potrjuje pravico vseh narodov, da sprejmejo tisto obliko državne ureditve, za katero mislijo, da najbolj ustreza njihovem razvoju.«¹⁹

REALNOST SODOBNEGA POLITIČNEGA TRENUTKA

Jugoslavija je s svojim aktivnim stališčem do perečih mednarodnih problemov ves ta čas dokazovala privrženost načelom, ki jih je razglašala v skladu z Ustanovno listino. Če so bila njena stališča v pomoč blokovskemu rahljanju, je bil to nedvomno velik uspeh. Če pa je doživljala neuspehe oziroma odpadanje posameznih držav iz sveta neuvrščenih, prav gotovo ni krivda napačnih načel, ampak premočnega nasprotnega pritiska. Skoraj za vsako državo, ki je tako spet postala član kakšne blokovske skupnosti, bi lahko poiskali razloge, ki so v ekonomski ali drugačni utesnjenosti. Politika neuvrščanja je v letih do danes bogatejša za izkušnjo ali pa je popravila svojo mladostno zaletavost: bistvo te politike je prav v tem, da pomirja mednarodne odnose. Če bodo in ko bodo pomirjeni, razlog navezovanja na tej osnovi lahko odpade. Če uspe in ko uspe povezati večino članstva na podlagi Ustanovne listine, se je ta politika pripravljena navezati na tedaj oblikovano bazo. V tem trenutku je njena realna možnost iskati stične točke med manj trdnimi člani blokovskih skupin, ki pa seveda niso več tako strogo zaprte kot v letih hladne vojne. Skupna akcija za skupno koristne cilje — to je možnost in dolžnost privržencev politike, torej tudi Jugoslavije. Zbiranje članstva in preštevanje vrst — zgodnja politika povezovanja kot alternativa blokoma, pa je že zdavnaj odpadla pod težo okoliščin in tudi po svoji notranji logiki.

Nemogoče se je ustaviti pri vseh podrobnostih jugoslovanske mednarodne politike, v katerih je izpričala svojo logično povezavo med osvobodilnim bojem in njegovimi cilji ter podobnimi današnjimi situacijami, vsekakor pa je bilanca skoraj v celoti pozitivna. Odnos do osvobodilnih gibanj, do agresije — posebno v vietnamskem in arabskem primeru — do apartheida, do vmešavanja v notranje zadeve, do položaja v mednarodnem delavskem gibanju, kjer so vključene tudi suverene socialistične države — vse to je področje, kjer se je politika lahko neposredno potrdila. In če je obdobje po Hruščovu spet prineslo nepotrebne zaostritve v vodenju take politike, še posebno pa češkoslovaški dogodki, je nedavni obisk sovjetskega zunanjega ministra Gromika po tolikih letih potrdil vrednost beograjske in moskovske deklaracije, dveh mednarodnih sporazumov, na katerih naj se razvijajo medsebojni odnosi. Osciliranje prijateljstva in sovražnosti tako ni moglo biti rezultat negativnega stališča z jugoslovanske strani, če so spet sprejeti dokumenti o enakopravnem in meddržavnem sodelovanju, ki so pred trinajstimi leti končali eno najbolj ogroženih in tudi najbolj neprijetnih obdobjev jugoslovanske zunanje politike.

¹⁹ Medjunarodna politika 1964 št. 350

Nikolaj Pirnat: ...in junake, 1944, linorez (list iz mape Domovi Ječe Gozdovi)

V spomin Tonetu Seliškarju

Devetega avgusta letos je umrl slovenski književnik TONE SELIŠKAR, pesnik, pripovednik in mladinski pisatelj. V skoraj polstoletnem literarnem ustvarjanju je Tone Seliškar (rojen v Ljubljani 1. aprila 1900) ustvaril poseben tip socialne poezije (zbirke Trbovlje — 1923; Pesmi pričakovanja — 1937; Sovražnik — 1944; V naročju domovine — 1947 in izbor v knjigi Pesmi in spevi — 1951), ki je v svojem času opozarjala na socialne krivice in klicala k spremembam in k oblikovanju pravičnejšega sveta. Predolg bi bil seznam, če bi hoteli navesti številna dela, ki jih je Seliškar s posebnim posluhom napisal za mlade brave in jih prežl z idejo nezlomljivega optimizma. Najbolj avtentično se bomo pisatelja spominjali ob branju njegovih del in zato objavljamo izbor iz njegove poezije in nekaj poglavij iz njegove najbolj znane knjige povesti o mulah v partizanskem boju z naslovom Mule (1948).

RUDNIK

*Pod raztegnjenim hribom — v prstenem telesu
je kraj čudovit:*

*V mračni svetlobi
križajo se rovi
režejo zemljo skozi telo do kosti,
ki v svojem trpljenju potrpežljivo drhti
od ran preglobokih.*

*V razrezani zemlji, v križajočih se rovih
trepeče stotero oznojenih senc,
v sencah stoterih stotero življenj,
v življenjih stoterih stotero duš,
v dušah stoterih ob vsakem zamahu
krvaveča pesem :*

*Za mater —
za ženo —
za sina —
za hčer.*

*Ob vsakem zamahu — noč in dan — vedno enako
to pesem v prsteno telo sekajoč pojo.*

*Zemlja drhti.
Ko se napije znoja teh zamahujočih senc,
ki pojo :*

*za mater —
za sina —
za ženo —
za hčer. —*

*zadrhti kakor kri vohajoča zver
in zahrešči. —*

Iz preklanih črepinj se nasrka mehkih možgan.

MATI

*Črne hiše v soncu goriyo.
Stene se zibljejo v razbeljenem zraku,
kamen žari in trepeče v svetlobi
ognjenega dne.*

*V rjavi zemlji so ljudje zakopani.
Roke se zaletavajo v vročo prst,
v lopate se luč lovi,
vrole kaplje čez obraz drče,
v grlu težak vzdih leži,
telesa krivijo se kakor črvi
na vročem železu.*

*Kup umazanih cunj je prinesel otrok
do zakopanih ljudi.*

*»Mama!«
Iz zemlje se tleča žena iztrga.
Tanek jok iz umazanih cunj ji prebode
srce.*

*Na ožganem kamnu sedeč pritiska dete
na svoje prsi.*

*(Jasna koža materinih prsi
je v tej razpaljeni krajini
kakor cvetka v strahotni puščavi.)*

*Potna sraga, že skoraj krvava,
zdrkne ji s čela
preko koščenih lic,
po sežganem vratu,
po beli koži do majhnih ust — in
dete spači svoj jetični obraz ...*

*Mati gleda z zaprtimi očmi
v svoje srce
in dete napaja z bridkostjo potnih srag.*

TOVARIŠI

*Mimo okna moje celice hodijo kaznjenci
v sivih oblekah. Vse jih poznam;
kmeta z obrazom, kakor rodovitna zemlja,
mladega študenta, ki venomer poje o soncu in vetru,
cigana, ki vzdihuje po medvedu,
meščana, ki gleda vedno v tla in še mnogo drugih!*

*Kje vendar so pobrali toliko ljudi:
Na njihovih obrazih ne berem zla,
njih oči niso zalite s krvjo
in njihov korak je mehak vse bolj
kakor korak poveljnika, ki jih psuje.*

*Ko bom spet na cesti,
in me bo ptičica z neba pozdravila,
ko bom spet objel zrak in drevesa,
ko bom stal zunaj zidov ves predan zanosu svobode
in ko bom poslednjikrat pogledal v okna jetnišnice,
v vsa ta bela izmučena obličja,
bom potrjen v veri in upanju:
Saj nas je tisoč in tisoč!*

Nikolaj Pirnat: ...nam raste roža svobode, 1944, linorez (list iz mape Domovi Ječe Gozdovi)

*Gora smrti,
tam so čudežni vrti :
ognjeno cvetje brsti iz tal,
nad nami črnega dima val,
tam divje smrt na orgle je igrala,
ognjene pesmi v nas vihrala ...
Mi pa z obrazom v prst
smo se trgali iz naših vrst :
ta je vzklíknil kakor pijan
in je padel vznak vzravnán,
drugi je roke razprostrl
ter se je v prst zlomljen zazrl,
tretji je planil ko ptica v nebo
in se je zviška zgrudil v odprto zemljo.*

*Gora smrti,
tam so čudežni vrti !
Ležali smo v naročju domovine,
in smo jo čutili,
v tej zadnji uri ljubili
tako zelo,
tako srčno,
da smo od zavisti vztrepetali,
ko so utihnili zadnji rafali,
ker nas ni k sebi vzela,
v svojo toplo prst zajela !*

*Gora smrti,
tam so čudežni vrti,
tam cvete zemlja iz nešteti ran,
tam čirika sinička žalostinke ves dan,
tam smo te klicali,
domovina, in te spoznali,
tam smo ti bili svatje
partizanski bratje.
Skoz smrt in plamen
smo gledali nešteto znamenj
naše nove rasti,
kako se razliva na vse strani.*

*Pali so, tovariši, pali ...
Mi pa smo vstali !
Za domovino in lepše življenje,
smo v smrti kovali si hrepenenje.
Nihče nam ne more več staviti mej,
ko plaz mogočen nas žene naprej, naprej !
Ti boš omahnil še, on bo strt,
vsi mi pa smo premagali smrt !*

ZA SVOBODE RDEČI CVET

*Rdeče, rdeče je resjè,
živa je pomlad,
dekle k fantu v borbo gre
polno, polno nad.*

*Naglo stopa čez goro,
da ne bo kesnà,
tankaj rožice cveto
iz krvi srca.*

*Kakor ptičica je šla
skoz pomladni dan . . .
Oh, prepozna je bila,
pal je partizan.*

*Dvignila mu je glavo,
še gore oči,
poljubila ga v slovo,
dragi govori:*

*»Lepa, lepa je pomlad,
ptičice pojo,
za svobodo umrjem rad,
vtrni si solzo!«*

*Dekle mu zapre oči,
v črn grob ga da,
puško stisne si v pesti,
v borbo se poda.*

*Za svobode rdeči cvet,
za svobode sad,
za svoboden lepši svet
polna novih nad.*

Povest o trmasti in pametni muli

Mula je domača žival. Ima glavo, trup in rep, noge in ušesa, skratka vse, kar žival potrebuje. Kakor ljudje, tako so tudi mule različne. Nekatere brcajo za vsako figo, druge grizejo, nekatere so gizdave, druge so muhaste. Vse, od prve do zadnje, pa so trmaste. Trma ni lepa lastnost. Toda trma pri mulah daleč zaostaja pred drugimi dobrimi lastnostmi, ki so: skromnost v jedi in pijači, vzdržljivost in bistroumnost. Da, vse mule so trmaste in pametne. In o taki trmasti in pametni muli pripoveduje ta povest.

To se je zgodilo jeseni leta 1943, ko so nas Švabi hajkali. Bilo jih je kot listja in trave in zagnali so se nad nas s tanki, s topovi in z letali. Hoteli so

nas uničiti. Vidite, že samo to potrjuje, kako so Švabi bedasti. Kdo na svetu pa more partizane uničiti...? Nihče! Nemci po cesti — mi pa v gozdove. Gozdovi so trdnjave partizanov. Kajpak, včasih nam je predla trda, ker smo bili obkoljeni. Včasih smo padli v zasedo. Zaseda je nerodna stvar. Mirno hodiš po poti in razmišljaš, kje bi si skuhal večerjo, iznenada pa nate: drrr, drrr! Hitrostrelke te pozdravijo in mitraljezi, ti pa, kakor veš in znaš. In tako se nam je nekoč v tisti hajki pripetilo, da smo se morali razbežati. Bilo nas je okoli sto, toda po tistem napadu smo se razkropili in v gozdu se nas je od tistih sto zbralo samo še dvajset in naša mula.

Muli je bilo ime Muki. Bila je vitka ko srna, imela je gladko, svetlo dlako in kadar smo jo oprali in ogladili, je bila res lepa in gizdava, da se je sama naskrivaj ogledovala v zrcalu mlakuže in od zadovoljstva strigla z ušesi. Pri tistem napadu smo izgubili vse svoje nahrbtnike in hudirjevo bi nas pestil glad, če bi se nam ne bila pridružila mula. Na njej so visele vreče, v katerih so bile same dobrote: prepečenec, konserve, riž in sol ter celo cigarete. Cigarete pa so za partizane prav tako slastne kakor dojenčku cucelj. Kar objemali smo jo od ganjenosti. Tri dni že nismo jedli, kakor se spodobi.

»Kar tule bomo večerjali!« pravi najbolj lačen tovariš.

»Nak, smo preblizu ceste!« dé izkušen, star partizan. »Pojdimo na ono stran ceste, tam so takšne hoste, da ne bodo prišli za nami!«

Poslali smo k cesti izvidnico. Vse varno, brez skrbi jo lahko mahnemo preko, le v daljavi smo slišali rožljanje tankov. In smo šli. Res smo bili tako izmučeni, da smo se komaj premikali, ampak misli na dobrote, ki jih je nosila mula, so nam podmazale utrujene podplate. Cesta je bila prazna, nikjer ne duha ne sluha o Švabih. Hajd, torej čez cesto! Ko pa smo bili vsi na cesti, je našo mulo popadla trma. Nikamor več! Vlekli smo jo, porivali, jo rotili, ji dopovedovali s palico, da ne dela prav — pa nič. Vsak čas lahko prihrumijo švabski tanki! Muki sem, Muki tja — trma mulasta se ni ganila nikamor. Že je priropotal izza ovinka švabski avto in prav pred nos so nam zadržale hitrostrelke.

Toda Švabi so merili previsoko, kroglice so brenčale nad glavami, mi pa, frrr, v hosto in lop, lop, globlje in globlje.

Mulo pa smo pozabili, reva je ostala na cesti, ali kali, med nami je ni bilo več. En sam tovariš je manjkal in ko smo hodili, hodili na smrt utrujeni, se nam je milo storilo. Ostali smo tako rekoč goli v tej globoki hosti. Od lakote bomo poginili! Izmučeni smo popadali na tla. Tu sèm ne bo Švabov. Molčali smo in strmeli v debele smreke. Siničke so nas zvedavo ogledovale, daleč nekje so lajali topovi.

Tedaj pa nas je nekak šum, nekakšno topotanje spet vrglo na noge. Zgrabili smo puške, kar bo pa bo, naprej ne moremo nikamor več. Ropot pa vedno bliže in bliže. Iznenada plane med nas skozi gosto smrečje — naša mula. Ko nas je zagledala, je obstala, pomigala z ušesi, mi pa smo kar zavriskali, jo obkolili, jo pričeli milovati, in bogme, od radosti sem jo poljubil na smrček. Nobena vrečica ni manjkala. Naglo smo jo raztovorili, jo privezali k smreki ter ji nalomili nekaj naročij vejic, ki se jih je še držalo listje, kajti tudi naš Muki je bil lačen. Toda, kako nas je našla?

Koj za mulo je pricapljal pogrešani tovariš. Ko smo hrustali prepečenec in si v kotličku kuhali riž, nam je tovariš pripovedoval:

»Kmalu potem, ko so užgali po nas, so se odpeljali. Jaz sem se bil spotaknil ob korenino in se zaril v grmovje, od koder sem gledal, kaj so počeli na cesti. Dva Švaba sta ostala pri muli, da bi jo odvela s seboj. Mula pa,

kakor da je pobesnela. Prvega je z gobcem šavsnila po obrazu, da je bil ves krvav, drugega pa je brcnila, da se je zvalil na tla, nato pa jo je ucvrla v hosto. Jaz pa za mulo; komaj sem jo dohajal.»

Mula se je pasla. Iz hvaležnosti smo ji dali vsak košček prepečenca in božali smo jo in gladili, mula pa je strigla z ušesi. Kajpak, mula ne zna govoriti, drugače bi nam povedala, kako nas ima rada. Da, takšne so bile partizanske mule.

Povest o muli, ki je rešila partizane

Vsi vemo, da je mula skromna, potrpežljiva, vztrajna, zvesta in pametna. Le trma je njena edina slaba lastnost. Mnogo dobrega so storile mule partizanom. Še celo njena trma, če jo je zgrabila ob pravem času, je partizanom koristila. Kar poslušajmo!

Naša četa je napadla fašiste in med drugim vojnim plenom je zajela tudi mulo. Bila je prekrasna žival. Dlaka njena kakor žamet. Imela je vitke noge in naši partizani so jo zaradi tega krstili za Srno. Šla je kot veter, bila je ubogljiva in krotka. Srna je torej postala naša in poveljnik ji je določil za skrbnika tovariša Bobka. Mulovodec Bobek je bil zajeten fant. Vse mu je teknilo, in tudi če bi jedel polena, bi se mu menda spremenila v mast. Debeli ljudje pa, kajpak, že zaradi svoje teže niso kaj urni in rajši počivajo, ko delajo. Srna je nosila na svojem hrbtu težko bredo. Ne veste, kaj je to, ne! To vam je mrtvaška raglja, s katero smo preganjali fašiste. Fašiste pa vsi poznate. To so tisti, ki so požgali naše vasi, tisti, ki so pozaprli vaše očete in mamice, starejše brate in sestre ter jih mnoge pobili, vtaknili v temne ječe ali pa jih odgnali v tujino. Tam so mnogi umrli od lakote. Naše ljudi so zato pobijali in zapirali, ker so ljubili svojo domovino. Vidite, in zato smo potrebovali težke brede.

Marsikdaj je bilo hudo! Fašistov ko listja in trave, partizanov pa malo. Toda partizani so zmagali, ker so imeli junaško srce in v srcu veliko ljubezen do domovine. Fašisti pa so bili pokončani, ker so samo ropali, požigali in morili. In v teh bojih so mule veliko veliko koristile partizanom. Nosile so orožje, hrano in ranjence. Toda Bobek je bil slab mulovodec. To je naša Srna takoj čutila. Nikoli je ni očistil, nikoli pobožal, nikoli ji ni rekel lepe besede. Zato pa je na pohodih obesil muli na sedlo še svoj nahrbtnik in svoj pihalnik, čeprav je mula že svoje breme težko nosila. Še celo tako je bil zanikrn, da se je, kadar je šla pot strmo v hrib, oprijel njenega repa in ga je mula vlekla navzgor. Najrajši pa je še sam zlezal na njena pleča, se lepo zibal zgoraj na muli in si žvižgal vesele pesmi. Toda Srna si je vse to zapomnila. Ko se ji je nekoč spet obesil na rep, je pošteno brcnila z zadnjo nogo, in Bobek je ležal na tleh ter žalostno prešteval škrbine, ki mu jih je njeno kopito izbilo iz čeljusti. Dokler mu niso ust za silo popravili, je bil pomagач pri kuharju, potlej pa je spet postal mulovodec. Toda Bobek ni pozabil njene brce. Takoj ko se je vrnil, si je odrezal debelo gorjačo in je mulo neusmiljeno bil, da je bila vsa marogasta. Zdaj šele je trpela uboga Srna! Vsa se je spremenila, še njena dlaka ni imela več tistega bleska in njene oči so bile motne in žalostne.

Kajpak, Bobek je bil zdaj škrbast in kadarkoli ga je luknja v dlesni zaskelela — lop, z gorjačo po muli.

Nekoč se je morala četa naglo umikati. Fašisti so napadali od vseh strani, in fašisti so le tedaj pogumni, če jih je najmanj desetkrat več ko partizanov. Pokalo je od vseh koncev in krajev, naša četa pa po gozdu gori in doli in spet gori in doli, noč in dan. Hrane jim je zmanjkalo, utrujeni so bili, saj so bili že ves teden na pohodu.

»To pot jo bomo pa izkupili!« de nekdo v četi. »Preveč jih je. Obkoljeni smo.«

»Kaj se boš cmeril!« mu očita drugi. »Tolkli se bomo, hudirja, saj imamo težko breddo!«

Vsi so se ozrli na mrtvaško ragljo, ki je bila privezana na muli, in božali Srno, ki je bila prav tako izmučena kakor partizani. Bili so ji hvaležni, ker je tako vztrajno nosila strašno orožje, in kadar jo je Bobek udaril, so ga oštevali in zmerjali. Nekje spodaj v dolini so morali priti skozi sovražnikov obroč. Poslali so izvidnico na prežo, sami pa so se pripravili na boj, če bo potreba. Bobek je ostal s svojo mulo zadaj in mitraljezci so za vsak primer zrahljali vezi, s katerimi je bila težka bredda pritrjena na sedlo.

Tedaj pa je začelo spodaj ropotati. Izvidnica je padla v zasedo! Kroglice so žvižgale partizanom čez glave, ta je mrtev omahnil, drugi se je ranjen plazil nazaj k četi. Ropotati je začelo tudi od zadaj. Mulo pa je prav takrat zaradi preobilo udarcev obsedel vrag, kali. Pričela je ritati, brcati in čim bolj jo je hotel Bobek spraviti pred četo, bolj se je upirala z nogami v zemljo. Bobek pa z gorjačo. Seveda, zaradi streljanja je bil še bolj nataknen, in padalo je po Srni, da je bilo prejoj. No, in prav takrat je bilo tudi muli dovolj gorjače. In prav takrat je zapovedal poveljnik:

»Težka bredda na položaj!«

Partizani so se pognali v strelce, popadali so na tla, ker so dumdumke že prav nizko brenčale, mula pa je poskočila prav v nasprotno smer, pahnila Bobka na tla, nekajkrat brcnila, ker so jo hoteli partizani ustaviti, ter jo na vso moč ucvrla po kamniti poti navzdol. Težka železna cev, ki je še visela na vrvi, je peklenško ropotala po kamenju, partizani pa, ki so videli, da so brez težke brede izgubljeni, so se na povelje vsi zagnali za mulo, da jo ulove in rešijo tako dragoceno orožje.

Mula pa prav naravnost proti sovražniku. In ker je uganjala tak trušč in hrumot, so mislili fašisti, da se vali nanje vsa partizanska vojska. Razbežali so se, naši pa skozi to vrzel v sovražnikovem obroču na drugo stran hriba in bili so rešeni.

Bobek, ki je bil pretežak za tako dirko, jih je našel šele naslednji dan. Četa je lepo v hladu počivala, mula se je pasla na sončni jasi, partizani pa so jo božali in milovali, ker jih je tako čudežno speljala na varno. Ko jo je Bobek zagledal, je že zavihtel gorjačo, da bi jo ... Pa so ga tovariši potisnili na tla in so mu jih prav s tisto gorjačo naložili. Mula je po strani gledala, kako je Bobek javkal in vzdihoval. Le škoda, da se mule ne znajo smejati. Prav gotovo bi se Srna od srca nasmejala, ko je gledala svojega varuha, kako je dobil milo za drago.

Ko so mu potlej tovariši še z lepo besedo dopovedali, kako da jih je Srna rešila, je šel Bobek vase. Od takrat je lepo skrbel za Srno in postala sta velika prijatelja.

Vesela povest o muli

Veselje je najlepša stvar na svetu, in veseli ljudje so več vredni ko suho zlato! Ni je hujše pokore za matere ko cmeravi otroci, in ni je večje sreče za mater ko vesel in nasmejan otrok! Smeh je zdravje, je radost! Smeh je najboljšo orožje zoper žalost, z njim premagaš vse težave, samo botre smrti ne, seveda, ker nima trebuha. Same kosti so jo in če ji poveš še takšno burkasto stvar, ji trebuh ne bo počil, ker ga nima. Tudi živali so vesele in še bolj bi bile in večkrat, če bi ljudje znali ravnati z njimi. In o taki veseli živali bomo zvedeli v tejle povesti. Tudi v vojni je smeh dragocena stvar! Sitne in čemerne ljudi pa, ki se ne znajo smejati, naj koklja brčne!

Mula, o kateri govori ta povest, je bila ciganskega rodu. No, o tem rodu bi se dalo pričakati, res pa je, da so jo partizani našli v nekem ciganskem taboru. Cigani so jo najbrž ukradli Lahom ali kdo ve komu, tega niso povedali, ker so jo popihali. Bila je majhna, vitka, črna ko dimnikar, skratka — krasotica, in partizani so ji rekli Cigančica. Za varuha so ji postavili Ceneta, dolgega, suhega, in na moč veselega možiclja, in mu dejali:

»Za borbo nisi, ker si škilast in bi po nas streljal, čeprav bi meril v Lahe. Za mulo skrbeti pa bo posel kakor nalašč zate!«

»Bo!« je rekel Cene in muli ukrojlil tovarno sedlo, jo počohal po mehkem vratu, ji pogledal na zobe in ji takole govoril:

»Jejtana, Cigančica, mlada si še, učiti se bo treba!«

Cigančica pa je pokimala z glavo, zarigala in spet nastavila ušesa.

»Ohej, to se pravi, da me razumeš? Morda so te cigani že česa naučili?«

Cigančica se je pri priči postavila na zadnje noge, stala tako dobršen čas kakor konjič v cirkusu, potem se je spustila spet na vse štiri in bistro pogledala v Ceneta, ki je zijal vanjo kakor v deveto čudo.

»Lepe denarce bi služila v mirnem času s svojo umetnostjo, Cigančica. Morda znaš celo plesati?«

Zažvižgal je poskočnico in primaruha. Cigančica je pričela prestavljati noge po tlaku. Kajpak, vsega tega so jo naučili cigani.

»Partizanom vse prav pride!« je menil Cene in vneto skrbel za Cigančico. Postala sta velika prijatelja in kadarkoli sta imela čas, jo je pasel, štrgljal in čedil in ji celil odrgnjeno kožo, kajti včasih so bili na dolgih pohodih in vsi, z mulo vred, so bili ožuljeni in pocepedrani.

Le eno samo je grenilo Cenetu partizansko življenje — ker ga niso priznali za borca. Neznansko si je želel puške. Na oko je bil videti neroden, neokreten in malce čez pamet mahnjen. Bil je že prilično v letih, in partizani mu niso nič kaj prav zaupali. Sovražil je Lahe ko tristo zelenih. Prej je služil za hlapca nekje na Dolenjskem, in s komandantom se je takole pogovoril:

»Nočem nič več služiti fajmoštru! Vzemite me medse!«

»Kako da ne? Kaj se ti je pa zamerilo?«

»Fajmošter drži z Lahii.«

»Kako drži?«

»V cerkvi razlaga, da so partizani razbojniki in da so Lahii katoliški ljudje, saj so prišli iz Rima, kjer je papež doma, in da so zato Lahii naši prijatelji.«

»In ti praviš, da niso?«

»Kako bodo? ... Kajžo mojega brata na koncu vasi so Lahii zažgali, brata pa obesili na tepko, ker je pomagal partizanom.«

»In kako so Lahii zvedeli za tvojega brata?«

»Fajmošter jim je povedal. In zato, prosim, dajte mi puško, da se bom boril!«

Komandant ga je dal na preizkušnjo. Preizkušnja zvestobe domovini je bila v tistih časih težka, in povsod je prežala smrt nate.

»Prav, ampak priboriti si jo moraš sam!«

Cene se je veselo namuzal in si mislil:

»Ne samo puško, še kaj več si bova priborila, kajne, Cigančica. Tebe imajo za cigansko avšo, mene za tepčka, pa jim bova pokazala, da se pretentano motijo!«

Cigančica je pokimala, tovariši pa so se mu smejali, ker je znal Cene migati z ušesi prav tako kot njegova mula.

»V cirkus vaju bomo poslali, ne pa v borbo!« so dejali in se trkali po čelu, češ urarja bi bilo treba, da bi jima kolesčke naravnal.

Cene pa se je veselo muzal in jim nikoli ni tega zameril.

»Nič se ne ve, morda mi bo tudi to miganje z ušesi še prav prišlo!« si je mislil in se oklenil Cigančice, ker mu drugi niso hoteli postati prijatelji.

Tako so nekoč zašli partizani v zasedo. Puške so počile, bombe šavsile, mitraljezi zaregljali. Lahi so planili na partizane od vseh strani, in vnel se je strašen boj. Padlo je že nekaj partizanov, pa še več Lahov, ki so lezli od vseh strani kakor ščurki in jih je bilo od sile preveč, da bi jih partizani udušili. Naši so se umaknili nazaj v hribe, Ceneta pa od nikoder.

»Od strahu ga je kap zadela!« so menili tovariši.

»Pa Cigančica? ...«

»Popihala sta jo oba!«

Oh, in hudo jim je bilo za tovariši, pa tudi za Ceneta so čutili zdaj v srcu vrzel, ker je smrt bridka, zlasti če pride tako iznenada.

Toda kaj se je bilo zgodilo s Cenetom in z mulo Cigančico?

Cigančica se je prestrašila streljanja, poskočila je in odbežljala na vrat na nos. Cene pa, ki mu je bila misel na puško vse in ki mule za nobeno ceno ni maral zgubiti, se je vrgel na mulo in Cigančica ga je odnesla skozi grom in ogenj prav do glavne ceste, kjer je bil sovražnikov štab. Tamkaj je obstala pred generali — na njej pa je visel Cene ko vreča moke. Ko so ga z brcami in z udri-palcami zbežali z mule, se je Cene bedasto smejal, kot da ne bi znal do pet šteti, in migal z ušesi.

»Za bedake nas ima, partizan ušivi!« so menili Lahi in mu jih naložili na grbo nič koliko.

»Govori sedaj, pes partizanski, koliko vas je bilo?«

Cene pa nič, samo migi-migi z ušesi.

In Cigančica je stala poleg njega kakor velik grešnik in tudi ona je migala z ušesi.

Med oficirji je bil tudi vojaški zdravnik. Pogledal je Ceneta v oči, potem pa dejal oficirjem:

»Popoln bebec že od rojstva!«

General je zamahnil z roko in trije Lahi so ga z mulo vred odgnali proti vasi. Pehali so ga, brcali, Cene pa je zares škilil na vse strani in le to mu je lezlo po glavi, kako bi jo popihal z mulo vred in s puško, ki jo je imel pred nosom, pa ne samo ene, kar tri!

Vročje je bilo, pa je eden Lahov zajahal mulo, drugi je obesil na sedlo puškomitraljez, tretji pa, ki je nosil zaboj streliva, je posnemal tovariša. Tako so klapoušili po prašni cesti. Bitke je bilo konec, partizane so pregnali, in

France Mihelič: Kurir, 1944, linorez (list iz mape N. Pirnat—F. Mihelič: Naša borba)

bedastega bandita vodijo s seboj, da ga bodo kazali ljudem, češ takšnile pavlihe so vsi partizani.

Cene pa se je kar bedasto smehljal predse in v srcu sklenil, da bo Lahu, ki ga je venomer brcal, pošteno vrnil vsako brco. Tiho si je dopovedoval:

»Primojkokoš, tako ti bom plačal, da na tem svetu ne boš imel več časa preštrevati drobiža!«

Kaj si je mislila mula, ne vemo. Toda Cigančica in Cene sta bila eno, to se pravi, kar je mislil Cene, je mislila tudi ona, in zato se je tudi zgodilo vse to, kar sledi.

Lahi, pijani od zmage, so se veselili, da jo mahajo v stan. Tam jih bodo pohvalili in menaža jih čaka, povrhu pa se bodo pobahali z ujetim partizanom. Cene je poškilil na desno, da je videl na levo, potem na levo, da je videl na desno, in ko je tako z obeh strani videl, da je zdajle, ko so na samem, najlepša priložnost, je nenadoma zakričal:

»Hopla!« in nič drugega.

Ko je zaslišala Cigančica znano povelje, se je bliskovito postavila na zadnji nogi, da je Lah, ki je jezdil na nji, prav tako bliskovito telebnil na tla; drugega Laha je Cene s svojo silovito šapo tako močno dregnil pod brado, da je

samo belo pogledal in že je ležal na tleh, tretjega, tistega, ki ga je brcal, pa je zgrabil za vrat, ga dvignil kvišku kakor peresce in ga zalučal po cesti, kjer je obležal kakor razčeperjena žaba.

Nametal je vse orožje na sedlo in jadrno sta jo z mulo urezala v hosto. In v hosti gori in doli, sem in tja, vedno globlje in globlje in pred nočjo je že stopil pred komandanta čete, ki se je bila zbrala v kraški kotanji nad Kolpo nekje, in dejal:

»Tovariš komandant, jaz in mula srečno prispela. Vojni plen: dve puški, en puškomitraljez in zaboj streliva!«

Kaj, kako, škilasti Cene? ... Kaj je zares bedast in se mu je od strahu v glavi zasukalo, da takšne kvasi?

Tako je Cene postal junak. Res je še vedno škilil, toda od Cigančice se je moral ločiti, ker je dobil puško in je postal borec. Pa je znal streljati, ker je škilil? Pa še kako! Pa Cigančica? Razkazovala je svoje umetnosti po vseh partizanskih vaseh na veliko veselje vaških pobcev, in dobro se ji je godilo, ker so ji nosili pobci dobre stvari pod smrček.

In tako sta oba, Cene in Cigančica, dokazala neprecenljivo vrednost starega pregovora, ki pravi: Čim več znaš — več veljaš!

Žalostna povest o muli

Pa nikar ne mislite, da je bila mula, ki govori o nji ta povest, žalostna! Ne, dobrodušna je bila, pohlevna in na vso moč krotka; ni brcala, ni uhajala, skratka: pravi vzor svojega rodu. Partizani so ji dali ime Bistra. Najbrž, ker je bila hudo zala, v očeh pa ji je sijal tak žar, da je vsakega očarala. Pa je imela tudi dobrega rednika! Doma je bil izpod Snežnika, Notranjec pač, in zato malce trmast. Kadar je kaj trdil, je vedno dejal:

»Prmej-kavelj, da je res!« in zato se ga je prijelo ime Kavelj. Partizani so rekli:

»Mula je trmasta, Kavelj je trmast — pa naj bosta skupaj!«

Lepo je Kavelj skrbel za Bistro. Bila sta drug drugega vredna, in če ni bilo hrane za Bistro, je Kavlja to bolj trpinčilo ko mulo.

»Le potrpi, Bistra, le! Ko bomo zmagali, ti bom postavil tak hlevček, da bodo vsi konjički fige proti tebi. Še nekajkrat jih bomo namahali, pa bo tu, svobodica, zate in zame in za vse!« Tako ji je govoril.

Bistra ga je zvesto poslušala, pokimala z glavo, tovariši pa so se mu smejali:

»Hahaha in hohoho, Kavelj spet muli povestice klati!«

»Mulci zagamani, mar mislite, da me ne razume? Prmej-kavelj, da me!« In nekajkrat so se sporekli, ker so tovariši trdili, da mula nima duše.

»Duša gor, duša dol, kako se tej stvari reče, ne vem, saj nisem fajmošter, da bi imel toliko časa za razmišljanje. Rada me ima, razume me, zvesta mi je, in to je zame duša! Le tisti, ki živalj ne razume in jo trpinči, nima duše, prmej-kavelj, da res!«

Naposled so se vsi navadili na Bistro in na Kavlja. Radi so ju imeli, ker sta bila oba dobrega srca in zvesta tovariša v sreči in nesreči.

Nekoč, proti koncu zime, so se partizani pri Svetem Gregorju topli z belčki, ki so rinili tjakaj iz Velikih Lašč. Pokalo je križem kražem, da je bilo kar hudo za ušesa. Partizanov je bilo malo, belčkov pa veliko. Belčki so pokali tudi s kanonom, da se je okoli cerkve pri Svetem Gregorju kar kresalo. Našim pa je pričelo primanjkovati kroglic. Naglo so poslali sla v brigado po pomoč.

»Kavelj, našim huda prede!« je dejal komandant Kavlj. »Bosta znosila z Bistro tole železje k Svetemu Gregorju?«

Kavelj je bil res samo mulovodec, toda pogumen partizan. Rečeno — storjeno!

Kavelj je pripeljal Bistro iz hlevčka in ji dejal:

»Bistra, tovariši so v nevarnosti. Potrudiva se, zmagati moramo!«

Na tovrno sedlo so ji naložili težke zaboje.

»Dovolj je, pretrgala se bo!« je dejal odločno, ko so ji hoteli obesiti še dva zaboja min. »Ne bo zmogla!«

»Mora! Tam zgoraj so že vse popokali!«

»Pa dajte na moj hrbet!«

In sta šla na pot, oba težko natovorjena. Če pogledate na zemljevid, boste videli, da je pot iz Sodražice k Svetemu Gregorju hudo strma. Pa še zamrznjena je bila, da jima je drselo. Oba sta sopihala, ker sta se dvizala na vso moč.

»Bistra, srček moj, le dajva, zdaj gre za zmago!« jo je bodril nežno in ljubeče in srce ga je bolelo, ko je videl žival trpeti. In ko se je na sredi strmine ustavila, saj je kar klecala pod težo in se je kar kadilo z nje, tako je bila prepotena, je segel Kavelj, ki je bil prav tako moker, v žep in ji potem na dlani ponudil pest ovs.

»Bistra, za tovariše gre to pot! Res so se včasih norčevali iz tebe in trdili, da nimaš duše. No, Bistra, ne zameri jim tega, drugače pa so dobri fantje, našo zemljo branijo! Dajva, sirotica, le dajva, prepričala jih bova, da imaš dušo, prmej-kavelj, da res!«

Bistra je pokimala, požvečila oves in se hrabro pognala v reber. Pokalo je vedno bliže. Granate, ki so jih belčki streljali iz Velikih Lašč, so v zraku tako piskale, kakor če zapiskaš na travo, ki si jo stisnil med oba palca. Potem pa je reklo — bum! — in pri Svetem Gregorju se je dvignil iz zemlje steber dima, ognja in prsti.

»Ha, krote, ne boste nas, čeprav kihate na nas ogenj in žveplo!« se je dušal Kavelj.

Čim bolj sta se bližala vrhu, bolj so brenčale izgubljene kroglice nad njima. Kavelj je snel puško z rame in jo pripravil na strel, kajti vrag vedi, kje so naši in kje so belčki. Kar namah ju je zagrnila bela meglica, da se nikamor ni prav videlo. Toda pot je držala v vas, že je bilo slišati tudi naše fante zgoraj med hišami. In strašno poredko so pokali, s položajev belčkov niže spodaj pa je kar neprenehoma grmel.

»Bistra, še sto metrov! Čuj, našim pohaja strelivo. Umakniti se bodo morali, če bova prepozna!«

Zgoraj na planoti sta jo rezala na vso moč hitro. Že sta dosegla prve hiše. Partizani so ju zagledali, pritekli, dvignili zaboje, raznesli strelivo na položaje in že je bruhnila naša mina med belčke. Spodaj pod hišami so naši zakričali »na juriš« in potem so gnali belčke prav do Velikih Lašč.

»Vidiš, Bistra, kaj sva napravila!« jo je ves zadovoljen ogovarjal Kavelj, ko sta jo rezala skozi meglico po planoti proti strmini nazaj v štab. »In da

nimaš duše, prmej-kavelj? ... Za deset belčkov jo imaš, kaj za deset, za vso belo bando v Velikih Laščah!»

Tedaj se je meglica razblinila, sonce je posijalo in bela ravan ter s snegom posute smreke ob robih so se bleščale v zimski krasoti. V daljavi pa je blestel vrh Snežnika.

»Oh, kako je lepo!« je dahnil Kavelj, ko se je zazrl v prelest zimske podobe. Tudi Bistra je obstala, in potem sta se oba zamaknila v sneg, v sonce in v tisoč kristalov, ki so blesteli vsepovsod.

Tedaj pa, ko sta bila na planem čisto sama, je nenadoma nad njima zaropotalo letalo. Kajpak, sovražno, kajti takrat partizani še niso imeli jeklenih ptičev. Komaj da se je Kavelj prav ovedel, že se je spustila mrtvaška ujeda z višave ko postovka na plen in ju pričela obstreljevati.

»Šavs!« je zastokal Kavelj in se zgrabil za prsi. »Dobil sem jo ... Beži, Bistra, reši se!«

Bistra, preplašena zaradi strašnega ropota, se je pognala navzdol, da se je kar kadilo za njo. Kavelj pa je zagledal na poljani kup gnoja, ki je štrlel iznad snega, in to je bila edina temna lisa na zasneženem polju. Gnoj je bil topel, in sneg je na kupu, ko je snežilo, sproti ugašal. Zavlekel se je tjakaj, se stisnil v gnoj, kolikor se je le dalo, potem pa je od bolečin omedlel.

Počasi je prišel ugašati tudi dan. Mrak se je prišel plaziti iz doline. Kavelj je spet odprl oči. Čutil je, da se mu moči drobe in da bo moral umreti, če bo tu obležal. Poskušal je vstati. Dvignil se je na kolena in spet zdrknil nazaj k zemlji.

»Ali se je Bistra rešila? ...«

Nihče ga ne bo danes našel tu. Noben kmet ne bo šel danes ven na plano, ker je vsepovsod vojna in so hudi časi. Tudi volkovi se klatijo pozimi tod okoli ... Z bolečino je pomislil na Notranjsko, kjer ima mater in nevesto. Ko bo skopnel sneg in bodo spet ozelenele hoste in ko bo sovražnik pregnan, bodo Notranjci dali sekire na rame in bodo šli podirati smreke.

»Prmej-kavelj, proč od tod!« je dejal trmasto.

Tedaj pa se je izluščila iz mraka črna senca in je postajala vedno večja in večja. Volk? Medved? Kavelj je pritegnil puško k sebi.

Kaj? Kdo? Prmej-kavelj — Bistra!

Kavelj je od sreče kar pozabil na bolečino. Če je Bistra tu, ga bo odnesla v dolino in rešen bo! Bistra ga je s smrčkom božala po licu, dihala je vanj in Kavelj je jokal.

»Ti moja zvesta! Ti moja draga!«

Oprijel se ji je vratu in se počasi postavil na noge.

»Ali me boš nesla?«

Bistra je pokimala. Kavelj je splezal na kup gnoja in se zakobalil na mulo. Strašno ga je zbolela rana, pa je vzdržal. Bistra ga je mirno in rahlo, kakor da je zares vedela, da je težko ranjen, odnesla skozi noč v dolino.

Ko ju je v temi, spodaj pod štabom, ustavila straža, in so prihiteli z lučjo, so vsi videli, kako sta človek in žival vendarle povezana. Komaj pa so dvignili težko ranjenega Kavljia z mule, je Bistra še enkrat s smrčkom poiskala Kavljjev obraz, nato pa se je zgrudila na tla.

Tedaj so šele videli, da je nekajkrat prestreljena in da je mrtva, ker je izgubila vso kri.

Kavelj je zaihtel. Pobožal jo je po mehkem, še toplem vratu, in preden je spet omahnil v nezavest, je zašepetal tovarišem:

»Prmej-kavelj, da je imela dušo!«

France Mihelič: Sledovi, 1944, linorez (list iz mape Krvava bratovščina)

Pesmi

István Domonkos

István Domonkos sodi v generacijo, ki se je zbrala okrog revije mladih madžarskih književnikov v Vojvodini, »Uj symposiona«. Rodil se je leta 1940. Doslej je izdal pesniško zbirko »Ratka« ter skupaj s Tolnaijem zbirko z naslovom »Kaj bo v resnici z nami«. Že v prvi zbirki je pokazal velike pesniške kvalitete, ki jih je nato z revialnimi objavami pesmi še stopnjeval. Dosegel je svojevrsten slog, ki je zaradi artistične rabe besed večkrat celo neprevedljiv. V zbirki »Kaj bo v resnici z nami« se je od tega artizma poslovil in se skušal čimbolj angažirati pri razmišljanju o aktualnih problemih sodobnega človeka. Piše tudi prozo.

ČLOVEK, KI JE OSTAL SPODAJ

*Morda pa bo le kje
najti kako razpoko
(jel bi praskati)
vsaj kak zid nekje tu dalje
jamo ali pa kaj podobnega luži
podnevi ko bi bila vsaj noč
ali mrak
ko bi imel vsaj zemljo v ustih
slano vodo
besedo
ali meso po svojem telesu
morda pa bo le kje
najti kako razpoko
(jel bi praskati)
vsaj kak zid nekje tu dalje
jamo ali pa kaj podobnega luži
podnevi ko bi bila vsaj noč
ali mrak
ko bi imel vsaj zemljo v ustih
slano vodo
besedo
ali meso na svojem telesu
morda kako razpoko
vseeno bi začel
podnevi nekje tu dalje
najti praskati zid meso noč
ali mrak
ko bi bila vsaj kaka jama kaj podobnega luži
v mojih ustih
na mojem telesu
ali zemlja
ali meso
razpoka
zid
beseda
meso*

noč
zid
noč
morda
morda

MOJA DEKLICA: GRČIJA

Mikisu Theodorakisu

Počasen je ta začetek
toda morda bom postal hitrejši
morda
če mi bo uspelo preiti
tvojo osebnost
obračajoč besedo na njo
ki živi tu z mano
v tej hiši
na mojo deklico: Grčijo
otrok je še
in zame obstaja samo takrat
ko se zbudi in zajoče
tedaj ji pravim
spi Grčija
spi mala Grčija
in zaženem v kot kitaro
s katero sem jo zbudil
v srdu zagrabim časnik in z njim
zamahnem za muho
ki je dolgo sedela tam
na njenem čistem čelu
na njeni posladkani trepalnici
ker je jedla smokve
in nanje pila limonov sok
igraje se s svojo veverico iz gumijskega
medtem ko je radio tulil
da Vietnam Vietnam
Vietnam Vietnam
midva se odpravljava tja Mikis
s talnaim ki je naš profet
in ki je pesnik vendar nosi škornje
pod brado nosi na prsih
peklenski stroj
ki ga pokaže samo včasih
neki ženski že
v postelji ko se zvečeri
in začne radio tuliti
da Vietnam Vietnam ...

V Vojvodini ljudje
kadar se midva
napotiva po cesti
v toplih majicah

s svinčenimi zapestnicami na členkih
s pastmi za podgane na gležnjih
bradata
šušljajo
da prihajajo prihajajo fašisti
in miličnik na vogalu
stisne v žepu
beležko
vprašujejo ali smrdita
čemu sta si srajci razcefrala v trakove
čemu škornji v mirnem času
tudi njega si vzplamenil ti Mikis
tolnaija
in che guevara
nemirni partizan ...

Medtem ko radio tuli
da Vietnam Vietnam
in drugi v tistem mestu
ki skrivajo
pred njim gesto
s katerim bi lahko vstopil
v svojih škornjih številka štiriinštirideset
s svojo deklico
kot težkim rjavim
orožjem za vratom
ko se zvečeri
in začne v radiu tuliti
da Vietnam Vietnam
toda muha je zletela tako visoko
nikakor je nisem mogel doseči na stropu
na palici lestenca
medtem ko je Grčija glasno
cvilila v plenica
od lakote in umazanije pod sabo ...

Prebudil sem jo bil s kitaro
ki zdaj zlomljena leži v kotu
z nekaj preprostih akordov
kot c-e-g f-a-c g-h-d
in znova c-e-g
tonika subdominanta dominanta
in znova tonika
kakor nekoč vrnitev v zemljo
z nekaj besedami
kakor kruh sol voda
z eno besedo z mojim življenjem
samo muha Misis
kaj sem še hotel reči
tista muha je zletela precej visoko

(Prevedel Jože Olaj)

France Mihelič: Franco leta 1945, 1945, linorez (list iz mape Krvava bratovščina)

Major William Jones — naš prijatelj

*Slišali so glas;
niso vedeli, kod
drži pot v svobodo.
V srcih so prisegli,
da bodo vse prestali
in Resnica jim pokaže pot.*

Ti verzi so zapisani v knjigi pokojnega majorja Jonesa Dvanajst mesecev s Titovimi partizani. Zapisani so v knjigi, ki govori o našem narodnoosvobodilnem boju; so spomini, ki jih je obudil šef prve zavezniške vojaške misije pri NOV in POJ, človek in vojak, ki ga nihče ne pozna pod imenom Jones, ampak samo pod imenom major Jones. Verzi v bistvu izražajo tisto, za kar se je Jones boril vse življenje. Boril se je s težavami, boril se je za resnico. Včasih je bil povsem osamljen, toda nikoli ni klonil. Bil je naš veliki prijatelj in soborec, ambasador resnice o našem boju. Človek, poln velikih idealov, skromen, toda neupogljiv. Resnično plemenit človek.

Med lanskim obiskom v Jugoslaviji je s temi besedami nazdravil svojim gostiteljem v Ljubljani: »Že od malega sem verjel, da so tisti, ki resnično ljubijo svobodo, pripravljeni zanj dati vse. To sem doživel med osvobodilnim bojem v vaši deželi, zato sem vam resnično hvaležen. Prepričan sem, da je Jugoslavija dala svetu edinstveni epski prispevek, tako s svojim bojem, kot s svojim delom... Ponosen sem, da sem bil z vami v vaših najhujših dneh.«

Major William Jones se je rodil v Kanadi. V prvi svetovni vojni je bil petkrat ranjen. Zaradi ran ga v začetku II. svetovne vojne niso sprejeli v kanadsko vojsko. S trgovsko mornarico je prišel v Veliko Britanijo in stopil

v letalsko službo. Mikalo ga je, da bi postal pilot lovskega letala. Ko pa je spoznal, da to v Angliji ne bo mogoče, se je dal premestiti na Srednji vzhod, ker je upal, da bodo tam manj natančni. Želja se mu je izpolnila. Zaupali so mu več važnih vojaških nalog. Tako je na Cipru organiziral obrambo letalskih oporišč za primer sovražnikove invazije. Potem so ga z isto nalogo poslali v zahodno puščavo v severni Afriki na letališče El Daba blizu Tobruka. Toda Jonesu je bilo dovolj. Hotel je v boj. Zaprošil je za raport pri poveljniku. General je pristal in popustil pred Jonesovimi zahtevami. Poslal ga je v padalski tečaj v Haifo. Ko se je vrnil v Kairo, ga je general vprašal:

»Ali želite oditi med jugoslovanske partizane?«

»Ali je to ljudsko gibanje, boj za svobodo,« ga je vprašal Jones.

»Po tem, kar vemo, kaže, da je,« mu je odgovoril general.

»O. K. Kdaj bomo odpotovali?« je vprašal major Jones.

Pred Jonesom so prišli v Jugoslavijo trije Kanadčani jugoslovanskega rodu. Končali so radiotelegrafsko šolo in postali naredniki. To so bili Aleksandar Simić, Pavle Pavelić in Peter Erdeljac. Ko so sporočili, da je vzpostavljena zveza in so opravljene vse priprave za prihod prve zavezniške misije med jugoslovanske partizane, sta Jones in Hunter krenila na pot. Ponoči 19. maja 1943. leta je pristal Jones s padalom na Krbavskem polju. Jones se spominja vseh podrobnosti — spet ena izmed osnovnih značilnosti tega osamljenega, toda predvsem človekoljubnega majorja. Jones se spominja, kako ga je partizanska patrolja spremljala in pripeljala s kamionom do neke vasi. Tam je zajahal konja in v mesečni noči prispel v štab hrvatskih partizanov. Povelje »Stoj!« je te noči večkrat slišal. Prispel je do ravnine, kjer so se na drugi strani risali obrisi hiš. Odprla so se vrata, zasijala je luč. Pred njim je stal človek — partizan. Bil je oficir. Kapetan Manola ga je pozdravil v angleščini. Telefonske žice, zvonjenje telefonov, vojska, orožje, raporti. Tukaj se je srečal z narednikom Simićem. Pozno ponoči je prva zavezniška misija na čelu z Jonesom odšla spat. Postelje so bile prekrite z belimi rjuhami. Kaj je to? Kakšna je ta vojska na čudnem Balkanu, v Jugoslaviji, ki Nemcem in Italijanom zadaja toliko muk in glavobola?

Jutro je bilo še bolj presenetljivo kot noč. Partizanka v uniformi jim je prinesla zajtrk. Na prostem je bila vojska, orožje, delavnice za popravilo orožja, skladišča hrane in municije. Izredno dobra vojaška organizacija sredi okupiranega področja. In vse to je ta vojska iztrgala iz rok okupatorjem. Kje je vse to? Odgovor se je pojavil v hipu. Jones je bil v glavnem štabu Hrvatske. Ob 11 dopoldne je bila prva konferenca, srečal se je z doktorjem Vladimirom Bakarićem, komandantom Ivo Rukavino in drugimi. Pred hišo je stal stražar. Razgrnili so vojaške zemljevide. Prevajala sta narednik Simić in kapetan Manola. Jones je zvedel, da je v partizanskih enotah 150 tisoč borcev. Okoli 50 odstotkov jugoslovanskega ozemlja je svobodnega. Zvedel je, da so bili ustanovljeni narodnoosvobodilni odbori in da povezuje jugoslovansko ljudstvo široko organizirana Osvobodilna fronta. Partizani nenehno napadajo sovražnika. Sledi začudenje in presenečenje:

O vsem tem pa svet ničesar ne ve!

Do te majske noči za zaveznike partizanska vojska Jugoslavije uradno ni obstajala. Kraljevska vlada v Londonu, katere vojni minister je bil četniški vodja Draža Mihajlović, je bila pri vseh zavezniških silah akreditirana kot edina legitimna predstavnica jugoslovanskih narodov; angleška vojska pa je imela pri četnikih svoje predstavnike in jim je tudi sem ter tja pošiljala

finančno in vojaško pomoč, čeprav četniki pred zavezniškimi oficirji niso mogli prikriti svojega sodelovanja z Nemci.

Prihod majorja Jonesa k jugoslovanskim partizanom pomeni zato prelomnico pri utiranju resnice o našem boju v svet.

Kdo je bil William Jones? Bil je Kanadčan z obale Atlantika, ki se je ravno dobro vpisal na univerzo, ko se je začela I. svetovna vojna. Prostovoljno je odšel v boj, ker je pač sovražil vse napadalce. Bil je dober vojak. Bil je presrečen, ko je ugotovil, da je tisto majsko noč pravilno pristal s svojim majhnim spremstvom kapetanom Hunterjem in tremi podoficirji telegrafisti.

O svojem prihodu med partizane je v knjigi Dvanajst mesecev s Titovimi partizani Jones zapisal tele besede:

»Vse, kar smo preteklo noč doživeli in videli, skrb in prijaznost, ki so nam jo izkazali, pa tudi to, kar smo videli v tem kratkem dopoldnevu, je bil jasen dokaz, da so partizani, kakorkoli že so, vsekakor organizirana skupina, ki ve, kaj hoče, pa tudi pozna ceno in vrednost oblasti.«

Ne! Da bi vse to lahko videli in razumeli, je nujno, da pride v Jugoslavijo kakšen izmed višjih starešin in poveljnikov. Najbolje bi bilo, da bi prišel osebno general Alexander. Major Jones je poslal prvo sporočilo z željo, da bi prišel med partizane general. V tem času je bil pripravljen izbrati kraj in zgraditi letališče, na katerem naj bi pristal liberator z generalom. Jones je s kapetanom Manolom obiskal svobodna ozemlja v Liki in iskal polje, na katerem naj bi zgradili začasno letališče. Ponoči pa so telegrafisti pošiljali šifrirana poročila drugega za drugim. To so bile tudi prve avtentične novice, kaj se dogaja na jugoslovanskem bojišču.

Nekega jutra, ko si je ogledoval, kako kmetje pripravljajo in gradijo letališče, je srečal dr. Bakarića, ki mu je dejal:

»Major, ali hočete oditi z nami v Otočac?«

S starim fiatom so se peljali v Otočac na ustanovitev ZAVNOH — vse ljudskega parlamenta. Jones se je takrat seznanil z vrsto uglednih udeležencev narodnoosvobodilnega boja: Vladimirom Nazorjem, dr. Pajo Gregoričem in s slovenskim delegatom Edvardom Kardeljem.

Jones je vztrajno bombardiral svojo komando. Stalno je pošiljal poročila.

Po poldrugem mesecu so pričeli prihajati odgovori. Bili so to hudi udarci za majorja. Začel je svojo lastno vojno, svoj boj, da bi prepričal poveljstvo o tem, kar je videl in kar doživlja. Med prvimi udarci je bilo sporočilo, da general Alexander noče in ne more priti na jugoslovansko svobodno ozemlje. Drugič: reagiranje na majorjeva poročila je naletelo na različen odmev. Nekateri so majorjevo delo ocenjevali kot odlično, drugi pa so majorja kritizirali zaradi nekakšne prevelike vneme za partizansko gibanje. Razumljivo — saj so Britanci imeli svojo glavno vojaško misijo pri četniškem štabu Draže Mihajlovića. Bolj ko so bila majorjeva poročila navdušena, pogostejše so prihajali krajši in bolj kritični odgovori iz njegovega poveljstva.

Major Jones je med svojim zadnjim obiskom v Jugoslaviji 21. oktobra 1968. leta obiskal tudi inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Tedaj je povedal, da je večkrat prišel v opreko s svojimi predstojniki. Po njegovih lastnih besedah so naslednji trije spori vrhunec vseh nesporazumov.

Ob svojem prihodu iz Hrvaške v Slovenijo avgusta 1943. leta je dal Jones izjavo o junaškem boju jugoslovanskih partizanov in njihovi pravi vlogi. Obenem z njegovo sliko je bila objavljena v partizanskem tisku. Iz Londona je kaj kmalu prišla depeša, češ da je to delo hude narave, za katero je lahko kaznovan, ker s tako izjavo ruši politiko vlade Njegovega kraljevskega veli-

čanstva. Toda ko je pozneje Churchill nastopil pred spodnjim domom z izjavo, da so partizani glavna sila, ki angažira okupatorjeve vojaške enote, je bil pomen Jonesove izjave razjasnjen.

Stane Krašovec je po tujih radijskih postajah ujel sporočilo, da je Roosevelt dal kralju Petru tri letala. Josip Vidmar je majorja Jonesa vprašal, če misli kralj s temi letali bombardirati svoje ljudstvo ali se misli vrniti z njimi v Jugoslavijo. Takrat je Jones poslal Churchillu sporočilo: vsak poizkus, da bi se kralj Peter vrnil v Jugoslavijo, bi pomenil začetek najbolj krvave bratomorne vojne v Jugoslaviji. Čez nekaj dni je Churchill v spodnjem domu izjavil, da prepuščajo zavezniki urejevanje usode kraljevine narodov Jugoslavije poznejšemu času.

Ko se je jeseni 1943. leta pripravljala nemška ofenziva in se je slovenska delegacija pripravljala na odhod v Jajce, se je Jones sestal s šefom ameriške misije ter mu predlagal, naj kaj ukrene, da bodo zavezniki poslali večjo pomoč, saj so dotlej pošiljali le manjvredne stvari. Churchillu je poslal sporočilo: če v kakšnem tednu česa ne ukrenete, menim, da moja misija nima več pomena med slovenskimi partizani. Če preteče teden dni brez odgovora, bom takoj likvidiral svoje postojanke. Ko je minil teden, je Jones to tudi storil. Pozneje ga je šef ameriške misije obvestil o vprašanju iz Londona, kaj Jones počne. Ob vrnitvi slovenske delegacije iz Jajca pa ga je poklical v štab Stane Rozman in tu ga je Edvard Kardelj sprejel z naslednjimi besedami:

»Ne vem sicer, kaj si storil, vendar smo nenadoma prejeli obvestilo, da bomo dobili vse, kar zahtevamo. Napraviti moramo le spisek. Prišla je tudi že številna misija, ki bo delala z nami glede razširitve pomoči.«

Jones ga je vprašal: »Ali vi vse to verjamete?«

Kardelj mu je odgovoril: »Nimamo razloga, da ne bi! Zato bi bilo v interesu naših dobrih odnosov odlično, če bi ti znova vzpostavil svoje postojanke.«

Major Jones je to tudi storil.

Jones se v svoji knjigi spominja spora s poročnikom Moorom, ki je v začetku 1944. leta prišel med partizane kot Jonesov svetovalec. Kmalu po tem pa ga je Moor odvedel iz Slovenije tako, da je bilo podobno kakšni neuradni aretaciji.

Poldrugo leto je preživel v nekem hotelu v Angliji, kjer so ga pustili brez kakršnegakoli pojasnila ali navodil. Imel je veliko predavanj — 167. Bil je eden najbolj vnetih zagovornikov jugoslovanskega osvobodilnega gibanja. Na predavanjih je govoril o Jugoslaviji in borbi njenih narodov. Predaval je kljub temu, da so ga opozorili, naj tega ne dela. Major Jones je zahteval, naj mu dajo kakšno drugo delo, samo da ne bi brezkoristno čepel v hotelu.

Pri srečanju z doktorjem Vladimirom Velebitom sta bila navzoča dr. Izi-dor Cankar ter kraljev adjutant. Dr. Cankar je bil ob novicah iz Jugoslavije ves ginjen.

Takrat je dejal: »Hotel sem verjeti, da je vse to, kar ste vi pripovedovali, res. Vendar tega preprosto nisem mogel, sploh pa nisem bil pravilno obveščen o položaju v Jugoslaviji.«

Kmalu po tem razgovoru so Jonesa vprašali, če bi šel na pogovor s kraljem Petrom. Že naslednjega dne je bil povabljen v avdienco. Kralj ga je povprašal po njegovih vtisih. Ko je izvedel za odpor in enotnost jugoslovanskih narodov, se je povsem zmehčal. Ko je prešel na kočljivo vprašanje, kako kaže zanj v Jugoslaviji in kako je z njegovo vrnitvijo, češ da se je hotel vrniti, pa se ni mogel, mu je Jones dejal:

»Jugoslovani, predvsem pa Srbi, vam ne morejo odpustiti, da ste jih zapustili v najhujših trenutkih. Po svojih izkušnjah vem, da se ne morete vrniti. Jugoslovani so z borbo skovali enotnost in zato ste kot kralj pri njih izgubili oporo. V domovino se lahko vrnete le kot navaden državljani.«

Majorju Jonesu se je kralj Peter zahvalil za odkrite in poštene besede.

Nekaj dni pozneje je kralj Peter odstopil; Churchill pa je bil baže zelo hud, ko je to zvedel, saj je imel druge načrte. Dr. Vladimir Velebit pa je Jonesu čestital z naslednjimi besedami:

»Ne veste, kaj ste s svojim pogovorom pri kralju Petru storili za Jugoslavijo.«

Se beseda o tem, kako je major Jones opisal zasedanje AVNOJ v Jajcu novembra 1943, kjer se je srečal tudi s tovarišem Titom:

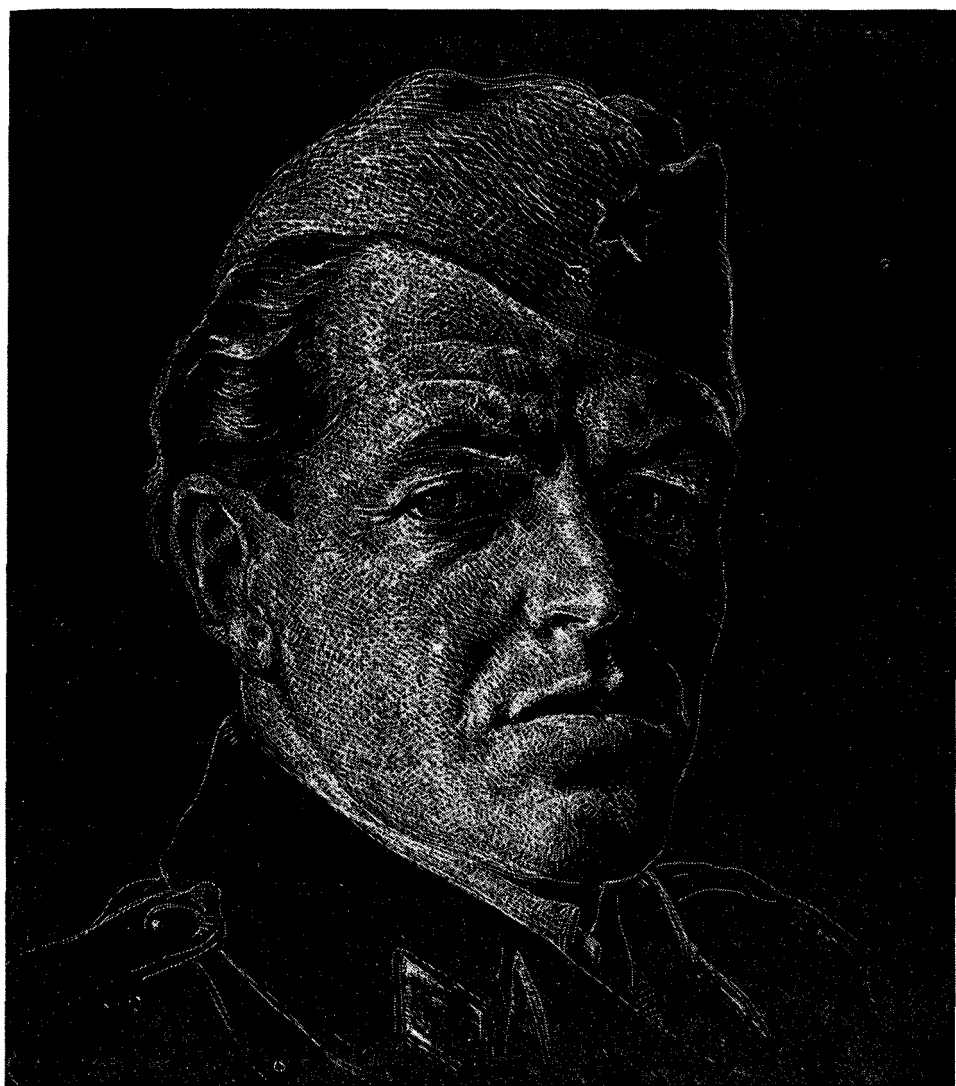
»Kako velik je bil uspeh zasedanja v Jajcu, na katerem je prišla do veljave volja ljudstva, je bilo moč oceniti po tem, kako hitro so se razširile po vsej deželi novice o tem zgodovinskem srečanju. Močno je vzplapolalo navdušenje, uspeh zasedanja v Jajcu so ljudje pozdravili kakor kresove, ki jih je bilo tako pogosto videti po hribih v svobodnih krajih, kot simbol zmage in klic k novim, večjim naporom zoper sovražnika.«

Po drugi svetovni vojni se je major William Jones vrnil v svojo domovino — Kanado. Prepotoval jo je od vzhoda do zahoda in več kot osemdesetkrat predaval o Jugoslaviji, o narodnoosvobodilni borbi, o junaštvi jugoslovanskih partizanov. Iz iskrenega prepričanja, da resnica o Jugoslaviji v tujini ne sme ostati pozabljena, kajti jugoslovanski partizani so med drugo svetovno vojno prispevali velik delež k skupni zmagi, je začel pisati knjigo o svojih spominih in doživljajih v Jugoslaviji. Knjiga — Dvanajst mesecev s Titovimi partizani, je izšla leta 1946 v Bedfordu. Honorarju zanjo se je Jones odrekel v korist vojnim žrtvam v Jugoslaviji. Tako je še enkrat dokazal svoje prijateljstvo do Jugoslavije in svojo veliko človekoljubnost.

Major Jones je s svojo ženo Heleno po vrnitvi v Kanado kupil farmo v Welandportu pri Hamiltonu, nedaleč od Niagarskih slapov. Na veliko desko, ki jo je postavil ob vhodu na farmo, je zapisal: BELGRADE FARMS. S tem je hotel poudariti spomin na deželo, kjer je mnogo doživel. Parku, ki ga je uredil ob reki, pa je dal ime: PARK VODUŠEK, po nekdanjem partizanskem tovarišu in kasnejšem veleposlaniku Žigi Vodušku, ki ga je obiskal med prvimi. Ta prvi obisk je dal idejo za vsakoletna srečanja v počastitev kanadskega državnega praznika in jugoslovanskega dneva borca. In tako se je iz leta v leto na Jonesovi farmi zbiralo vse več naših rojakov v Kanadi in Kanadčanov; piknik pri Jonesu je postal mogočna manifestacija jugoslovansko-kanadskega prijateljstva. Na letošnjem pikniku se je zbralo že več kot 4000 ljudi.

Septembra letos pa so vse svetovne tiskovne agencije sporočile, da je prenehalo biti človekoljubno srce majorja Jonesa. Prenehalo je biti srce človeka in vojaka, ki je bil velik prijatelj Jugoslavije, človeka, ki je prvi ponesel v svet resnico o Jugoslaviji in o boju jugoslovanskih narodov za pravičnejšo družbo.

(Miko Liška)

Božidar Jakac: Komandant Franc Rozman-Stane, 1944, visoka jedkanica

Gverilsko-partizansko vojskovanje — pogled v zgodovino in sedanjost

Florjan Laimiš

V Sao Paulu, največjem industrijskem centru Brazilije in Latinske Amerike, je bil pred časom dokaj nenavaden simpozij. Zborovanje je pritegnilo veliko pozornosti, čeprav so o njem silno malo pisali. Bilo je to petdnevno posvetovanje »o gverilskem vojskovanju«, kakor so ga opisali tisti, ki so sodelovali na njem.

Udeleženci so bili višji oficirji, od majorjev do polkovnikov, iz 18 latinskoameriških republik. »Nevarnost novih in širjenje že znanih gverilskih žarišč v deželah Južne Amerike ter izmenjava izkušenj in operativnih obvestil iz dosedanjih akcij proti gverilcem« — to so bile najvažnejše teme tega »simpozija«. Sodelovali so tudi oficirji iz ameriškega obrambnega ministrstva, strokovnjaki za to, nam tako dobro znano dimenzijo strategije in taktike, iz večine latinskoameriških vojska.

Ceprav je bilo v neki uradni informaciji o tem simpoziju rečeno, da njegovi udeleženci iščejo le »najboljšo pot« za učinkovito sodelovanje vojnega letalstva v »meteorološki službi«, so informacije o referatih predstavnikov posameznih armad potrdile, da je komponenta »protigverilskega vojskovanja« postala čisto nova znanstvena disciplina v poveljstvih latinskoameriških oboroženih sil.

Gverilska ali partizanska oblika vojskovanja je stara prav toliko kakor svet. Kakor v naši novejši zgodovini, se je tudi skozi stoletja vedno razplamtela tedaj, ko so se morali številčno manjši in slabše oboroženi narodi braniti pred močnejšim osvajalcem, ki je segel po njihovi zemlji in njihovi svobodi.

Na naših tleh je zgodovina zapisala v svoje kronike odločno gverilsko vojskovanje v času rimske okupacije, po naselitvi Slovanov pa se je nadaljevalo ves srednji vek. Priče smo odporu proti Frankom in Bizantincem, vojskovanju Omišljanov in Neretvancev proti Benečanom, Bogomilov proti madžarskim apostolskim kraljem. Šele v novem veku pa je dobila širok narodni značaj v gverilskem vojskovanju proti osmanskem cesarstvu, nato pa proti Benečanom in Avstrijcem.

Skozi stoletja so imeli naši partizani najrazličnejša imena: Hajduki, Uskoki, Venturini, Zličji, Prebegi, Morlaki, Krajišniki, Pandurji in Graničarji. Južnoslovanski narodi so morali podaljšati svojo gverilo skozi vse 19. stoletje — v času elektrike in letal, da bi jo med drugo svetovno vojno pripeljali do končne, zaključne in najbolj razvite oblike v naši narodnoosvobodilni vojni.

Za Kelti, Goti, Huni in Avari so se v začetku 7. stoletja pojavili na vzhodni obali Jadrana Slovani in ostali tam do današnjih dni. Poglejmo, kaj piše o teh odločilnih dneh bizantinski cesar Konstantin VII. Porfirogenet v svojem znamenitem delu »O vodenju cesarstva«:

»Hrvati so bili v tistih časih naseljeni v Bagibareji (na Bavarskem), kjer so zdaj Belohrvati (v tako imenovani Mali Poljski). Neki njihov rod, pet bratov:

Klukas, Lobelos, Kosences, Muhlo in Hrobatos ter dve sestri Zuga in Buga, so se ločili od njih in s svojimi ljudmi prišli v Dalmacijo, kjer so našli Avare, naseljence na tej zemlji. Po medsebojnem vojskovanju so Hrvati premagali Avare, nekatere pobili, druge pa prisilili, da so se jim pokorili. Od tedaj imajo to zemljo Hrvati. Vendar so še vedno na Hrvatskem potomci Avarov, prav pozna se jim, da so Avari...»

Komaj so se naseljenci privadili na nove kraje, so se že zapletli v mednarodne spore, saj so se ravno na tem področju križali interesi Vzhoda in Zahoda, Bizantincev in Frankov. Proti koncu osmega stoletja sta tako Panonska kot Dalmatinska Hrvatska prišli pod oblast Karla Velikega, ki je pod frankovsko oblastjo organiziral velik del zahodne in srednje Evrope. O težki roki, s katero so Franki vladali nad Hrvati, piše že omenjeni cesar Porfirogenet. Njegovo poročilo plastično opisuje razmere, ki so pripeljale do velike vstaje pod vodstvom Ljudevita Posavskega:

»Franki so bili proti njim tako neusmiljeni, da so morili celo hrvatske dojenčke in jih metali psom... Tega Hrvati niso mogli prenašati, zato so se uprli in pobili frankovske arhonte. Franki so poslali nadnje veliko vojsko. Boji so trajali 7 let, nato pa so Hrvati dosegli odločilno zmago. Padli so vsi Franki, tudi njihov arhont Kocil.«

V »Analih Frankovskega kraljestva« je podrobno opisan upor Ljudevita Posavskega, prvega velikega južnoslovanskega voditelja, ki je za nekaj časa združil v vseljudskem odporu velik del Južnih Slovanov. Leta 819 je cesar Ludovik zavrnil Ljudevitove pogoje za obnovitev miru v Panoniji. Zaradi tega je Ljudevit vztrajal v svoji uporniški dejavnosti, poslal glasnike na vse strani in si pridobil celo Timočane, ki so prekinili svojo zvezo z Bolgari. Nad Ljudevita so prišli furlanski vojvoda Kadolah, pri Kolpi pa se je spopadel z njim tudi dalmatinski knez Borna. V hudem boju so Borna najprej zapustili Gačani, vendar se je rešil, ker ga je zavarovala njegova telesna garda. Ljudevit je vdrl v Dalmacijo in jo začel pustošiti. Borna mu ni bil kos v odkritem boju, zato ga je z izbrano četo napadal s hrbta in boka, vznemirjal ga je noč in dan, ni mu dovoljeval, da bi se nekaznovano gibal po Dalmaciji. Končno ga je s to taktiko prisilil, da se je umaknil z njegove zemlje. O tem je Borna poročal cesarju. Leta 820 so na zboru v Aachnu sklepali v Ljudevitovem uporu in sklenili poslati nadenj s treh strani tri vojske, ki naj opustošijo njegovo deželo.

Vsako zmago in vsak mesec izvojevanje svobode so morali že naši daljni predniki drago plačevati. Evropska civilizacija je bila zanje simbolizirana v vojaškem sodišču in palicah. Avstrijska vojna uprava je na primer uvedla v naših krajih takšen režim, da se je več sto družin dobesedno razbežalo in odšlo na drugo stran Save k Turkom. Če že niso našega človeka nasilno vzeli v vojsko, Avstrija je rabila veliko vojakov za številna bojišča od Flandrije do Makedonije in od Sicilije pa vse do Litve na severu, so ga podjarmili kot kmeta, kajti velikanske dele zemlje so oblasti podarile in razdelile v imenu vojnega plena ali pa so jih prodale dvornim favoritom. Tako se je lahko zgodilo, da so predstavniki najvišje evropske aristokracije postali na primer slavonski vlastelini. Bili so to italijanski in nemški principi, irski in španski grofi, francoski markizi in avstrijski baroni. Mnoga posestva, kot je zapisal tedanji kronist Taube, so bila večja kot marsikatera samostojna kneževina v Nemčiji. Jasno je, da številni vlastelini nikoli niso videli naših krajev, dohodke pa so jim kljub temu redno pošiljali njihovi provizorji, najpogosteje prav tako tuji.

V naše kraje so skoro v trumah prihajali tudi oficirji, uradniki, zakupci in upravitelji, za njimi pa trgovci in obrtniki. V veliki slogi so začeli kolonialno izkoriščati našo zemljo in ljudi. Posledice so bile pogosti in krvavi upori ter gozdovi, polni hajdukov.

V vsej prvi polovici 18. stoletja je Slavonija slovela zaradi svojih hajdukov. Papuk, Krndija, Dilj in Požeška gora so bile polne pogumnih obupancev. Veliko je bilo poskusov, kako bi hajdukovanje preprečili, obetali so jim amnestijo in še kaj drugega, toda, nekaj uspeha je dosegel šele baron Franjo Trenk. To je bil eden najbogatejših slavonskih vlastelinov, ki pa je imel poleg bogastva še eno lastnost, bistveno za svojo vlogo: bil je vojak od glave do pete, pravcati proizvod svojega okolja.

S hajduki je imel Trenk opravka že v svoji mladosti. Zasledoval jih je celo v Bosno in tam likvidiral slovitega Vidaka Harambašo. Ko pa je leta 1740 izbruhnila vojna za avstrijsko dediščino, je prišel Trenk na misel, da bi slavonske hajduke spremenil v vojake in jih postavil pod zastavo svoje vladarice Marije Terezije. Tako se je začelo novačenje kmetov, snubljenje Hajdukov in ustanavljanje posebnega ekspedicijskega korpusa, ki je kot Trenkovi pandurji ponesel svoje ime po vsej Evropi.

Vendar pa niso bili samo naši celinski kraji v starih časih prizorišče neusmiljenih bojov zatiranih kmečkih množic, ki so se borile proti izkoriščanju, po naši deželi so segali tudi pomorski narodi. Na morju ni bil boj nič manj ogorčen, manjšina naših se je morala krvavo boriti proti močnejšim napadalcem, jih odbijati, se jim pokoravati in spet boriti proti njim v uporih, ki za nobeno stran niso poznali nobenega usmiljenja. Nadloga in nevarnost na Jadranu so bili poleg Benečanov še turški gusarji, ki so se razširili predvsem po bitki pri Lepantu leta 1571. Vsa sultanova flota je znala zelo dobro nastopati kot gusarsko ladjevje. V teh akcijah so se še posebej »izkazali« severnoafriški gusarji, tako imenovani Berberi. Tripolis in Tunizija sta bili pravcati gusarski državi, iz katerih luk so dnevno odhajale cele eskadre na ropanje po morju in obmorskih krajih. Berberski gusarji so se še posebno radi spuščali na daljše roparske pohode v Jadransko morje.

Proti napadalcem so se za svoj in tuj račun borili predvsem naši pomorščaki. Zgodovinar iz Perasta Frano Visković je z vso pravico zapisal: »V vsakem kapitanu naših trgovskih ladij in v vseh članih posadke moramo gledati predvsem vojake.«

Elemente partizanskega načina vojskovanja najdemo tudi v vseh suženjskih in kmečkih oboroženih gibanjih in vstajah vseh zatiranih razredov. Takšna osvobodilna gibanja so včasih doživljala večje ali manjše uspehe predvsem zaradi gverilkega načina boja.

Celotno obdobje sužnjeposestniškega reda je prežeto z neprestanimi upori in vstajami sužnjev. Upori so se vrstili v antičnem sužnjeposestniškem redu, v suženjstvu muslimanskega vzhoda in zgodnjega krščanstva, v novejši zgodovini pa v ameriških in kolonialnih deželah. Najmnožičnejši upori so bili v drugem in prvem stoletju pred našim štetjem. Vstajam sužnjev so se pridruževali revni sloji svobodnjakov, pogosto pa so se upori prepletali tudi z bojem premaganih, neenakopravnih narodov kolonij in provinc ter se spreminjali v široke partizanske bitke. Vstaja sužnjev v Kartagini med tako imenovanimi punskimi vojnami je trajala polna tri leta. Prvi veliki upor sužnjev v Italiji je izbruhnil v Apugliji leta 187 pred našim štetjem. Potem ko so Rimljani vstajo zadušili, so križali 7000 sužnjev, vendar tudi takšna okrutnost ni zavrla nadaljnjih uporov. Med prvim uporom na Siciliji, ki sta ga vodila Eunus iz Sirije in Kleon iz Makedonije, so uporniške sile narasle na 70 000 mož in prevzele vso oblast na otoku. Rimljani so upornike premagali z lakoto. Spartakova vstaja od leta 73 do 71 se je tako razvila, da je že resno skrbela

rimске imperatorje, saj so uporniki nekajkrat razbili njihove čete. Najprej je Spartak z 200 borci razbil kazenski odred pretorja Klaudija Pulherja, ki si je drznil s svojimi 3000 vojaki zasledovati Spartaka globoko na pobočjih Vezuva. Vendar vsa sposobnost in daljnovidnost Spartaka ni mogla zaježiti in obrzdati želje po maščevanju in plenjenju, kar ni dovoljevalo, da bi uporniki izkoristili posamezne zmage, ki so jih pripeljale v neposredno bližino Rima. Spartak se je zavedal, da bo lahko zmagal samo, če se bo vojskoval po partizansko in če bo dvignil na noge vso Italijo. Bili so to daljnovidni nazori neke osvobodilne, partizanske vojne. Toda njene sile so bile preveč heterogene, da bi bil Spartak lahko uspešno izpolnil svoje načrte.

Številni so bili kasneje tudi upori kmetov za zrušenje fevdalnega sistema, bile so to velikanske akcije v Franciji, Angliji in Nemčiji, prav nič pa ni zaostajal tudi naš kmečki upor. V vseh teh akcijah je bila partizanska taktika naravna oblika oborožene akcije v začetnem obdobju. Med stoletno vojno je bila Francija osiro-mašena, kmete pa sta do živega odirali ne le francoska, temveč tudi angleška voj-ska. V takšnih razmerah se je najprej uprlo pariško meščanstvo proti dvoru in plemstvu, eno leto kasneje (1358) pa je izbruhnil velik kmečki upor. Najprej je bil upor povezan z bojem meščanov, kasneje pa so meščani zapustili kmečko gibanje. Kmetje so imeli v začetku velike uspehe, nato pa so fevdalci s prevaro zvabili v Pariz voditelja upornikov Guillaumeja Calleja, ga »kronali« za kmečkega kralja z žarečim trinožnikom, nato pa obglavili. Fevdalna vojska je okrutno obračunala s kmeti. Računajo, da jih je pobila najmanj 20 000.

V Angliji sta se poleti 1381 uprla kmečko prebivalstvo in mestna revščina v grofijah južno in severno od Londona. Kralj se je pred uporniki zaprl v mestno trdnjavo. Kralj Richard je obljubil upornikom marsikatero svoboščino, samo če zapustijo mesto. Naivni kmetje so mu verjeli, nato pa je kralj s fevdalno vojsko neusmiljeno obračunal z uporniki in pobil vse njihove voditelje. Upori so se vrstili v Angliji še kasneje v XV. in XVI. stoletju, toda tako obsežnega ni bilo več.

Nemška kmečka vojna je leta 1525 razmajala večino južne in srednje Nemčije, pred tem pa je bila cela vrsta manjših kmečkih uporov. Vse te vojne so bile v bistvu veliko revolucionarno in socialno gibanje, ki ga je reformacija samo delno pospešila. Eden izmed voditeljev je bil tudi nekdanji vitez, poklicni vojak Götz von Berlichigen, ki se je še v najemniških odredih vedno zavzemal za gverilski način vojskovanja. Svoje izkušnje je uporabljal tudi v kmečkih uporih, vendar v celoti ni bilo sile, ki bi lahko organizirala nedisciplinirane in slabo vodene kmečke množice. Zaradi tega niso bile sposobne za daljše bojevanje z najemniškimi vojskami fevdalcev.

Tudi naš znameniti slovensko-hrvatski kmečki upor pod vodstvom Matije Gub-ca je zgled in obrazec drugih kmečkih uporov. Medtem ko so se kmetje upirali v manjših skupinah in napadali fevdalna posestva okrog Stubice, Susedgrada, Mokric, Novih Dvorov in Celja, je imel njihov oboroženi upor nekaj značilnosti partizan-skega vojskovanja, kmetje pa so doživljali velike uspehe. Toda takoj nato, ko so zbrali svoje sile na enem mestu, ko so ustanovili »kmečko vojsko«, so morali, slabše oboroženi in neizurjeni v večjih bitkah, popustiti v odprtem boju z veliko boljše oboroženo, izurjeno in izkušeno fevdalno vojsko, ki je bila pri tem še se-stavljena iz konjenikov in imela zaradi tega veliko večjo manevrsko sposobnost ter udarno silo.

Tako suženjski kakor kmečki upori nam dajejo ne glede na globlje družbene vzroke svojih izidov številne primere porazov celo najmnogičnejših oboroženih gibanj, med drugim zato, ker niso našli ustreznih taktike, podobne partizanskemu vojskovanju, za daljše bojevanje.

Sama partizanska taktika pa tudi ne more rešiti izida kakšnega oboroženega gibanja ali podviga, če ni ostalih pogojev politične narave.

Nobeno divjanje ni moglo zlomiti borbenega duha naših ljudi, ki so ves čas, kar jih zgodovina omenja, nadvse ljubili svobodo. Zanje žrtvovati prav vse, tudi življenja, jim je bilo in je še vedno nekaj samo po sebi razumljivega. Fizična moč in ozemeljska velikost sovražnika, napadalca, zavojevalca in izkoriščevalca ni bila za svobodoljubne ljudi prav nobena nepremostljiva ovira. Brutalni vojaški sili nasproti so vedno postavljali svojo preizkušeno taktiko gverilskega vojskovanja, uničevali so sovražnika tam, kjer se je najmanj nadejal, in mu odvzemali vsako veselje, da bi užival nad krasotami in gospodarsko pomembnostjo naših krajev in jih izkoriščal, kolikor je le najbolj divje mogel.

V teh akcijah v dolgih stoletjih zgodovine, ki so za nami in ki kljub vsem strahotam ni mogla zlomiti ljubezni do svobode, so se naši narodi pripravili na najvišjo stopnjo gverilskega vojskovanja, ki jim je prinesla kristalno čisto zmago. Ta zmaga in pot do nje je še vedno, toliko let po končani vojni, zgled vsem malim narodom, ki se večinoma zelo uspešno borijo za svojo svobodo, vsi pa proti veliko močnejšemu sovražniku, kako je treba vztrajati in kako sladka je svoboda, čeprav je plačana s krvjo in življenji. Vendar tudi veliki, tisti, ki so bili tolikokrat tepeni v svoji oholosti, da jim ubogi David ne more napraviti nobene škode, se učijo na teh zgledih in primerih, kar v najnovejši zgodovini priča tudi že omenjeno posvetovanje višjih oficirjev v Braziliji. Proučevati imajo res kaj, nam pa je jasno že zdaj, da učinkovitega sredstva za zlom svobodoljubnosti ne bodo našli.

ZGODOVINA JE POLNA DOKAZOV GVERILSKEGA GIBANJA

Milijoni Američanov so to poletje gledali televizijsko oddajo, s katero jim je CBS omrežje prikazalo življenje sodobne Jugoslavije. Svoje poglede na to življenje je Američanom v oddaji opisal član britanskega parlamenta, svojčas najmlajši britanski general in osebni Churchillov odposlanec pri vrhovnem štabu NOV in POJ Fitzroy McLean. Medtem ko se je McLean pogovarjal s predsednikom Titom, je vodil gledalce po Jugoslaviji od svojega skoka s padalom na osvobojeno ozemlje pri Mrkonjić gradu v Bosni do današnjih dni.

Teme razgovora s predsednikom Titom so zajele našo zunanjo politiko, notranje procese demokratizacije in dosežke na gospodarskem, družbenem in kulturnem področju. Odkrito, enostavno in skoro spontano je predsednik Tito opisoval svoje stališče do gospodarske reforme, stabilizacije tržišča, valute in cen, dalje o vlogi mladine in o demokratizaciji političnega življenja.

Vsa reportaža je bila hkrati eno samo pričevanje o McLeanovi povezanosti z jugoslovanskim bojem za osvoboditev in neodvisnost ter o njegovem osebnem prijateljstvu s predsednikom Titom. Ta povezanost in prijateljstvo sta se kovala v skupnem boju proti fašizmu pred četrto stoletja in še nekaj leti. Njuno prvo srečanje v Jajcu opisuje avtor takole:

»Odkril sem, da ne bo težko najti skupnega jezika. Tito je tekoče govoril nemško in rusko, bil pa je tudi rade volje pripravljen, da mi pomaga pri mojih prvih poskusih v srbohrvaščini.

Že po prvih kozarčkih slivovke smo bili v živahnem pogovoru. Nekaj mi je takoj zbudilo pozornost: Titova pripravljenost, da razpravlja o slehernem vprašanju prav do dna in da se pri priči odloči, če je potrebno. Videti mu je bilo, da

se nase popolnoma zanese, da je starešina in ne podrejenec. Najti v komunistu tolikšno gotovost, tolikšno neodvisnost, je bila zame nova izkušnja.»

Takšen je bil prvi vtis britanskega generala, Churchillovega odposlanca, čigar naloge pri štabu NOV Jugoslavije so bile kar najbolj različne, tipale so na vsa področja, skušala vse videti, spoznati, ocenjevati, analizirati in predvsem poročati nemu velikih treh iz protihitlerjevske koalicije.

General McLean je bil samo eden izmed zavezniških vojakov, ki so iz neposredne bližine spremljali naš boj in se ga udeleževali. Neomajno stališče naših borcev, njihovo junaštvo in vzdržljivost v več kot neenakopravnih pogojih borbe so nezadržno širili spoznanje o svobodoljubni Jugoslaviji po vsem svetu. Veliko vlogo v tem boju je imela tudi naša mladina. Glas o njenih junaštvih je prodril že tedaj v ves svobodoljubni svet.

Sredi maja 1944, nekaj dni pred napadom Nemcev na glavni štab NOV in POJ, je bil v Drvarju v Bosni II. mladinski kongres Jugoslavije, na katerem se je zbralo 816 delegatov, od katerih so mnogi padli nekaj dni kasneje v bojih z nemškimi padalci. Že pred tem so si delegati z ognjem rezali pot do kongresne dvorane. Iz Srbije, Sandžaka in Kosmeta so mladinci prodirali do Drvarja polnih 50 dni. Ob ljubljenih so bile delegacije — glas o borbi mladih Jugoslovancev je tedaj segel že po vsem svetu — iz ZDA, Francije, Anglije in drugih držav, prišla pa je le italijanska. Iz vseh zavezniških držav so prihajale pozdravne brzojavke.

Svetovni mladinski svet je tedaj, v začetku leta 1944 poudaril, da boj jugoslovanske mladine navdihuje mladino po vsem svetu. Skratka, boj jugoslovanske mladine za osvoboditev izpod fašističnih zavojevalcev in za pravico, da bo sama odločala o svoji prihodnosti, je našel na vzhodni in zahodni polobli v srcih vse mladine dostojen odmev.

Kot neposredni opazovalec in udeleženec bojev na jugoslovanskih tleh v letih, ko je bil nacizem še zelo močan in ko je že oblikoval svojo Alpsko trdnjavo, ki naj bi bila zadnje oporišče razbitega nacifašizma, je McLean urejal svoje vtise o gverilskem vojskovanju in ljudski revoluciji ter zapisal:

Partizansko gibanje v Jugoslaviji je z dejanji dokazalo, da je vojaško in politično daleč pomembnejše, kot bi kdorkoli zunaj Jugoslavije sploh lahko slutil. Sprva so majhni gverilski odredi pod vodstvom komunistov uporabljali tisto malo orožja, ki so ga imeli, da ob vsaki priložnosti napadejo sovražnikove predhodnice, postavljajo zasede konvojem in se opremljajo s sovražnikovim orožjem. Bolje opremljeni in oboroženi so se lotevali zahtevnejših akcij, prihajali so do večjih količin orožja in opreme. Njihovo število je raslo z njihovimi uspehi. Ko se je razširil glas o njihovih zmagah, so se začele njihove vrste krepiti z Jugoslovani iz vse dežele. Čeprav so se njihovi nazori in verovanja široko razlikovali, jih je združevalo prepričanje, da jim daje partizansko gibanje pod Titovim vodstvom najboljšo priložnost za osvoboditev domovine. Vse je polnilo nezlomljivo navdušenje nad ogorčenim bojem, katerega so se udeleževali, ter za novo in boljšo Jugoslavijo, v kateri so videli svoj zadnji cilj in nagrado.

Razvlečene linije sovražnikovih komunikacij, izolirane garnizije in teren, vse to je bilo naklonjeno gverili. Partizani so imeli zaledje za svoje operacije v hribih in gozdovih, ki so po želji lahko služili kot baza, kot odskočna deska, kot manevrski prostor in kot skrivališče. To je bil element, tako bistven za njihov način vojskovanja, kot je morje za pomorsko vojskovanje. S tem da so se nenadoma pojavljali iz gozdov, so lahko dosegli presenečenje, ki je za neregularne operacije bistveno. S tem da so izginili v gozdovih, ko je bila njihova neposredna naloga opravljena, so izmaknili sovražniku sleherno oprijemljivo tarčo za protiudarce. Poleg

tega so uživali podporo civilnega prebivalstva, ki je bilo globoko prepojeno s tradicijo odpora proti tujemu napadalcu, Tevtoncu ali Latincu, Madžaru ali Turku.

Toda, je zapisal McLean v svojih vojnih spominih, nemara je bil značaj njihovih voditeljev tisto, v čemer je tičal osnovni vzrok za partizanske uspehe. V gverilski vojni so ideje več vredne kot materialni viri. Le malo idej pa se lahko meri s komunizmom po moči, neomajnosti in delovanju na posameznika. Komunistični voditelji so dali partizanom enovit cilj, brezobzirno odločnost in neizprosno disciplino, brez katere ne bi mogli niti obstati, kaj šele dosegati svoje cilje. Temu, kar se je začelo kot vojna, so dali značaj revolucije. Njihovi somišljeniki so pozabili stare uničevalne plemenske razprtije — to je bil morda njihov najpomembnejši dosežek — zlili so jih vse v boj proti skupnemu sovražniku. V svojih vrstah so ustvarili nov občutek nacionalne enotnosti.

Nemci in Italijani so že veliko prej kot zavezniki spoznali, da pomenijo partizani vojaški faktor prvorazrednega pomena, proti kateremu je moderna armada v mnogih ozirih brez moči. V treh letih vojne v Jugoslaviji so usmerili nanje sedem velikih ofenziv, od katerih je vsaka uporabila najmanj deset divizij z vso pripadajočo oborožitvijo. Med vsako izmed teh ofenziv so zapleteni in obsežni premiki partizanskih čet bolj kot kdajkoli izpostavljali sovražnika njihovim napadom in zasledam, tako so te ofenzive zgrešile svoj namen, partizani so, čeprav izčrpani, lačni in slabo opremljeni, neustrašeno nadaljevali svoj odpor. Spričo neoprijemljivega sovražnika so Nemci, da bi učinkovito zasedli deželo, lahko storili samo to, da so postavili svoje garnizije v velikih mestih in poskušali zavarovati komunikacije med njimi. Že za to nalogo so morali imeti ducat in več divizij, ki so jih krvavo potrebovali na drugih frontah.

Prebivalstvo je zaradi svoje podpore partizanom strahovito trpelo. Poleg lakote in pomanjkanja, ki sta se plazila po izropani deželi, so Nemci, Italijani, Bolgari in razni kraljevi kvislingi uprizarjali divje represalije v povračilo za škodo, ki so jo storili partizani. Toda niti partizani niti njihovi civilni pomagači se niso z ničimer pustili odvrniti od boja. In dejansko je sovražnik s svojim barbarstvom samo škodoval svoji stvari, kajti nasilje in gorje, ki ju je povzročal, sta še podvojila mržnjo in intenzivnost narodnega odpora.

Zdaj, toliko let po vojni vihri, je borbena pot jugoslovanskih narodov še vedno zelo živa. Bojišče na naših tleh je utihnilo, precej nam povedo spomeniki, veliko je zapisanega in urejenega v dokumentih štiriletne borbe. Vse, kar je zbrano, kar so napisali naši borci in tuji opazovalci, je predmet stalnega študiranja vseh, ki imajo za svojo glavno nalogo zagotoviti nedotakljivost meja svoje dežele in opozoriti morebitnega sovražnika, naj ne pričakuje na tujih tleh omahljivih branilcev.

Švedi so letos jasno povedali, da so za njihovo deželo jugoslovanske vojaške izkušnje neprecenljivega pomena, zato jih skrbno analizirajo. Vojaški strokovnjaki na tej osnovi gradijo obrambno strategijo Švedske, saj se zavedajo, da kot tako izpostavljena, obenem pa majhna država, ne bi mogli frontalno kljubovati močnejšemu napadalcu. V gverilskem vojskovanju pa bi se marsikaj zasukalo njim v prid. Švedi niso edini, vsi majhni in svobodoljubni narodi, vsi, ki jim je domača zemlja sveta, vidijo v majhni Jugoslaviji zgled, kako se je treba boriti, pa naj bo sovražnik še tako samozavesten, krut in prepričan v svojo zmago.

Če je nasilje še tako kruto, želja po svobodi je premočna, da bi jo lahko strle grožnje in grozotne vizije. Hujše tiranije, kot je bil nacifašizem, svet še ni videl, vendar so se tako kot Jugoslovani odločno uprli istemu sovražniku svobodoljubni ljudje v Italiji, Albaniji, Franciji, na Češkoslovaškem, Poljskem in v Grčiji. Borili so se proti skupnemu sovražniku, rezultati boja pa po zmagi niso bili povsod enaki. V Jugoslaviji je zmagala ljudska revolucija, vsak narod si je po svoje urejal svojo

France Mihelič: V mrtvi vasi, 1944, linorez (list iz mape N. Pirnat—F. Mihelič: Naša borba)

pot, nekaterim pa so jo kljub vsemu krojili drugi. Duha revolucije ni mogoče zatreti. Zmagala je revolucija v Alžiriji in na Kubi, Kitajski »veliki pohod« je trajal skoro dve desetletji, borci Vietnamske osvobodilne fronte krvavijo že 20 let in z ognjem ter neomajnim stališčem za zeleno mizo kujejo podobo svoje dežele, kot si jo želi vietnamsko ljudstvo. Nadalje, majejo se še zadnji ostanki kolonialne oblasti v Afriki, kjer so Velika Britanija, Francija in Belgija že izgubile svoje položaje. Portugalska se je znašla na zatožni klopi svetovne javnosti. Lizbona je še zadnja barikada kolonializma klasičnega tipa, vendar plime narodnoosvobodilnega gibanja v Angoli, Gvineji in Mozambiku ne bo mogla več dolgo zadrževati.

KUBA, ALŽIRIJA, VIETNAM

Vidite, Companero, je rad govoril zdaj že idol vseh bojevitežev treh celin bednih — Azije, Afrike in Latinske Amerike Ernesto Che Guevara, jaz mislim, da je prav naš kontinent najbolj primeren za neposredno borbo, pri nas so razmere za revolucijo v celinskem obsegu vsekakor najbolj dozorele. Naša celina je več ali manj homogena celota, govorimo isti jezik, razen Brazilije, kjer govorijo portugal-

sko, vsi smo izpostavljeni istemu pritisku že desetletja: ameriški nadvladi in grobemu izkoriščanju. Ker Američani vedo, da bi vsaka nadaljnja izguba po Kubi, kjer se je socializem trdno zasidral in uveljavil, pomenila začetek konca nadoblasti nad Latinsko Ameriko, morda začetek konca imperializma sploh, se grobo upirajo sleherni spremembi v Latinski Ameriki.

Njihovo geslo je »preprečiti novo Kubo«, naš cilj pa mora temu nasprotno biti — ustanavljati nove Kube. Naš boj je pokazal, da je to možno, še več, nakazal nam je pot: z gverilskim načinom vojskovanja v latinskoameriški revoluciji. Moramo se za vsako ceno osvoboditi, to ni samo naloga te naše druge latinskoameriške borbe za neodvisnost, ampak tudi neposredna pot, po kateri lahko hitreje pridemo do socializma. Takrat, ko bo ameriški imperializem izgubil Latinsko Ameriko, bo sam sebi podpisal smrtno obsodbo, ker bo izgubil glavno oporišče — življenjski vir preskrbe s surovinami, nujno potrebno tržišče in dragoceno lovišče profitov. Zato mislim, da je revolucija na našem kontinentu povsem možna in da je to naša glavna naloga. Poleg tega bi bila to socialistična revolucija, ker je samo takšna revolucija stvarna, vse drugo bi bila le karikatura revolucije!

Padli revolucionar je poznal novejšo zgodovino revolucionarnega boja in gverilskega vojskovanja. Naše izkušnje so mu bile neverjetno dobro znane, saj je obiskal našo državo, rad je govoril o zmagi revolucije na Kitajskem, o vulkanu, ki se mu pravi Azija, o afriških nasprotjih, ki po njegovem še niso tako globoka, da bi lahko verjeli v dozorelost razmer za kakšno celinsko revolucijo.

Izhajal je s Kube, ki je bila bleščeč primer, kako uspe revolucija, ki zna prirediti in razgibati ljudske množice, proti čemur ne more nič še tako dobro organiziran in v kubanskem primeru dobro plačan protinapad.

Pa vendar, kot že mnogi revolucionarji, predvsem pa reformatorji v Latinski Ameriki, tudi Che Guevara v Boliviji še ni razgibal množic in jih ni mogel popeljati v boj, njegova ideja še ni bila pognala korenin med revnimi, ni jih dvignila ter pognala v splošni boj, ki bi za vse čase pometel z izkoriščevalci v deželi.

Revolucionarja so pokopali neznano kje, niso pa z njim pokopali tudi njegovega duha in idej. Mrtvi Che Guevara ni za imperializem nič manj nevaren kot živi bojevnik v bolivijskih gozdovih.

Alžirci so sedem let vztrajali z orožjem v roki in dali za svobodo poldrugi milijon človeških življenj. Meje dežele je kolonialna sila ogradila z bodečo žico, z minami in elektriko, pa kljub temu niso pristali na pozive o »miru med hrabrimi«, temveč so vztrajali do popolne zmage svojih načel, ki so jih vodila v neenakopravni borbi, v kateri bi popustil vsak, ki se ne bi boril za prihodnost svojega naroda.

V Alžiriji se je pojem vloge množic v revoluciji razširil v vojno-vstajniški praksi, zajel je ne le oboroženo silo iz vojaških formacij, temveč tudi množice brez orožja. Ko so pred 130 leti izgubili neodvisnost in državo, so se Alžirci v nepretrganem ciklusu uporov in vstaj borili proti okupatorju, ne samo zaradi svojega dostojanstva in zaradi časti, temveč tudi za goli obstoj človeških bitij na zemlji, za katero so kolonialisti mladim generacijam dopovedovali, da v bistvu nikoli ni bila njihova. V alžirski revoluciji pa je bilo narodno vprašanje od samega začetka tudi agrarno vprašanje, kmetje so bili poleg mladine tista ljudska množica, na katero so se opirale revolucionarne sile v deželi.

Ko so Alžirci začeli obračunavati s kolonialno silo, ki jih je hotela iztrebiti in pregnati iz rodni tal, so napadli vsi in z vsem. Niso se bali in niso poklekli pred najhujšo kolonialno silo 20. stoletja, v vojni, ki je plamtela na samem pragu Evrope. Junaško so vzdržali in zmagali, boril pa se je ves narod. Borili so se za svojo svobodo in slavo, za ugled Alžircev, tudi tistih, ki so bili raztreseni po tujini, kamor so zbežali pred kolonialnim nasiljem.

Pogum vietnamskih borcev za svobodo je že skoro legenda. 20 let se borijo za svobodo svoje dežele. Ko je bila leta 1965 marionetna sajgonska vojska pred zlomom, so ZDA poslale tja svoje čete, s čimer se je začela odkrita imperialistična vojna in z njo napadi na severni del dežele. Kot odgovor na ameriški vdor se je vse vietnamsko ljudstvo dvignilo na boj proti agresorju. Med suho dobo 1965/66 se je začela gigantska ofenziva ameriških sil z enim samim strateškim ciljem — zadati smrtni udarec osvobodilni armadi. Kot da bi se zgodovina ponavljala, tokrat na drugih tleh. Koliko ofenziv je bilo proti naši vojski, pa so vse dosegle isti rezultat kot ta ameriška ofenziva v Vietnamu: niti en sam njen cilj ni bil dosežen. Med naslednjo suho dobo je vietnamska osvobodilna vojska razbila drugo veliko ameriško strateško ofenzivo, ko pa je prišla suha doba 1967/68, sovražnik kljub polmilijski armadi ni bil več sposoben organizirati velikih ofenziv. Osvobodilne sile so imele pobudo že v svojih rokah in je ne izpustijo več.

Z najrazličnejšimi prijemi skušajo zdaj Američani ohraniti neokolonializem na Jugu Vietnama. To je brezupni boj agresorja. V vseh letih ni mogel zlomiti svobodoljubnega duha, ni mogel streti oborožene sile preprostega ljudstva, ni našel taktike, s katero bi onemogočil partizansko vojskovanje. Vojaški strokovnjaki ugotavljajo, da je ravno Vietnam zmlel v prah doktrino elastičnega odgovora na napad. Pokazal je, da moderne vojaške sile ne morejo po svoji volji držati nekega področja, da so padalski desanti brez moči, da lahko vod vojakov z majhnimi minometalci, ki jih nosijo na hrbtu, uniči ultramoderno orožje v vrednosti nekaj milijonov dolarjev. Znanost in tehnika sta ustvarili nova orožja, ki naj bi onemogočila gverilce. Fronta je vse bolj vertikalna, Američani so razvili helikopter, ki mu pravijo leteči bunker, toda znano pa je že tudi raketno orožje za boj proti njemu. Zdaj je glavna skrb agresorja, kako doseči, da to obrambno orožje ne bo prišlo v roke gverilcem. Verjetno vietnamski partizani ravnavo prav tako, kot so svoj čas naši, saj je jasno, da bodo tisto, kar ima sovražnik, že v prvem spopadu iztrgali iz njegovih rok.

Američani so uporabili v vietnamski vojni znanost, da bi prišli do novega orožja, niso pa je znali uporabiti, da bi našli nove oblike vojskovanja, novo strategijo. Zaman so vse kazenske ekspedicije, z bodečo žico ograjena naselja, preselevanje prebivalcev in ustanavljanje posebnih enot, ki naj bi razdirale zaledje osvobodilnih sil. Ljudstva niso mogli odtrgati od borcev za svobodo.

OSVOBODILNA GIBANJA IN PARTIZANSKE VOJSKE MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Misel se ob tem spet vrača k našemu boju, k dnevom naše revolucije in tistim našim ljudem, ki so tedaj živeli in delali po vsem svetu:

Le zakaj se je ameriški poročnik jugoslovanskega rodu na Aleutskih otokih na Pacifiku spomnil rojstnega kraja svojega očeta in začel pošiljati pol svoje mesečne plače za naše ranjence? Zato, ker je tudi on del našega ljudstva, ker je bil tako kot drugi rojaki vzgojen, da ljubi svobodo nad vse. Kakor so naši narodi v tej veliki domovinski vojni pokazali brezmejno ljubezen do rodne grude, tako tudi naši bratje, ki so morali zapustiti svoj dom, niso mogli ubrati druge poti, ker smo iste krvi, ker smo eno ljudstvo.

Našim izseljencem v Ameriki pa je prinesla minula vojna še nekaj. Tisti »smrdljivi Slovani«, ki so jih imeli komaj za nekaj boljšega od črncev, so postali zgled za vse narodnosti v Ameriki.

Med drugo svetovno vojno so postala osvobodilna gibanja in partizansko vojskovanje ne le eden izmed važnejših, temveč tudi eden izmed odločilnih dejavnikov v splošnem boju za odpravo podrejanja sveta, za kar so toliko storile agresorske,

fašistične sile. O tem pričajo danes že neizpodbitna dejstva, čeprav jim še vedno skušajo vzeti njihovo veljavo.

Osvobodilna gibanja in partizanske vojske so se razvila v minuli vojni do najširših meril kot protiutež do zdaj največjim osvajanjem, kar jih je svet videl. Kolikor bolj so agresorji na svojem osvajačnem pohodu teptali neodvisnost drugih držav, kolikor bolj brezobzirno so vsiljevali svojo oblast drugim narodom in deželam, toliko bolj je rastel odpor proti njihovi »novi ureditvi«. Od otočnih arhipelagov na Tihem oceanu in kitajskih širjav, prek večno nemirnega Balkana, vse do krotkih atlantskih obal in surovih norveških fjordov v Severnem Ledenem morju so se okupirani in ogroženi narodi uprli suženjstvu, se borili za življenje in po vrsti ustanavljali osvobodilna gibanja, ki so v več državah prerasla v partizanske vojske, kakršnih do tedaj še ni bilo. Ta osvobodilna gibanja, nastala na podlagi pasivnega in aktivnega odpora proti nacifašističnemu kanibalizmu, so bila zelo različna po oblikah in intenzivnosti. Razlika v jakosti tonov in nasprotja v vsebini melodij svetovne tonovske lestvice odporiških gibanj je bila tako velika, da nastaja vtis, kot da je šlo za osvobodilni boj v čisto drugačnih zgodovinskih in časovnih razmerah in proti povsem različnim zavojevalcem. To lahko ugotovimo, če samo bežno pogledamo značaj teh gibanj: od pasivne rezistence ali tako imenovanega neslišnega odpora na Danskem in Nizozemskem prek aktivnejšega odpora in oborožene partizanske dejavnosti, ki pa ni presegala okvirov sabotaž v Belgiji in na Norveškem ter množičnega narodnoosvobodilnega gibanja na Poljskem in v Franciji, do vseljidske, partizanske, nacionalne in revolucionarne vojne na Kitajskem in v Jugoslaviji.

Pa tudi tam, kjer so iz nižjih oblik odpora prek množičnega oboroženega odpora in splošnih ljudskih vstaj dosegla stopnjo dejanskih vojska — povsod so nosila individualni pečat dežele in konkretnih razmer, v katerih so nastala. Tisto, kar je bilo vsem organiziranim odporiškim gibanjem po vsem svetu skupno, je njihov narodnoosvobodilni značaj, tako po gibalnih silah, kakor tudi po splošni usmerjenosti in ciljih.

Torej so logično nadaljevanje vseh dosedanjih osvobodilnih gibanj in partizanskih vojska. Toda čas in splošne okoliščine, v katerih so potekali, so jim vtisnili nekatere nove značilnosti. Praksa je pokazala, da se v sodobnih pogojih partizanske vojne lahko razvijejo v vsenarodno gibanje in vseljidsko partizansko vojsko, samo če je nacionalna osvoboditev izpod okupatorja ali kolonialnega suženjstva povezana obenem tudi z reševanjem drugih nacionalnih in družbenih, predvsem pa socialnih problemov današnjih dni. Pa tudi obratno: kolikor bolj se je narodnoosvobodilna borba širila, toliko globlje je posegala v reševanje še drugih vprašanj, toliko bolj je postajala tudi družbena revolucija.

Zmerom v svoji zgodovini se je partizansko vojskovanje pojavljalo v vedno novih oblikah in pod raznimi imeni kot najprimernejša oblika oborožene akcije za uresničitev različnih osvobodilnih ciljev.

MEHIKA IN VENEZUELA

Skoro vse 19. stoletje mehiške zgodovine je izpolnjeno z osvobodilnim bojem mehiškega ljudstva za neodvisnost. V tem boju, pa naj je šlo za notranje vstaje za osvoboditev izpod neznosnega španskega gospodstva (1810—1815, 1853—1855 in 1863—1865) ali pa za vojno s tujimi vojaškimi silami — ameriškimi, francoskimi in avstrijskimi, je mehiško ljudstvo vedno uspešno uvajalo partizansko taktiko. Takšen način vojskovanja je bil sestavni del življenja indijanskih plemen Cuatocomacos v Mehiki. Hribovita mehiška dežela je bila zelo primerna za takšen način vojsko-

vanja. Mehiško ljudstvo se je dolgo borilo za osvoboditev izpod Špancev, ki so indijanske domačine kruto zatirali. Kronist kasnejšega avstrijskega ekspedicijskega korpusa v Mehiki je zapisal: »Znano je, kako okrutno so Španci ravnali z Indijanci, kako so sistematično zatirali prebivalstvo, teptali vsako pravico. Živeči v takšnih razmerah, so bili Mehikanci prisiljeni na dolgotrajni boj za goli obstoj in osvoboditev, pri tem pa so uvažali predvsem partizanski način bojevanja.«

Ekspedicije, v katerih je sam sodeloval, pa avstrijski kronist opisuje takole: »...izkazalo se je, da sploh ni bilo misliti na prodiranje skozi gozdove, grmovje in koruzna polja, če ni bilo mogoče pri tem stalno streljati, kajti vedno so se bali, ali nekje v ozadju ne preži nanje sovražnik, ki ga je bilo mogoče pregnati iz skrivališča samo z neprestanim ognjem z vseh strani. Ekspedicije oziroma racije po francoskem vzorcu so Cuatocomacosi vedno prevrgli v svojo korist. Ko so se ekspedicijske čete vračale s svoje naloge, so se naenkrat pojavile od vseh strani razjarjene skupine domačinov. Zaradi uničevanja njihove imovine, zaradi kratenja svobode in človeškega dostojanstva, je njihovo ogorčenje doseglo stopnjo, ki se je je morala bati vsaka enota, pa naj je bila še tako preizkušena v bojih in še tako disciplinirana.«

Med vrsticami njegovega raporta brano lahko spoznamo, da se je avstrijski avtor zavedal nepravilnosti vojne v Mehiki, ki je brezobzirno z vsemi sredstvi uničevala civilno prebivalstvo.

Vendar niti pomoč avstrijske in francoske vojske pa tudi znana grozodejstva ekspedicijskih sil, nobena stvar ni mogla rešiti »mehiškega cesarja« Maksimiljana. Osvobodilni boj mehiškega ljudstva pod vodstvom velikega ljudskega voditelja in revolucionarja Benita Juareza je bil končno kronan z uspehom. Maksimiljana so leta 1867 ustrelili, Mehika pa si je izbojevala neodvisnost.

Leta 1810 je izbruhnila vstaja proti španski vladavini v Venezueli. Vstajo je vodil Simon Bolivar, rojen v Caracasu, šolal pa se je v Evropi, kjer se je navzel idej Velike revolucije. Vse svoje življenje je posvetil osvoboditvi Južne Amerike in težnji, da bi ustanovili združene države tega dela sveta. Venezuela je razglasila neodvisnost leta 1811, vendar so uporniki po dvomesečnih bojih utrpeli začasni neuspeh. Bolivar se je moral umakniti v sedanjo Kolumbijo. Z njeno pomočjo je v več bitkah premagal Špance ter iz večmesečnih bojev izšel kot »osvoboditelj Venezuele«. Kasneje uporniška vojska ni mogla zdržati premočnega pritiska sil španskega generala Morille. Bolivar se je umaknil najprej na Jamaico, nato pa na Haiti. S pomočjo republike Haiti je nadaljeval boj za osvoboditev Južne Amerike — v triletni osvobodilni borbi je osvobodilno gibanje zajelo vso Latinsko Ameriko. To je tista prva revolucija, ki se je je Che Guevara tako ponosno spominjal. Bolivar je prekoračil Ande in združil Ekvador, Novo Granado in Venezuelo pod imenom Republika Kolumbija. To je bilo leta 1819. Pet let kasneje je podprl vstajo in osvobodil Peru.

Med temi osvobodilnimi vojnami se je Bolivar izkazal kot pogumen revolucionar in spreten vojskovodja uporniških sil. Ko je Španija videla, da ne more zadušiti osvobodilnih gibanj, se je obrnila na »sveto alianso«. Metternich je bil pripravljen intervenirati, vendar so ZDA leta 1821 objavile Monroeovo doktrino. Tako ZDA kot Velika Britanija so hotele izkoristiti pešanje španske moči v svojo korist, za osvajanje novih tržišč.

Sama Španija, v tistih časih še izredno močna, ni mogla obračunati s široko razširjenim osvobodilnim gibanjem. Dežele Južne Amerike so si po skoro dveh desetletjih izbojevale svojo neodvisnost.

V nekoliko starejši zgodovini Afrike so se najuspešneje upirali in po partizansko bojevali proti kolonialnim osvajalcem Buri na jugu te dežele.

Angleško-burska vojna se je začela leta 1899. S to vojno so si hoteli Angleži podrediti dve burski državi — republiki Transval in Orange, da bi si zagotovili zlate rudnike v Transvalu, kamor je že prej pohitelo na tisoče pustolovcev. Angleži so bili mnenja, da bo osvojitve Transvala za njihovo vojsko »pohod veseljakov«, vendar so se kruto prevarili. Buri so večkrat premagali angleško vojsko, ki je vdrla v njihovo deželo, zato so se morali Angleži umikati in klicati na pomoč nove sile. S temi okrepitvami je dobila angleška vojska ne le odločno premoč v orožju, temveč tudi v vojaki. Avgusta meseca leta 1900 so imeli Angleži tam že 250 000 vojakov, ki jim je poveljeval general Kitchener, burska vojska pa je štela le 35 000 mož, ki so imeli poleg pušk le še 80 topov in 37 strojnic. Ob takšnem razmerju sil se burska vojska ni mogla dolgo upirati. Angleži so porazili Bure pri Paardebergu in zavzeli glavne centre obeh burskih republik Johannesburg in Pretorijo.

Toda namesto končne zmage, o kateri so bili že prepričani, da so jo izvojevali, se je vojna takrat šele razširila in dobila vseljidski partizanski značaj. Že v dotedanji fazi boja so Buri uspešno uvajali partizansko taktiko. Njihovi oddelki v angleškem zaledju so prisilili Angleže, da so za zavarovanje zaledja določili močnejše sile, kot pa so jih imeli na posameznih sektorjih za napad. Junija leta 1900 na primer je imel angleški poveljnik na voljo za napade samo 30 000 vojakov, 45 000 pa jih je moralo varovati zaledje.

Partizanska taktika v tej vojni je bila tako svojevrstna, da so jo mnogi avtorji preimenovali kar v »bursko taktiko«. Po vsej deželi so organizirali majhne odrede, da so neprestano napadali angleške kolone, ki so dostavljale vojakom orožje in hrano. Partizanski odredi, med katerimi so bili še posebno znameniti odredi Christiana de Veta, imenovanega »Črni Kristijan«, so prisilili Angleže, da so se utrdili v nekaterih središčih, med katerimi so z velikimi težavami vzdrževali zvezo. Gospodarji ostalega ozemlja so bili seveda Buri. Leta 1900 je bilo v partizanskih oddelih do 7000 borcev, ki so prizadejali angleškim enotam občutne izgube. Po napadih so se Buri redno umikali v svoje planine, kjer jih angleške enote niso mogle doseči.

Po petnajstih mesecih vojskovanja je morala Velika Britanija s svojo velikanško vojsko napeti vse sile v vojni, ki jo je veljala vedno hujše izgube. Do začetka leta 1902 so imeli Angleži na fronti z Buri 388 749 mož, izgubili pa so do tega časa v bojih z neprimerno manjšimi burskimi silami 150 949 vojakov. Čeprav so ti podatki morda vseeno pretirani, avtor, ki jih citira, je imel prav gotovo svoje razloge, le pričajo o obsežnosti burske ljudske vstaje.

Britanski pisatelj C. E. Callwell je bil na primer naslednjega mnenja: angleške enote so se morale boriti proti nasprotniku, ki se je popolnoma razlikoval od njih. Bili so dobro izurjeni, vodili pa so jih sposobni poveljniki. Vendar, to je ugotovil že omenjeni britanski avtor — Buri niso imeli nobene stvarne organizacije. To so bile samo skupine ljudi, ki so priznavale nekatere voditelje in ki so se zbrali, da bi se uprli skupni nevarnosti. Od otroških let so bili navajeni na napore, rodili pa so se skoro na konju. Takšni borci se vedno raje odločajo za partizanski način vojskovanja, ki bolj ustreza njihovi oborožitvi in njihovim navadam. Sčasoma pa so se Buri, zavedajoč se svojega poslanstva, združili tudi v velike vojaške enote. Vojni dogodki so bili za nas zelo zanimivi in poučni, še pravi Callwell.

*Dore Klemenčič-Maj: ... pogine naj vsak partizan, 1944, linorez (list iz mape V ime-
nu Kristusovih ran...)*

Dve leti so Buri vzdržali v uspešni partizanski vojni. Njihov boj je užival simpatije v mednarodni javnosti, ni pa dobil podpore ostalih sil. 31. maja 1962 so bili Buri prisiljeni podpisati mirovno pogodbo. Transval in Orange sta sicer obdržala samoupravo, morala pa sta priznati Britansko suverenost.

MAJHEN PROTI VEČJEMU, SLABŠI PROTI MOČNEMU

V partizanskih bitkah so se od nekdaj majhni borili proti velikim, slabši proti močnim, zdaj pa se majhni borijo že proti združenim silam velikih. Že omenjeno posvetovanje v Sao Paulu je zbralo vojaške voditelje obeh Amerik, da bi se dogovorili o uspešni taktiki za boj proti gverilcem. Do zdaj je namreč še niso našli. Bolivijski vojaški strokovnjaki iz lovskih oddelkov so podrobno, menda celo »znanstveno« referirali kolegom iz drugih držav oziroma armad o vseh možnih podrobnostih kombinirane vojno-obveščevalne akcije v Boliviji pri likvidaciji gverilske skupine Ernesta Che Guevare. Soglasno so ugotovili in ocenili, da je bila to zdaj na Andskem področju najuspešnejša in psihološko najučinkovitejša protigverilska akcija.

Argentinski oficirji so bili na povabilo sajgonske vlade tri tedne na bojiščih Južnega Vietnama, v Sao Paulu pa so poročali o svojih vtisih, predvsem pa »o izkušnjah z modernimi oblikami vojskovanja« z enotami Osvobodilne fronte Južnega Vietnama. Pozornost je še posebej pritegnila informacija, da so Brazilci na »simpoziju« referirali o svojih izkušnjah pri razbijanju gverilskih žarišč v državah Rio Grande do Sul, Rio Grande do Norte in Matto Grosso. Z nobeno besedo pa ni povedano, kdaj je bila armada angažirana v teh bojih, čeprav je moralo vrhovno poveljstvo ravno pred srečanjem v Sao Paulu še enkrat proučiti »vrsto novih ukrepov« za boj proti gverili.

Na posvetovanju se verjetno niso dotaknili afere, ki je izbruhnila v Južnem Vietnamu, povezana pa je ravno s posebnimi oddelki ameriške vojske za boj proti gverili. Začel se je proces proti osim oficirjem elitnih enot ameriške armade, v zadevo pa so krepko vmešani člani ameriškega glavnega štaba v Vietnamu, ameriška protiobveščevalna služba CIA in visoki civilni funkcionarji v Washingtonu. Pomotoma so menda na ukaz iz Washingtona ubili Vietnamca Taj Kac Čujena, ker je bil osumljen, da je dvojni agent. Ubili so ga v taborišču ameriških »zelenih baretk«, zdaj pa prihaja na dan, da to ni bil osamljen primer, da so v enem letu »pospravili« kar 160 dvojnih agentov v Južnem Vietnamu. Rojstvo teh »zelenih baretk«, ki nas v tej zvezi edine zanimajo, sega v leto 1947. Ameriška armada je tedaj v Nemčiji zbrala v posebnih oddelkih v bojih preizkušene Ruse, Poljake, Čehe, Madžare, Nemce in druge. Vsi so bili poklicni vojaki — oficirji, vsi so znali po več jezikov, iz političnih razlogov pa se nobeden ni hotel vrniti v svojo domovino. Te oddelke so namenili za »psihološko vojskovanje«, naloga pa bi bila predvsem delovati v nasprotnikovem zaledju. Američani so te oddelke kmalu preselili iz Evrope v ZDA, kjer so jih priključili k tako imenovanim specialnim četam. Njihova osnovna naloga je bila in je še vedno: gverila in operacije proti gverilcem. Leta 1953 so ti oddelki opazovali v Vietnamu francoske vojaške operacije, v Dominikanski republiki so bili leta 1965 radijski propagandisti in tajni politični delavci, leta 1967 pa so vadili bolivijske čete, ki so se borile proti Che Guevari in njegovim gverilcem. Leta 1966 so jih skoro 400 poslali v Thailand, da bi pomagali tamkajšnji armadi pri vojskovanju v pragozdu in okrepili mejo s sedanjo Malezijo.

Dejanski preizkus se je začel v Vietnamu. CIA je ugotovila, da ima premalo ljudi in denarja za uspešno protiobveščevalno službo, zato je del svojih nalog prepuстила »zelenim baretkam«. Zdaj je v Južnem Vietnamu 3000 »zelenih baretk«.

Delajo skupaj s 45 000 najemniki, razporejeni pa so v približno 60 utrdbah. Ostale »zelene baretke« — skupaj jih je namreč 9000, so deloma doma, nekaj jih je ob Panamskem prekopu, nekaj na Okinawi, nekaj pa še vedno v ZR Nemčiji.

Po vseh sedanjih merilih na zahodu sodijo te specialne čete med najbolj izurjene vojake na svetu. Medicinec iz teh enot zna operirati in se tudi loti operacije, kjerkoli je potrebno. Specialisti za orožje znajo popraviti vsak oborožitveni predmet in uporabljajo orožje katerekoli armade na svetu. Tisti, ki odgovarjajo za zveze, znajo tudi z najprimitivnejšimi pripomočki opraviti svojo nalogo. »Zelene baretke« lahko preživijo najhujšo zimo, znajdejo se v puščavi in pragozdu, skozi torpedne cevi znajo izplavati iz potopljene podmornice. Mnogi govorijo jezik dežele, v katero jih pošljejo, ravno tako dobro, kakor domačini. Zelo dober prostak potrebuje najmanj leto dni, da postane »zelena baretka«, urjenje pa se ne preneha nikoli.

Ena izmed glavnih nalog teh enot je na bojišču oziroma v zasedeni deželi — iskanje nasprotnika. Majhne patrulje sestavlja navadno pet Američanov in dva Južnovietnamca. Kadar gredo na akcijo v pragozd, se včasih ne vrnejo tudi po mesec dni, pri tem pa vztrajno zanikajo, da bi odhajali na patruljo v Laos in Kambodžo, ali pa da bi imeli kakršnokoli zvezo s CIA. Tisti, ki so sprožili že omejen proces proti »zelenim baretkam« in njihovemu poveljniku Robertu Reolu, vedo prav gotovo veliko več.

Kaže, da tudi te specialne enote za boj proti gverilcem, pa naj se ponašajo s še tako grozljivimi imeni, kot so zelene ali rdeče baretke, super-padalske enote, protigverilski rangersi in kdo ve kaj še vse, niso upravičile pričakovanj in niso kaj prida prispevale k zlomu gverilskega vojskovanja v minulih desetih letih. V Vietnamu se bori že druga generacija borcev za svobodo, nič manj odločna in revolucionarna, temveč še bolj izurjena in opremljena, kakor so bili njihovi predhodniki. Zato je bil »simpozij« v Sao Paulu že »zimski tečaj« specialne akademije za protigverilsko vojskovanje. Ta »akademija« deluje pod okriljem južnega poveljstva ameriške armade že nekaj let na področju Panamskega prekopa, udeležujejo pa se je oficirji iz latinskoameriških držav.

Tudi tisk so vlade nekaterih dežel v Južni Ameriki vpregle v voz protigverilske psihoze. Veliko so pisali o nekakšnem »globalnem načrtu« za splošno subverzijo v latinskoameriških republikah. V Braziliji so se odločili za nov, obsežen lov na diverzante, v Argentini pa je izbruhnil nov val napadov z granatami in peklenskimi stroji. Obenem so začeli opozarjati na do zdaj »najhujše spopade« vladnih čet z gverilci v Kolumbiji, na »reprizo gverile« Ernesta Che Guevare v Boliviji in na nove oborožene akcije v Venezueli.

Vojskovodje, ki branijo osovražene protiljudske režime ali pa interese močnejših »pokroviteljev«, za kar so primerno nagrajeni, se zavedajo, da volje ljudstva po svobodi ne bodo mogli zadrževati in usmerjati po svoje, zatirane množice pa zadrževati z obljubami ali vsaj drobtinami. Generali na svojih posvetovanjih, »simpozijih«, na najrazličnejših protigverilskih akademijah in taboriščih specialnih enot, se vedno bojijo, tako kot nekdanji oblastniki preprostega, golorokega človeka.

V vsakem zgodovinskem pregledu se je mogoče prepričati, da najuspešnejši in najslavnejši voditelji partizanskih vojska niso bili iz vrst poklicnih vojakov, temveč iz vrst preprostega ljudstva. Od pastirja Virijata ali Spartaka, prek legije znanih in neznanih četovodij raznih oboroženih osvobodilnih gibanj do nacionalnih in revolucionarnih vojskovodij in voditeljev Tita in Mao Ce Tunga. Partizanske vojne opozarjajo na dejstvo, da so vojne predvsem stvar narodov samih, da so njihove oborožene sile in tehnika — kljub vsej svoji odločujoči vlogi — odvisni od ljudstva, od stališča ljudstva do neke vojne. Ali partizanske vojne, v katerih so komandirji

in komandanti partizanskih sil — redno brez vsake vojaške izobrazbe, pogosto pa tudi brez zadostnega splošnega znanja — tolkli na bojnem polju učene, akademsko izobražene oficirje celo z generalskimi izkušnjami in slovečimi maršalskimi palicami, ne potrjujejo, da je vojna predvsem iznajdljivost, šele nato pa znanost, o čemer tolikokrat in vedno znova razpravljajo najbolj učeni strategji in vojni teoretiki? Nihče ne zanika pomena vojaških šol in urjenja za vojskovanje, toda nič ni bolj nekoristnega, če se vojna misel šablonizira, konzervira in okameni s starimi psevdoznanstvenimi normami in teorijami. Še posebno pa kakšna revolucionarna armada ne sme dopustiti tolikokrat ponovljeno napako mnogih armad v preteklosti — da bi se pripravljala za minulo, ne pa za grozečo vojno. V nadaljnjem razvijanju najnaprednejše revolucionarne strategije in taktike leži jamstvo, da bo takšna armada ohranila svojo revolucionarnost. V partizanskih bitkah prihaja zaradi težkih razmer in velikih nacionalnih, osvobodilnih in revolucionarnih ciljev še bolj do veljave premoč naravnih mladih talentov prebujenega naroda nad poprečno nadarjenimi starešinami redne armade, katere vloga v vojni, posebno v začetni fazi, je bolj ali manj rezultat starešinstva, ne pa toliko drugih odlik.

Nesluteno zmagoslavje partizanskega vojskovanja v preteklosti, v tako imenovanem vojskovanju tehnike, za nekatere še vedno ni dovolj prepričljiva, dobra šola. V senci jedrske oborožitve so nekaj časa zorele teorije, da je ena sama sila sposobna zadušiti vsak odpor in vzpostaviti »svetovno ureditev«, doseči tisto, kar do zdaj ni uspelo posameznim osvajalcem in kolonialnim silam.

Partizansko vojskovanje je bilo in je tudi v sodobnih razmerah tisto psihološko in zaključno oboroženo sredstvo za premagovanje neumestnega strahu pred zavojalcem in okupatorjem, za ohranjanje in krepitev upanja v končno osvoboditev, za praktične možnosti kljubovanja vsakemu osvajalcu, ne glede na njegovo moč in premoč, za realnost vseh perspektiv za doseg osvobodilnih ciljev.

»Partizansko vojskovanje je eno najprimernejših sredstev — je preroško zapisal Karl Marx — s katerim lahko majhen narod ohrani svojo neodvisnost in končno tudi zadovolji svoje ekonomske, politične in družbene zahteve. Da bi si kakšen majhen narod priboril neodvisnost, se mu ni treba opirati samo na akcije redne vojske. Ljudske vstaje, revolucionarne metode, partizanski boj, to so sredstva, s katerimi si vsak narod lahko najboljše pribori svojo neodvisnost. S takšnimi metodami lahko majhen narod premaga tudi vsemogočnega agresorja.«

Naša armada se zaveda svojih izkušenj in svojega revolucionarnega poslanstva. Tudi pri nas je zrastle že nova generacija, ki se zgleduje po že osivelih revolucionarjih. Že omenjeni britanski general Fitzroy McLean, očitno naklonjen naši revoluciji in navdušen nad pogumom in nezlomljivo voljo naših partizanov, je izrekel o prihodnosti Jugoslavije in njene revolucije naslednje besede:

»Na mladih ljudeh Jugoslavije je zdaj vrsta, da pokažejo, iz kakšnega materiala so ustvarjeni. Toda kljub vsemu ti ljudje so predvsem Jugoslovani. To so prav tako ponosni, pogumni, neodvisni in uporniški ljudje, kot so bili njihovi starši. Prepričan sem, da se bodo borili za svojo svobodo, če bo potrebno, prav tako ognjevito kot njihovi očetje in dedje...«

Dore Klemenčič-Maj: Ranjena zver beži, 1944, linorez (za mapo Übermensch)

Knjiga o taborišču v Jasenovcu

Že dalj časa napovedana knjiga o ustaškem taborišču v Jasenovcu (Nikola Nikolić: Taborišče smrti Jasenovac, prevedel Jože Zupančič, opremil Stane Kumar, izdal zavod Borec) je prišla med slovenske bralce dokaj pozno. Čas je gotovo opravil svoje in grozljivi dogodki med vojno so že nekoliko odmaknjeni. Vendar pa kljub temu ne moremo reči, da je knjiga odveč ali da je prišla prepozno. Vsekakor ne bi smeli fašističnih grozodejstev nikoli pozabiti. Predvsem pa je prav, da tudi mladi rod zve za strahote, ki so se dogajale v taboriščih med vojno, da se kaj takega ne bi nikoli več ponovilo. V spomin in še bolj v opomin prihaja torej med naše bralce knjiga o ustaškem taborišču v Jasenovcu.

Knjigo je napisal zdravnik dr. Nikola Nikolić, ki ima za seboj bogato revolucionarno preteklost. Bil je član organizacije Mlada Bosna, napredne mladinske organizacije v Bosni, od koder je doma. Kasneje se je udeležil oktobrske revolucije. Ustaši so ga leta 1941 aretirali in odgnali v taborišče v Jasenovcu, kjer je bil do leta 1943, ko so ga Nemci zamenjali za svojega ujetega funkcionarja. V svoji dokaj obširni knjigi je opisal svoja doživetja v Jasenovcu. Ta avtobiografski del knjige pa je sorazmeroma skromen. Poudarek knjige je na drugem delu, ki predstavlja dokumentaren spis o taborišču. Na podlagi opazanj, dokumentov, pričevanj, zapiskov in najrazličnejših virov, ki jih je zbral že med vojno, predvsem pa po njej, je nastal drugi del knjige, dokumentaren spis o tem strahotnem taborišču. Nikolić je o taborišču napisal vrsto člankov in spominskih zapisov. Na podlagi teh je nastalo sicer neenotno, pa vendar obširno in prepričljivo pričevanje o taborišču, v katerem je našlo smrt več stotisoč Jugoslovčanov.

Ko prebiramo knjigo o taborišču v Jasenovcu, se spomnimo pričevanj o nemških koncentracijskih taboriščih. Prav gotovo je, da je bil tudi Jasenovac urejen po vzoru nemških koncentracijskih taborišč, saj so tudi tu držali nevidne niti v svojih rokah nemški gesta-

povci. Toda če beremo razne spomine na Dachau ali druga taborišča, zasledimo morda v pripovedi o življenju v teh taboriščih vsaj nekaj reda, organizacije, nekaj človečnosti. Pa čeprav še tako malo. Ko pa prebiramo to knjigo in bremo o pokolih tisočev nedolžnih kmetov, o pokolih Srbov iz tako imenovane NDH, o ubijanju otrok, o ustaških grozodejstvih, ki nimajo primerjave v svetu, potem smo ob koncu knjige ne samo pretreseni, temveč prepričani, da je bilo to eno najokrutnejših morišč. Po obliki in načinu pokolov, po številu nedolžnih žrtev presega Jasenovac najbolj znane pokole v zgodovini druge svetovne vojne. Knjiga o Jasenovcu je torej strahotno pričevanje o še strahotnejših ustaških grozodejstvih.

Seveda je knjigi in neposrednosti pričevanja v škodo, da je napisana tako neenotno in je drugi del nastal verjetno iz raznih sestavkov, člankov, priložnostnih zapisov, ne pa kot sestavni del knjige. Prvi del, v katerem avtor pripoveduje o svojih doživetjih, je enotno, gladko napisan. Drugi del pa je razbit na celo vrsto nesistematično urejenih poglavij, v katerih pripoveduje pisec o organizaciji taborišča, o ustaših v njej, o posameznih pokolih, o uničevanju Židov, o koncu slovenskih duhovnikov, o uporu pred koncem vojne itd. Slovenski prevajalec je v svoji uvodni besedi napisal, da je pričujoča knjiga povzeta in prirejena po obširnem avtorjevem memoarskem gradivu. Kdo je knjigo priredil, ne vemo. Ker tudi originalne izdaje ne poznamo, ne moremo soditi, če je slovenska izdaja enaka originalu. Skorajda bi rekli, da ne, ker je v njej nekaj poudarka na slovenskih žrtvah. Morda je prav ta trhla kompozicija knjige, sestavljene iz raznih člankov, delu v škodo. Ne glede na to šibko kombinacijo teksta pa lahko ugotovimo, da nam knjiga kot celota vendarle da pretresljivo sliko ustaških grozodejstev, obenem pa nas tudi do dna duše pretrese. Številne fotografije, nekatere neposredno prikazujoče pobijanja, pretresljivo podoba še dopolnjujejo.

S. R.

Knjiga o peti prekomorski brigadi

V zbirki NOV in POS je pri založniškem podjetju Soča izšla knjiga o peti prekomorski brigadi, katere avtorji so Jože Šmit, Rado Bordon in Albert Klun. Ta nova knjiga ne pomeni samo tehten prispevek za zgodovino pisje narodnoosvobodilnega boja, temveč je njen pomen večji. Ze knjiga, ki je izšla pred leti in je bila posvečena prekomorskim brigadam (Prekomorci, oris zgodovine prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ, Ljubljana 1965), je posebno poglavje posvetila 5. prekomorski brigadi. Lotila pa se je tudi delikatnih vprašanj, ki jih do tedaj knjige o osvobodilnem boju niso obravnavale in so se jih njih avtorji izogibali. Vendar poglavje o 5. prekomorski brigadi ni bilo več kot »bežen poskus postaviti stvari na svoje mesto«, kot pravijo v uvodni besedi avtorji nove knjige. Za obširnejše obravnavanje problemov v zvezi z brigado, za obširnejše obravnavanje tematike je manjkalo časa in tudi gradiva. Nova knjiga o 5. prekomorski brigadi dokončno osvetljuje probleme v zvezi s to brigado, predvsem vprašanje borcev te brigade, večinoma nekdanjih nemških in italijanskih mobilizirancev, njihove zvestobe domovini in zavednosti. Nova knjiga o boricah prekomorske brigade osvetljuje usode slovenskih štajerskih, koroških, gorenjskih in primorskih fantov, ki so kot nemški vojaki, kot ujetniki v taboriščih, kot italijanski mobiliziranci daleč od domovine, brez novic o svojcih in njih usodi, kljub vplivom sovražne propagande pribežali k zaveznikom, se priglasili za borbo proti fašizmu in stopili v NOV ter v bojih, pa tudi v življenjem, izpričali svojo zvestobo novi Jugoslaviji. Prav zato, ker knjiga o 5. prekomorski brigadi prikazuje in osvetljuje to vprašanje v pravi luči, pomeni ne samo prispevek k zgodovini slovenskega osvobodilnega boja, temveč še nekaj več.

Knjiga Peta prekomorska brigada ima tri dele, poleg uvoda in sklepne besede. Prvi del, ki govori o nastanku brigade in o izvoru njenih borcev, je napisal Jože Šmit. Drugi del o borbeni poti brigade je napisal Rado Bordon, poglavje o virih in bibliografiji pa je prispeval Albert Klun. Ta je sestavil tudi seznam borcev, seznam padlih borcev, seznam vodilnega kadra brigade, po njegovih navodilih so bili izdelani tudi zemljevidi in skice. Rado Bordon pa je sestavil tudi abecedni seznam oseb, kra-

jev in dežel, bil pa je tudi tehnični urednik in lektor. Knjigo je opremil Vladimir Lakovič.

O knjigi sta recenzenta Miroslav Luštrek iz Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in polkovnik Miroslav Štepančič, sodelavec Vojne enciklopedije v Beogradu, napisala med drugim tudi naslednje: »Prvi avtor se je pogumno, a znanstveno podprto lotil osvetlitve mnogih problemov, ki niso bili dovolj pojasnjeni v zvezi z rekrutiranjem slovenskih fantov v nemško vojsko.« Na drugem mestu pa: »Avtor je prepričljivo pokazal, kako je prišlo do tega, da so nacistične okupacijske oblasti rekrutirale te fante v nemško vojsko, kako so Nemci na ta del Slovenije (Štajersko in Gorenjsko) gledali kot na integralni del svojega Tretjega rajha, kako so pripravljali zasedbo, takoj po okupaciji pa izselili, likvidirali vso inteligenco in napredno misleče ljudi, terorizirali, mučili in uničevali slovensko prebivalstvo. A ti fantje so prav tedaj, ko je bilo najbolj tvegano, da jih podro zahrbtni strelji nemških nacističnih fanatikov, ob prvi priložnosti zbežali iz nemške vojske in zavestno postali borci Titove narodnoosvobodilne armade.«

Jože Šmit je bil tisti, ki je v prvem delu knjige obdelal vprašanje, odkod so prišli borci 5. prekomorske brigade in kako so se vključili v vrste borcev NOV. Pri tem je posegel v predvojni čas in osvetlil razmere v stari Jugoslaviji, neposredno pred vojno. Predvsem pa je stvarno prikazal razmere ob nemški okupaciji leta 1941 in v naslednjih mesecih. Moč Nemcev, ki so bili takrat na vrhu svojih sil, splošne razmere in takratni razvoj osvobodilnega boja, pa strahoten pritisk okupacijskih oblasti, likvidacija slovenske inteligence, vse to so bili vzroki, da so Nemci lahko mobilizirali toliko slovenskih fantov v svojo vojsko, čeprav tega po mednarodnem pravu ne bi bili smeli. Šmit je te razmere nazorno osvetlil, pojasnil okoliščine in prepričljivo orisal usode slovenskih fantov, ki jih je nemški vojaški stroj razmetal po vsej Evropi. V naslednjih poglavjih pa pisec prikazuje, kako so se ti nemški vojaki bodisi v ujetništvu ali pa potem, ko so prebegnili k zaveznikom, prebili do resnice in našli pot v narodnoosvobodilno vojsko. Razumevajoče, odkrito, brez zavijanj, pošteno in prepričljivo je Šmit vse to prikazal tako, kot je v resnici bilo.

Rado Bordon je imel lažje stališče. V svojem delu knjige je prav tako v več poglavjih osvetlil borbeno pot brigade od konca leta 1944 pa do aprila, ko je bila brigada razformirana, medtem ko v prikazu bojev in prodiranj brigade, pisec ni imel problemov, pa ob razformiranju brigade spet načenja delikatno vprašanje: ali je bilo umestno neposredno pred osvoboditvijo, po prihodu v Črnomelj, razformirati največjo, najbolj organizirano, najbolje oblečeno in opremljeno slovensko brigado ter njene borce razporediti po drugih enotah. Pisec podaja rahel dvom o utemeljenosti tega ukrepa, ki je med borci odjeknil več kot boleče.

Tretji del knjige je dokumentarne narave. Vsi trije deli, zlasti prva dva, pa

sestavljata, čeprav sta delo dveh piscev, dovolj trdno vsebinsko in oblikovno celoto.

Knjiga o 5. prekomorski brigadi ni torej samo prispevek k zgodovinopisju, ni torej samo prikaz usod slovenskih fantov v drugi svetovni vojni ter prikaz borbene poti slovenske narodnoosvobodilne enote. Je tudi knjiga, ki odkrito govori o nekaterih problemih, ki doslej niso bili obravnavani. Prav v tem pa je morda posebna vrednost te knjige o najmlajši, številčno najmočnejši slovenski narodnoosvobodilni brigadi, čeprav seveda tudi dokumentarne vrednosti take publikacije ni moči prezreti. Tudi slikovno gradivo, ki je izredno bogato, preseneča po svoji izvirnosti.

S. R.

Jugoslovani v oktobru

JUGOSLOVANI V OKTOBRU je, kot pove to že podnaslov knjige, zbornik spominskih zapisov jugoslovanskih udeležencev oktorske revolucije in državljanske vojne. Napisali so ga bivši avstrijski vojaki, ki so jih ujeli Rusi v prvi svetovni vojni in so nato v vojnem ujetništvu doživeli revolucijo in državljansko vojno, mnogi pa v njej tudi aktivno sodelovali. Ob petdesetletnici oktorske revolucije je zbornik v počastitev jubileja izdal založniški zavod Borec, uredil pa ga je France Klopčič. Ta je, kot povzemamo iz njegovega uvoda, uvrstil v zbornik 157 spominov, 61 od slovenskih avtorjev, 96 pa s srbohrvaškega jezikovnega področja. Avtorjev spominskih zapisov je 158, zapisali pa so svoje spomine na usodne dni deloma že ob štiridesetletnici oktorske revolucije deloma pa sedaj. Kot pojasnjuje urednik, so objavljeni vsi spominski prispevki, le nekaj spominov ali odlomkov je moral izpustiti, da ne bi knjiga prišla v navzkriž z zgodovinsko resnico. Skoraj 800 strani obsegajoča knjiga z uvodom urednika je torej deloma v spomin in počastitev udeležencev revolucije deloma v dopolnitev zgodovinskega gradiva.

Koliko Jugoslovancev je sploh sodelovalo v oktorski revoluciji, govori France Klopčič v uvodni besedi, v kateri pojasnjuje okoliščine, v katerih so avstrijski vojaki slovanskih narodnosti prihajali v rusko ujetništvo. Po približnih cenitvah je bilo samo Jugoslovancev v ruskem ujetništvu kakih 200 000, kakih 30 ali 40 000 pa se jih je aktivno udele-

žilo oktorske revolucije. Mnogi med njimi so tudi po vojni, ko so se vrnili domov, ostali zvesti komunističnim idejam in so bili v razdobju med obema vojnama zavedni branilci naprednega gibanja. Mnogi so se udeležili tudi osvobodilne vojne, številni so v vojni tudi padli. Seveda je tudi zaradi poteka časa danes število udeležencev oktorske revolucije majhno. Živih je morda kakih tisoč Jugoslovancev, udeležencev revolucije. Od teh se jih je povabilu, da napišejo svoje spomine za zbornik, odzvalo kar precej. Njihov trud ni bil zaman in njihovi spomini so našli pot do objave v knjigi, ki nihče ne bo mogel mimo nje, kdor bo preučeval oktorsko revolucijo, usode Jugoslovancev v njej ali pa ga zanima samo jugoslovanska zgodovina. Pa čeprav je morda spominski pomen knjige na prvem mestu.

Sestavki so po svoji naravi seveda močno različni, kakor so pač različni njih avtorji. Nekateri sestavki so napisani le na splošno, nekateri avtorji pa se imenitno spominjajo ne le imen tovarišev in ljudi, s katerimi so prišli v stik, temveč tudi drugih podrobnosti. Nekatere sestavke so napisali drugi po pripovedovanju udeležencev revolucije, medtem ko so spet nekateri sestavki napisani s spretno roko in literarno oblikovani. Za nekatere bi lahko rekli, da kažejo samo to, da so pač avtorji hoteli izpolniti svojo moralno dolžnost, niso pa imeli volje ali pa sposobnosti, da bi bil njihov sestavek tehtnejši ali popolnejši. Zato urednik seveda tudi ni imel lahke

naloge. Na prvo mesto je v knjigi uvrstil tehtnejše prispevke, in to pod naslovom Velike izpovedi. Štiri poglavja obsegajo prispevki, ki govorijo o udeležbi naših ljudi v revoluciji in bojih državljanske vojne. Prostovoljcem in disidentom je posvečeno samostojno poglavje, spet drugo je poglavje, ki pripoveduje o delu v tovarnah in po vaseh. Enajsti poglavij obsegačoa knjiga je torej pisana tako po vsebini in tehtnosti prispevkov, kakor tudi po njih naravi in pomenu.

Urednik poudarja, da je knjiga vzdržala soočenje z zgodovino in so tudi najnovejši sovjetski viri pokazali resničnost navedb naših ljudi v spominskih sestavih. Vendar je poglavitni pomen knjige vendarle v počastitvi udeležencev okto-brske revolucije in v prikazu deleža, ki so ga Jugoslovani dali v boju za zmago revolucije. Hkrati je knjiga dovolj zanimivo branje. Urednikov uvod in nekaj pojasnil pa že prispeva k tehtnosti te knjige. S. R.

Nada Gaborovič: Vsaka noč mine

Čeprav smo v naših knjižnih obzor-nikih navajeni predstavljati predvsem uspeša dela in opozarjamo na dobre knjige, pa zasluži najnovejši roman Na-de Gaborovič VSAKA NOČ MINE vse-eno nekaj besed. Predvsem zato, ker gre za domačega avtorja. O delih slovenskih pisateljev pa pri nas tako premalo pi-šemo. Drugič pa tudi zato, ker gre ven-darle za prikaz rasti osvobodilnega giba-nja v okupiranem Mariboru. Pred seboj imamo torej nov roman mariborske pi-sateljice, katere ime v slovenski književ-nosti ni niti novo niti neznano. Ta pri-zadevna pisateljica je doslej izdala že pet knjig, s katerimi je deloma posegla v avtobiografsko snov, predvsem pa v vojni čas. Njen pisateljski opus izpri-čuje kultivirano, vendar pa bolj intelek-tualno, kot pa z notranjim žarom izpo-vedi prežeto pisanje. Vendar je vsaj z nekaterimi deli Gaborovičeva uspeša. Nov poseg v tematiko našega osvobodil-nega boja, še posebej osvobodilnega bo-ja v Mariboru, kjer je pisateljica doma, je zato že sam po sebi dovolj zanimiv in vreden pričakovanja dobrega teksta. Žal moramo o romanu Nade Gaborovi-čeve napisati, da to ni niti poprečen tekst niti v samem pisateljskem delu Gaborovičeve ne predstavlja posebnega uspeha. Gre torej za ne posebno pre-pričljiv prikaz osvobodilnega boja v Ma-riboru in za roman, ki tudi sam na sebi ni nič posebnega. Na kratko rečeno: ro-man Vsaka noč mine lahko označimo kot poprečno delo, ki ni uspelo niti kot pri-kaz osvobodilnega boja niti ni močna umetniška stvaritev.

V romanu Vsaka noč mine nam pisa-teljica predstavi dva svetova. Na eni strani svet angleških vojnih ujetnikov, ki grade hidrocentralo na Dravi in beže iz ujetništva, nekateri zato, da bi se vr-

nili domov, drugi zato, da bi se borili proti Nemcem. Drugi svet, katerega nam pisateljica prikazuje, pa je svet sloven-skih malih ljudi v okupiranem mestu, ljudi, ki se vse bolj povezujejo v osvobo-dilni boj proti okupatorju. Medtem ko predstavlja svet vojnih ujetnikov pred-vsem skrivnostni Tujec, ki organizira pobege iz taborišča in slednjič tudi sam pobegne k partizanom, predstavlja drugi svet dekle Zinka in njena družina. V ospredju je vsekakor Zinka, ki se delo-ma pod vplivom Tujca (ta se po pobegu zateče v njihovo stanovanje), deloma iz spoznanja nujnosti boja proti okupa-torju spusti v ilegalno delo. Ob njej stoji še njen pohabljeni brat Filip, pa mati, oče in teta in še nekaj slovenskih ljudi iz Maribora. V romanu spremlja-mo poleg pobeга vojnih ujetnikov, ka-terim pomagajo slovenski borci za svo-bodo, še notranjo rast Zinke in brata Filipa, ki se vključita v osvobodilni boj, dokler Filipa ne ustrelje Nemci, Zinka pa odide v partizansko četo.

Kadar gre za prikaz osvobodilnega boja in dogajanj med vojno, domači avtorji pogosto zaidejo v dokumentar-nost in faktografsko prikazovanje zuna-njih dogodkov. Nada Gaborovičeva se je očitno zavedala te nevarnosti in je, hoteč se temu izogniti, dvignila svojo pripoved na neko višjo raven. Toda po-globljeni prikaz osvobodilnega boja v okupiranem mestu se pisateljici le ni povsem posrečil, tako da je od romana ostala pravzaprav le skromna zgodba o dekletu in njeni vključitvi v osvobodilni boj, oz. ilegalno delo. Od vse ostale pri-povedi sorazmeroma dolgovoznega ro-mana, marsikje izumetničenega, ni ostalo dosti. V romanu spoznamo pred-vsem rast ilegalne organizacije in osvo-bodilnega boja v okupiranem mestu, v

okviru tega pa tudi usodo preproste slovenske družine. Toda vse to vendar ni prikazano tako, da bi nas prevzelo. Prikazovanje prikazati osvobodilni boj na neki višji ravni, psihološko poglobljeno in utemeljeno, je rodilo izumetničenost pripovedi, skonstruiranost zgodb in usod, pa tudi značajev. Ostaja tako le zgodba osrednje junakinje Zinke, ki se vključi v ilegalno gibanje in boj za svobodo. Pa še za to njeno odločitev ne vemo, ali je rezultat srečanja s Tujcem ali pa je to storila iz zavesti, da se je treba boriti proti okupatorju. Razen tega je ilegalno delo Zinke le opisano. Niti njenih notranjih odločitev ne spremljamo tako, da bi jih sodoživljali. O vsem tem pisateljica le bolj ali manj prepričljivo pripoveduje. Tako gre bolj za pripoved o življenju, ne pa za prikaz življenja samega. Tak vtis se bralcu vzbuja zlasti ob tem, da so nekatere osebe vse bolj literarni kot pa življenjski liki. Že Zinkin brat Filip ni življenjska, prepričljiva osebnost, temveč bolj abstrakten lik, ki naj bi s svojo intelektualno močjo (je namreč pohabljen) koristil osvobodilnemu boju. Razmišljanja, ki jih pisateljica polaga njemu na jezik in tudi njegovi sestri, niso prepričljiva, so nekam odveč. Sploh pa Filipovo ravnanje ni tako, da bi nas prevzelo in zadovoljilo, kajti vsa njegova dejavnost meji na neko romantično pobarvano delovanje, ki nima življenjske prepričljivi-

vosti. Ker je roman vendarle realistično napisan, nas taka neživljenjska osebnost ne prepriča. Tudi to, da se vsa Zinkina družina ob pojavu Tujca, neznanega ujetnika, naenkrat vključi v ilegalno delo, ni verjetno. Končno je tudi Tujec, kot vodja ujetnikov, prikazan kot vzvišen lik, ki zna in zmore vse. Značaji oseb v sicer realistični zgodbi torej niso jasni, niso izdelani, ne človeško prepričljivi. Zato razen same osnovne in v bistvu preproste Zinkine zgodbe ostaja pripoved predvsem na papirju. Posebno še, ker tudi dialogi niso vedno življenjski.

V romanu Vsaka noč mine spremljamo torej mariborsko dekle v osvobodilni boj in njeno delo pri prepeljavi angleških ujetnikov na Pohorje. Ta prikaz je širok ter dolgovezen, to pa ni dovolj. Bolj kot slika osvobodilnega boja je roman Gaborovičeve prikaz usode slovenske družine v okupiranem Mariboru, ki se konča z zaporom dveh družinskih članov, smrtjo enega in odhodom drugega v partizane.

Vendar nam podaja ozračje v okupiranem mestu in rast ilegalnega boja. Poskus poglobljeno prikazati osvobodilni boj okupiranega mesta pisateljici ni najbolj uspel niti kot dokumentaren tekst, še manj kot umetniško zrelo pripoved. Poprečje je torej najboljša oznaka za ta najnovejši roman o našem osvobodilnem boju. S. R.

Zagovor krivično sojene knjige

V decembrski številki revije »Borec« je J. Slokan objavil poročilo oz. oceno o nadvse kvalitetni in pomembni knjigi dr. Toneta Ferenca »Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941 do 1945«. Pri tem pa se je poročevalec nepričakovano še posebej pomudil ob treh drugih književnih delih, ki prikazujejo le eno izmed več torišč oz. sredstev raznarodovanja — to je na preseljevanju, čeprav je to prizadelo dosti manjši del Slovencev kot druga.

Ocenjevalec J. S. se je ustavil zlasti ob knjigi »Slovenski izgnanci v Srbiji 1941—1945«, pri tem pa je bil krivičen s tem, da ji je pripisal neresnična dejstva. Tako trdi, da je ta knjiga »v bistvu le zbirka subjektivnih prispevkov, napisanih malone šele dvajset let po dogajanju od nekaj desetih izgnancev, kar pa je malo verjetno, da bi predstavljalo res-

nična doživetja okrog osem tisoč Slovencev, ki jih je okupator prisilno preselil iz domovine med brate in sestre v Srbijo.«

J. Slokan je v mojem uvodu na str. 26 prezrl navedbo »Pregledal sem množico gradiva, že objavljenega v časopisih in revijah... Valko Razingar na Bregu pri Žirovnici mi je prepustil že zbrano gradivo Gorenjcev v Šmederevski Palanki...«

Ko sem se po dogovoru z mariborsko založbo »Obzorja« lotil priprav za knjigo, sem poleg lastnih, pred leti v Celjskem tedniku objavljenih 33 podlistkov s spomini, imel na razpolago še obsežno »Bibliografijo NOB 1945—1965«, ki pa poročevalcu najbrže ni znana, saj izključuje možnost, da bi bil kdo od izgnancev že prej kaj napisal. V bibliografiji sem našel okrog 80 člankov, ki so nekdanji

deportiranci v njih večidel že kmalu po osvoboditvi prikazali svojo usodo.

Vse to gradivo v Slovenskem poročevalcu, Ljudski pravici, Borcu, TV 15, Mariborskem vestniku, Večeru, Tovarišu, Glasu Gorenjske (Kranj), Železarju (Jesenice), Celjskem tedniku, Planinskem in Poštarskem vestniku, v knjigah Miliča in dr. Černiča, v raznih zbornikih in koledarjih ter še zapise, ki jih hranita muzeja NOB v Celju in Mariboru, sem poiskal večidel v celjski in ljubljanski študijski oz. univerzitetni knjižnici, podrobno pregledal in prispevke 38 avtorjev odbral za knjigo. V tem že nad 20 let starem gradivu sem našel najtehtnejšo snov, potrebno knjigi — tako o 1. slovenski četi (Žaucer, Šober, Milič), o Slovenskem bataljonu v Sremu (Cizel, Lešnik), o grozotah v Kragujevcu (Terčak, Korenjak), o osvoboditvi Beograda (Boris Zihlerl, Miloš Stibler, Bojc, Pečnik), o Slovencih v Valjevu (Kristan idr.) pa še drugih Gorenjcev (Kavar, Kocjan, Šink, Pikon, Matičič, Končar, Klinar) ter Štajercev (Ingolič, Miklavčič, Ostrovška, Stupanova, Rojic, Klemenčič, Čretnik, dr. Hrašovec, Božič, dr. Dobovišek, Jurač, Pivec in Rotar).

Že omenjeni Razingar mi je prepustil spomine 16 Gorenjcev v Smederevski Palanki, ki jih je po njihovem pripovedovanju zapisal sam že med oktobrom 1944 in julijem 1945, to se pravi pred njihovim povratkom v domovino, a še niso bila objavljena. Od teh sem sprejel v knjigo 35 zapisov. Sploh so prav vsi prispevki Gorenjcev stari in niti eden teh ni bil zapisan na mojo željo oz. izrecno za knjigo.

Torej ogromna večina spominov ni bila zabeležena šele pri sestavljanju knjige. Pa še oni, zapisani pozno, so našli osnovo večidel v ohranjenih beležkah, dnevnikih.

J. S. navaja, da so »prispevki bili napisani od nekaj desetnih izgnancev«. Iz poimenskega kazala h knjigi bi bil mogel posneti, da je tu naštetih 74 avtorjev! Nadalje trdi, da je malo verjetno, da bi to predstavljalo resnična doživetja okrog 8000 Slovencev v Srbiji. Toda pisci tu ne opisujejo le svojih lastnih usod, niti ne le svojih družin, ampak v večji meri življenje celotnih slovenskih kolonij v posameznih krajih, pri čemer močno izstopajo najborbenejši rojaki. Knjiga navaja 59 borcev 1. slovenske čete, 147 padlih Slovenskega bataljona. Marsikaj, tako pripori, pot v Srbijo, kolonije, boji, repatriacija so prikazani množično. Obravnavana je usoda nekaj tisoč Slovencev. Teh pa v Srbiji ni bilo

okrog 8000, kakor je to ugotovil J. S., ampak je iz uvoda h knjigi razvidno, da je z dokumenti dokazana deportacija 6720 oseb v Srbijo, od teh pa se je petina že leta 1941 spet odselila največ v »Ljubljansko pokrajino«. Knjiga prikazuje tudi več stotin domačinov, Srbov.

Uvodnih 22 strani knjige je povsem zapostavil, čeprav sicer podčrtava važnost dokumentarne obravnave. To pa ustvarja vtis, da knjiga pogreša vsakršno zgodovinsko dokumentacijo. In vendar ta široki uvod vsebuje pomembna znanstvena dognanja, citirana iz razprav Fr. Škerla »Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941« in dr. M. Metoda Mikuža »Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu«. Te dve tehtni razpravi v Zgodovinskem časopisu, letnik VI—VII, morda J. S. nista znani? Dobro so mi služili tudi podatki v srbski knjigi avtorjev Živanovića, Popovića in Jovanovića, kar vse v uvodu navajam. V resnici so dognanja teh del v popolni skladnosti z dognanji Ferencve knjige, ki pa je izšla šele pozneje.

Ocenjevalec meni, da bodo »urejevalci kakršnih koli zapisov o položaju in življenju slovenskih izgnancev v vseh krajih, kamor koli jih je nacistični okupator že izgnal, odslej nujno morali upoštevati temeljito raziskano in malone dvajset let oblikovano T. Ferencvevo »Nacistično raznarodovalno politiko v Sloveniji v letih 1941—1945« ter subjektivne spomine prizadetih uskladiti z objektivno znanstveno resnico.«

Odločno pribijam: neskladnosti v naši knjigi ni!

Sicer pa: ali niso ti spomini le prikaži resničnih doživetij slovenskih ljudi, njihovih pretresljivih stisk in muk ter velikih nad, njihove pripravljenosti na boj in žrtve ter njihovega končnega zmagoslavja? Premnoge strani knjige so kakor s solzami in krvjo napisane. Idealizacije nikjer ni!

Spomini ljudi na zgodovinske dogodke so le del gradiva, ki se znanstvenik nanj lahko sklicuje, potem ko se je s pomočjo tega dokopal do objektivne znanstvene resnice.

Vse številne druge ocene obravnavane knjige so bile močno pozitivne (tudi ocena S. R. v »Borcu« 1967/11 je bila pravična in v nasprotju s Slokanovo).

Smatram za svojo moralno dolžnost, da se v službi resnice branim pred napadom, ki je mene s sodelavci postavil v mučen, z ničimer zaslužen položaj.

Fran Roš

V SOVRAŽNIKE 'Z OBLAKOV
RODU NAJ NAŠGA TREŠCI GROM;
PROST, KO JE BIL OČAKOV,
NAPREJ NAJ BO SLOVENCEV DOM,
NAJ ZDROBE
NJIH ROKE
SI SPONE, KI JIM SE TEŽE!

Nastajanje in nastanek grafičnih map

Veliko je že napisanega o medvojnih grafičnih mapah likovnikov. Kako tudi ne! Vsakdo, ki je na kakršenkoli način obravnaval grafiko tega časa, ni mogel mimo map, saj spadajo nekatere teh v sam vrh likovne ustvarjalnosti, pa tudi tehnične iznajdljivosti. Med obsežnejšimi in važnejšimi prispevki o mapah bi za likovno in vsebinsko plat navedla predvsem knjigo Filipa Kumbatoviča-Kalana: Veseli veter, Cankarjeva založba, 1956; za tehnično plat pa temeljito delo o partizanskem tisku *Jožeta Kralla: Razvoj in delo centralnih partizanskih tiskarn »Triglav« in »Partizanske tiskarne« od kapitulacije Italije do osvoboditve* (tipkopisna znanstvena obdelava teme za Sklad Borisa Kidriča v Ljubljani). Ob petindvajsetletnici izida večine grafičnih map je prav, da se jih spomnimo. Pri tem sestavku se opiram na odlomke iz tega še neobjavljenega rokopisa in drugih prispevkov slednjega avtorja. Vsemu temu pa bi dodala predvsem dokumentacijo, ki je zanimiva z ozirom na posamezne avtorje in pa neuresničene načrte za mape, ki jih ni bilo malo.

Ilegala je bila vse prej kot primerna za nastanek zahtevnejših grafičnih ciklov. Delati je bilo treba konspirativno in hitro za propagando, zato so razen posameznih linorezov za opremo tiska nastajala predvsem dela v preprostejših grafičnih tehnikah.

Obsežnejšo zbirko 34 karikatur na ozalitu zoper belo gardo z naslovom *V Kristusovem imenu!* je izdala Okrožna tehnika KPS v Ljubljani avgusta 1943. Pripravila jo je skupina arhitektov, slikarjev in kiparjev, med njimi Boris Kobe, Vlasto Kopač-Tinač, Stane Kumar, France Mihelič, Nikolaj Omersa, Nikolaj Pinnat, Domicijan Serajnik, France Uršič, Janez Weiss-Belač. Urednik je bil France Uršič.

Z odhodom mnogih likovnikov v partizane tik pred kapitulacijo Italije in po njej v septembru 1943 so predvsem na osvobojenem ozemlju in v partizanskih tiskarnah nastale primernejše razmere za intenzivno delo na grafičnem področju. Na pobudo Borisa Kidriča so pričeli sistematično ilustrirati partizanski tisk ter pripravljati samostojne umetniške mape.

V zvezi s sodelovanjem likovnikov pri opremi tiska je treba omeniti predvsem centralni grafični bazi na Kočevskem Rogu (aprila 1943 ustanovljena Centralna tehnika Urška 14, januarja 1944 preimenovana v Grafiko 13-A ter avgusta 1944 v Partizansko tiskarno) ter na Goteniškem Snežniku (Ladopunkt z bazo pod njim, od januarja 1944 imenovana Grafika 11-A, kasneje združena z Grafiko 12-A, ki je delovala od marca 1944 v Dolenji Brigi, v centralno partizansko tiskarno, od avgusta 1944 imenovano Triglav). Pri prvi je bil stalni

ilustrator Ive Šubic, kasnejši vodja grafičnega ateljeja Centralne tehnike KPS, pri drugi člani grafičnega ateljeja Grafike 11-A. Spomladi 1944 pa je bil ustanovljen grafični atelje Centralne tehnike KPS v Starih žagah. Ta se je jeseni 1944 preselil v Črmošnjice. Pritegnil je tudi likovnike iz Grafike 11-A na Gorenjskem Snežniku, iz vojske in terena ter tu deloval kot najmočnejši grafični center vse do evakuacije Bele krajine v aprilu 1945.

Izmed pokrajinskih grafičnih centrov pa je bil eden najuspešnejših grafični atelje pri pokrajinski tehniki KPS za Gorenjsko.

Nekateri likovniki pa so delovali v skupinah ali posamič na osvobojenem ozemlju in v vojaških enotah, seveda podrejeni ali IOOF oziroma predsedstvu SNOS ali glavnemu štabu z njunimi propagandnimi oddelki in odseki.

Od samostojnih umetniških map je glavni štab izdal mapi slikarjev Nikolaja Pirnata—Franceta Miheliča Naša borba in Nikolaja Pirnata Domovi Ječe Gozdovi, natisnili pa centralni tiskarni, prvo Grafika 13-A, drugo Triglav; propagandni odsek 9. korpusa je izdal mapo slikarja Doreta Klemenčiča-Maja V imenu Kristusovih ran..., natisnila pa primorska tiskarna Julij 63. Takoj po osvoboditvi sta v Ljubljani izšli mapi, ki sta nastajali že med vojno, in to slikarja samouka Vita Globočnika Herr(e)nvolk, katere tisk je morala aprila 1945 prekiniti tiskarna Triglav, ter Franceta Miheliča Krvava bratovščina, katere posamezni linorezi so bili že objavljeni v medvojnem Slovenskem poročevalcu. Mapi Naša borba in Domovi Ječe Gozdovi je ponatisnil OOOF Maribor, izdelala pa mariborska tiskarna v letu 1945.

Ob teh samostojnih umetniških mapah pa ne smemo prezreti najbogatijših med bogatimi opremami tiska, v prvi vrsti znamenite Prešernove Zdravljice tedanjega samouka, sedaj akademskega slikarja Janeza Vidica in arhitekta Marjana Šorlija-Vihra, ki jo je ob 100-letnici Zdravljice izdala pokrajinska tehnika KPS za Gorenjsko, natisnila pa tiskarna Trilof; nadalje sploh prve obsežnejše objavljene opreme, zbirke pesmi Vstanimo sužnji grafičnih delavcev Rada Cenčiča-Mitje ter Franca Dremlja-Aca, delo centralne tehnike, in pa brošure Jožeta Perovška-Pelka Pravljica o osvobodilni fronti z ilustracijami samouka Pavla Šimca-Paje kot najbogatější primer štajerskega partizanskega tiska. Izidi vseh omenjenih del, razen obeh map, ki sta izšli po vojni 1945, datirajo v leto 1944.

Seveda obstaja še dolga vrsta omembe vrednih primerkov opreme partizanskega tiska, ki po likovni kvaliteti prekašajo naštete. Vsega tiska je za ta pregled preveč in ga bomo upoštevali pri celotnih opusih posameznikov.

Naša borba, 12 linorezov, Nikolaj Pirnat, France Mihelič, (junij) 1944, izdal glavni štab NOV in PO Slovenije. Izdano ob triletnici svete domovinske vojne narodov Jugoslavije ob strani velikih zaveznikov (tiskarna Grafika 13-A), (linorezi Pirnata: Nočni juriš, Prvi je uničen, Na bunker, Partizanka, Naš top »Maščujte me!« in Miheliča: Kolona v snegu, Pri ognju, Kurir, Logor, Most, V mrtvi vasi).

Mapa je nastala iz prvotno mišljene skupne mape likovnikov-partizanov. Sprva so jo nameravali izdati za 3-letnico OF, vendar se je tisk zavlekel in je izšla šele za 3-letnico sovjetskega vstopa v vojno junija 1944 kot tretja publikacija glavnega štaba z istim posvetilom.

Pirnatovi linorezi za mapo so nastajali v propagandnem oddelku glavnega štaba, medtem ko Miheličevi na bazi 13/23 Znanstvenega inštituta, pri glavnem štabu v Dragatušu, na bazi v Semiču ter v grafičnem ateljeju v Starih žagah.

To mapo so pričeli intenzivno pripravljati v aprilu 1944. Že 5. aprila 1944 je propagandni oddelek glavnega štaba pisal slikarju Miheliču na bazo 13/23, da upa, da bo v kratkem s slikami za album gotov in da ga zato prosi, naj pride 11. aprila na njihovo točko, kjer bosta s Pirnatom uredila vse potrebno za izdajo albuma. Vodja slikarske sekcije propagandnega oddelka glavnega štaba Nikolaj Pirnat pa je 7. aprila 1944 prosil tovariša . . . , da bi takoj poslal potrebno količino linoleja, ki so ga rekvirirali oziroma odkupili večjo količino v Stični. Obenem mu je omenil, da bo v najkrajšem času dobil 12 linorezov, katere sta izdelala (vsak po 6) z Miheličem za album, ki naj bi izšel ob 3-letnici OF. Prosil ga je tudi, da bi poskrbel v tiskarni, da bi bil tisk res prvovrsten in na prvovrstnem papirju. Dodal je še, da upa, da se bo tehnika potrudila, da bo album reprezentativen, tako po formatu, kakor po kvaliteti papirja, saj je to pri nas prva tovrstna publikacija. Nato je 19. aprila 1944 slikarska sekcija propagandnega oddelka glavnega štaba poslala Mihi T. (inž. Lojze Rojec) album 12 linorezov ter navodila za tisk. Naslov albuma je Naša borba, ki naj izide ob proslavi triletnice OF.

Jože Krall je v zgoraj omenjeni razpravi in v poglavju z naslovom Delo osrednjih tiskarn v mesecu juniju 1944-b) Grafika 13-A (Kočevski Rog) napisal o tisku te mape naslednje: »... Od 10. do 15. VI. so tiskali na tiskarskem stroju linoreze za umetniški album Nikolaja Pirnata in Franceta Miheliča z naslovom Naša borba, katerega so prejeli v delo že maja (op. 345: Že 5. V. 1944 je pisal Pleško L. Rojcu, da bodo za Vestnikom št. 3, ki so ga natisnili 17. V. vzeli v delo Pirnatov album z linoleji, ker da le malo dela stavcem, medtem ko imajo z njim glavno delo strojniki. — Dopis Grafike 13-A — Mihi T. 5. V. 1944) ... 22. VI. so končali tudi s tiskanjem umetniškega albuma akademskih slikarjev Nikolaja Pirnata in Franceta Miheliča Naša borba (18 str. = 18 fogliev, 4°), ki so ga natisnili 2000 izvodov na gladkem papirju, 150 izvodov pa so natisnili na boljšem brezlesnem papirju kot bibliofilsko izdajo, ki sta jih opremila s svojimi avtogrami oba umetnika. Za ta album sta vsak izmed obeh umetnikov izrezala po šest linorezov, tako da vsebuje celoten album dvanajst linorezov (op. 349: Zapisnik partij. in štud. sestanka v Grafiki 13-A 21. VI. 1944) ...«

Stiskano mapo je propagandni oddelek glavnega štaba poslal 10. julija 1944 propagandnim odsekom VII. in IX. korpusa (16) ter IV. operativne cone (10) za razdelitev. Obljubil jim je, da bo naknadno poslal še več albumov, ki jih naj uporabijo kot nagrade pri tekmovanju. V ta namen jim jih je znova poslal 3. avgusta 1944 (40-40-20). Opomnil pa je, da jih smejo izdajati le s posvetilom.

Ta prva umetniška mapa je, kot vse kasnejše, poleg vloge za priznanja najboljšim, postala tudi nepogrešljiv predmet razstav in reprezentance med NOB. Številni dokumenti navajajo mape v zvezi s pripravami razstav, pa tudi publikacij doma in v tujini.

Že 28. aprila 1944 (ko mapa še ni bila v tisku) je slikarska sekcija prosila Miho T. za odtise 4 albumov Mihelič—Pirnat in drugo gradivo za razstavo tiskarn in tiska ob novinarski konferenci 5. maja 1944 v Metliki.

Dne 28. julija 1944 pa je prosila Romana, naj pošlje izvod Naše borbe vezan v platno (op.: padalsko svilo) in podpisan, ker ga rabi oddelek, da ga bo poslal v inozemstvo.

Tudi poročila so navajala mapo. Dne 7. aprila 1944 je odsek za prosveto predsedstva SNOS (načelnik B. Ziherl) poročal predsedstvu SNOS, da neka-teri: Pirnat, Mihelič pripravljajo spominske mape z motivi NOB, in nato

11. aprila 1944, da je v tisku spominska mapa z motivi NOB, katero so pripravili naši vodilni umetniki na osvobojenem ozemlju Jakac (op.: ne), Pirnat, Mihelič.

Propagandni oddelek glavnega štaba pa je 31. julija 1944 poročal propagandnemu oddelku vrhovnega štaba (poročilo od 25. junija do 1. avgusta), da je ob 3-letnici NOB oddelek izdal tudi album linorezov Naša borba. Linoreze sta izdelala akademska slikarja Nikolaj Pirnat in France Mihelič. V poročilu odseka za prosveto predsedstva SNOS (Mile Klopčič) z dne 16. avgusta 1944 je zabeleženo, da sta N. Pirnat in F. Mihelič izdelala mnogo linorezov in risb in izdala skupno mapo 12 linorezov pod naslovom Naša borba.

Medvojni tisk pa je prinesel članek o mapi Ivana Potrča »Naša borba«. Objavljen je bil v Ljudski pravici 16. julija 1944 št. 13 str. 4.

* * *

Kapetan *Nikolaj Pirnat, Domovi Ječe Gozdovi*. Na pragu svobode jeseni 1944. Izdal glavni štab NOV in PO Slovenije (tiskarna Triglav). (Linorezi: Vdrli so v naše domove — ter jih požigali — otroke, žene, starce so gonili z doma — umirat od gladu — nedolžne so mučili v ječah — morili so jih in obešali — domovi so rodili izdajalce — in junake — grom je planil iz gozdov v doline — junaki so zvihrali v boj — borili so se, krvaveli — bore se kakor levi iz dneva v dan — iz njihove krvi, iz njihovih belih kosti — nam raste roža svobode.)

O nastajanju te mape največ povedo dnevni raporti propagandnega oddelka glavnega štaba politkomisarju glavnega štaba (Borisu Kidriču). Dne 7. oktobra 1944: Pirnat zaključuje svojo serijo linorezov Domovi Ječe Gozdovi. Dne 8. oktobra: Pirnat je do kraja izdelal svojo mapo Domovi Ječe Gozdovi, ki obsega 13 linorezov. Tekst pod linorezi: ... (po dokončnih korekturah je spremenjen le tekst 2, 3, 5, 6, 12, 13 linoreza. Prvotno je bil tekst: 2. ... in jih požigali, 3. Otroke, ženske in starce so gonili za bodočo žico, 5. Nedolžne so mučili po ječah, 6. ... pobijali so jih in obešali, 12. ... padali, 13. ... in zmagali). Tri dni bo potreboval za ročne odtise (za klišeje za 1 zbirko pod steklom), v tiskarni se bo tiskalo 200 izvodov map. Dne 11. oktobra 1944 pa: Referent za slikarstvo dokončuje zadnjo sliko za mapo.

Naslednji dan, 12. oktobra 1944, je N. Pirnat pisal Alešu Beblerju-Primožu naslednje: »... V nedeljo pa prissem na TV 15, s seboj prinesem svojo izvršeno mapo linorezov ...«

Dne 5. novembra 1944 je Centralna tehnika KPS (vodja Petrač) poslala agitpropu pri CK KPS — Primožu linorezni album N. Pirnata Domovi Ječe Gozdovi v odobritev. Dopis navaja, da ima Pirnat dovoljenje od glavnega štaba, da ga izda, le da ni pokazal vseh osnutkov politkomisarju glavnega štaba. Format tega albuma da bi bil tak kot mapa, v kateri so linorezni osnutki, naklada pa 1500 izvodov. Tudi cena še ni navedena, zato ga prosi, naj navede, koliko naj album stane. Komisija za agitacijo in propagando CK KPS (sekretar Primož) je Centralni tehniki KPS odgovorila 11. novembra 1944 naslednje: »Vračamo vam album Nika Pirnata. Tiskajte ga čimprej v 1500 izvodih, cena pa naj bo 25 lir za vsak album. Nekateri linorezi imajo še posebno besedilo (npr. »V internacijo«). — Vprašajte tovariša Pirnata ali bodo ostala ta besedila ali jih je pozabil črtati.«

Podatek o tisku pa je v seznamu v tisk poslanih publikacij od 1. oktobra 1944 do 16. aprila 1945 agitpropa CK KPS. V njem piše, da je linorezni album N. Pirnata šel v tisk 11. novembra 1944, sprejet 20. decembra 1944, naklada 1500 izvodov.

Zelo podrobno je o tisku te mape pisal Jože Krall v omenjeni razpravi in v poglavju z naslovom *Delo osrednjih tiskarn v mesecu novembru 1944* — a) *Tiskarna Triglav*. V njej navaja naslednje: »... V tiskarno Triglav je CT KPS 13. XI. 1944 poslala v delo album s slikami akad. slikarja Nikolaja Pirnata z naslovom »Domovi, ječe, gozdovi« s pripombo, naj ga do 6. XII. natisnejo na finem papirju na malem tiskarskem stroju (op. 646: Dopis CT KPS št. 56 — vodstvu tisk. Triglav 13. XI. 1944). V tiskarni so prejeli klišeje in tekst 17. XI. in že naslednji dan sporočili Centralni tehniki, da ne morejo tiskati celotne naklade (1500 izvodov) na boljšem papirju, ker imajo takega papirja samo za 370 izvodov, za celotno naklado pa bi potrebovali 18.000 listov takega formata, kot je Pirnatov osnutek. Zato so prosili, da jim pošlje papir Partizanska tiskarna (op. 647: Dopis tisk. Triglav št. 477 — CT KPS 18. XI. 1944). Pošiljka primernegega papirja pa se je zavlekla in so ga prejeli vso potrebno količino šele decembra. S tiskom albuma so pričeli šele potem, ko so stiskali denarne bone in 30. XI. sporočili vodstvu Centralne tehnike, da so album začeli tiskati v dveh kvalitetah papirja, in sicer strani s tekstom na tanjšem, linoreze pa na debelejšem papirju (op. 648: Dopis tisk. Triglav št. 554 vodstvu CT KPS — 30. XI. 1944) ... « V isti razpravi in pod naslovom *Delo osrednjih tiskarn v mesecu decembru 1944* — a) *Tiskarna Triglav* pa je napisal: »... 22. XII. so končali na Ladopunktu s tiskanjem umetniškega albuma Nikolaja Pirnata: Domovi, ječe, gozdovi (26 str. = 26 fogliev, format 30,5 × 23 cm), ki ga je izdal glavni štab NOV in POS. Natis albuma se je tako dolgo zavlekel zato, ker so jim iz Partizanske tiskarne poslali vzorec papirja šele v začetku decembra in še ta je bil premajhnega formata. Takole piše 4. XII. tehnični vodja Franc Plevel-Joki iz tiskarne Triglav vodji Partizanske tiskarne S. Plešku-Fiksu: »Poslani vzorec papirja za Pirnatov album je premajhen, ker je velikost klišejev tako velika, kakor sem narisal na poslani vzorec. Tako tisk ne bo izgledal lepo, razen če bi porezali klišeje. Tega si na svojo odgovornost ne upam.« (op. 708: Dopis tisk. Triglav št. 574 — vodstvu Partizanske tiskarne 4. XII. 1944). Do 12. XII. so prejeli nato v tiskarni Triglav iz Partizanske tiskarne le 11.500 listov primernegega papirja za Pirnatov album, ostalih 7500 listov pa so jim poslali šele v naslednjih dneh (op. 709: Dopis tisk. Triglav št. 601 — vodstvu Partizanske tiskarne 12. XII. 1944). Iz Partizanske tiskarne so prejeli vsega 19.000 listov boljšega papirja za natis trinajstih linorezov, ki jih vsebuje album. Naslovno stran in strani s teksti, ki pojasnjujejo slike, so tiskali v dvojni (rdeči in črni) barvi na tanjšem papirju, ki so ga imeli sami. Album so natisnili v 1500 izvodih, ga v dneh od 22. do 26. XII. v knjigoveznici zvezali (broširali) in odposlali iz tiskarne.«

Še o kolportaži mape.

Centralni oddelek za kolportažo (vodja Viljem) je že 13. novembra 1944 prosil komisijo za agitacijo in propagando pri CK KPS (Primoža) za navodila po ključu Album Niko Pirnat. Ta je 15. novembra 1944 odgovorila centralnemu kolportažnemu oddelku, naj 1000 izvodov albuma razpošljejo po ključu Slovenskega poročevalca, 500 pa jih naj imajo v rezervi.

Tudi poročila navajajo mapo. Propagandni oddelek glavnega štaba je dne 24. oktobra 1944 na podlagi poročila kapetana Nikolaja Pirnata Delo v času tekmovanja od 1. septembra 1944 dalje poročal ocenjevalni komisiji pri glavnem štabu za tekmovanje, da je referent za slikarstvo pripravil za tisk 13 linorezov (samostojna mapa Domovi Ječe Gozdovi). V poročilu (od 1. oktobra do 1. novembra) z dne 4. novembra 1944 propagandnemu oddelku vrhovnega

štaba pa je propagandni oddelek glavnega štaba navedel, da je referent za slikarstvo v mesecu oktobru izdelal mapo Domovi Ječe Gozdovi, ki je sedaj v tisku, ter v poročilu za december 1944 z dne 1. januarja 1945, da je v mesecu decembru izšla mapa linorezov kapetana Nikolaja Pirnata Domovi Ječe Gozdovi.

Še med vojno sta izšla članka o mapi, in to Čora Škodlarja: Nikolaj Pirnat, Domovi — ječe — gozdovi v Slovenskem poročevalcu 19. januarja 1945, št. 2, str. 3 ter Filipa Kalana O Pirnatovi grafiki v Ljudski pravici 20. januarja 1945, št. 1, str. 3.

* * *

Dore Klemenčič-Maj, V imenu Kristusovih ran..., izdal Propagandni odsek IX. korpusa, (tiskarna Julij 63), junija 1944, 3. zvezek Nove pisarije (Uvod avtor, linorezi: vinjeta na naslovni strani, notranja naslovna stran, Judeževi groši, Izdajalec, Za boga in vero ali V imenu Kristusovih ran..., Posiljevalci, Roparji, Morilci, Kristusov vojščak, ... pogine naj vsak partizan, Črna duša).

V razpravi z naslovom *Razvoj in delo pokrajinske tehnike KPS za Slovensko primorje in ilegalnih tiskarn v Slovenskem primorju po kapitulaciji Italije do osvoboditve*, ki jo avtor Jože Krall še piše, je v poglavju z naslovom *Ustanovitve druge partizanske tiskarne »Julij 63« v Slovenskem primorju in njeno delo v mesecih maju in juniju 1944* napisal o tej mapi naslednje: »...Propagandni oddelek glavnega štaba NOV in POS je že 17. januarja 1944 poslal na Primorsko skupino kulturnih delavcev v propagandni odsek IX. korpusa (Dopis Glav. št. NOV in POS, prop. odd. — komandi baze 100 17. I. 1944, fasc. 89/I-2 v A IZDG). Med kulturnimi delavci, ki so šli na Primorsko, je bil tedaj tudi akad. slikar Dore Klemenčič-Maj, ki je s to skupino prišel na Primorsko v dneh od 7. do 13. II. 1944 (Dopis štaba IX. korpusa, prop. ods. Glavnemu štabu prop. oddelku 15. II. 1944, fasc. 89/I-1 v A IZDG). Klemenčič je prevzel ilustratorsko delo raznih vojaških glasil in brošur, ki jih je izdajal propagandni odsek IX. korpusa ali njegove podrejene vojaške enote. Med tem svojim delom pa se je lotil tudi izrezovanja obširnejšega cikla linorezov, ki jih je nameraval izdati tiskane, potem ko je štab korpusa organiziral svojo lastno tiskarno. Kdaj je Klemenčič začel izrezovati linoreze, iz ohranjenih poročil ni razvidno. Vemo le to, da je propagandni odsek IX. korpusa že 14. VI. 1944 javil v svojem poročilu za prvo polovico junija CK KPS, da pripravlja Klemenčič ciklus linorezov (Dopis štaba IX. korp. prop. ods. št. 202 — CK KPS 14. VI. 1944 v arhivu propagandnega oddelka IX. korp., fasc. 250/II-5b v A IZDG).

Umetniško mapo Doreta Klemenčiča-Maja z naslovom *V imenu Kristusovih ran* (10 linorezov + 1 str. teksta + ilustrirani ovitek z naslovom zbirke, form. 34,5 × 24,5 cm) so natisnili v tiskarni Julij 63 proti koncu junija 1944. Umetniška mapa je izšla kot 3. zvezek zbirke, ki jo je izdajal propagandni odsek IX. korpusa z naslovom *»Nova pisarija«*. Katerega dne so zbirko linorezov natisnili, iz ohranjenih virov ni mogoče točno ugotoviti. Znano je le to, da so že 26. junija poslali 50 izvodov umetniške mape propagandnemu oddelku Glavnega štaba NOV in POS in en izvod štabu 17. SNOB Simona Gregorčiča, kar dokazujeta dopisa propagandnega oddelka štaba IX. korpusa št. 225 z dne 26. VI. 1944 propagandnemu oddelku glavnega štaba, kjer v pripisu dopisa javljajo naslednje: »Pri izvodih, ki smo jih razpečali po teritoriju IX. korpusa, smo izločili sliko belogardističnega duhovnika« (Dopis štaba IX. korp., prop. odsek št. 225 — Glav. štabu, prop. oddelku 26. VI. 1944

v fasc. 89/I-2 v A IZDG) in npr. dopis št. 233 z dne 27. VI. 1944, v katerem sporočajo štabu 17. SNOB Simona Gregorčiča tole: »26. t. m. smo vam poslali en izvod 3. zvezka Nove pisarije, V imenu Kristusovih ran. Tretja slika v ciklusu (domobranski duhovnik z nožem za pasom in revolverjem v roki) je cenzurirana in jo zato izločite iz ciklusa in vrnete nam.« (Dopis štaba IX. korpusa, prop. ods., št. 233 — 17. SNOB Simona Gregorčiča 27. VI. 1944 v A IZDG, fasc. 285-III/3 c). Razlog za izločitev omenjene slike je v tem, da je večina primorske duhovščine bila nacionalno zavedna in v začetku ni podpirala slovenskega domobranstva oz. Slovenske narodne straže kot so se ti imenovali na Primorskem ter bi z navedeno sliko na Primorskem lahko odvrnili del prebivalstva, ki se je sicer priključilo NO gibanju (glej članek M. M.: »Dore Klemenčič-Maj: V imenu Kristusovih ran«, Borec 1968, št. 1, str. 64—70).

Umetniška mapa akad. slikarja Doreta Klemenčiča-Maja je bila prvo večje in obsežnejše delo, ki so ga izdelali v tiskarni Julij 63. Do 6. VII. so razposlali iz tiskarne 250 izvodov te mape. (Poročilo za drugo polovico junija štaba IX. korpusa št. 248 z dne 6. VII. 1944 v A IZDG.)

K tej nadvse izčrpni študiji bi le še dodala beležke iz slikarjevega dnevnika: dne 8. februarja 1944 — je prišel v štab IX. korpusa v Zakriž nad Cerknim; dne 11. aprila 1944 je v Čepovanu skiciral ciklus; dne 20. junija 1944 je opomba, da so linorezi dokončno izrezani in da se prične tiskanje; dne 6. julija 1944 — da je ciklus gotov (op.: tiskanje prve naklade) in da je vzbudil precej pozornosti; dne 20. julija 1944 pa, da je tiskana nova naklada.

Tudi poročila omenjajo mapo. Poročilo propagandnega oddelka glavnega štaba (od 25. junija do 1. avgusta) propagandnemu oddelku vrhovnega štaba z dne 31. julija 1944 navaja, da je za triletnico NOB izšel tudi album linorezov, ki ga je izdal propagandni odsek IX. korpusa V imenu Kristusovih ran. Linoreze za ta album je izdelal akademski slikar Dore Klemenčič-Maj, referent za slikarstvo pri propagandnem odseku IX. korpusa. V poročilu odseka za prosveto predsedstva SNOS z dne 16. avgusta 1944 pa je omenjeno, da je slikar Dore Klemenčič-Maj izdal mapo desetih linorezov pod naslovom »V imenu Kristusovih ran«, v katerih je upodobil divjanje izdajalskih domobrancev.

Medvojna bibliografija vsebuje članka o mapi, in to Ivana Potrča Ob Majevih linorezih, v Ljudski pravici, 6. julija 1944 št. 12, str. 3 ter Franceta Miheliča Dore Klemenčič-Maj: V imenu Kristusovih ran, v Slovenskem poročevalcu, 15. septembra 1944, št. 26, str. 4. Notica o mapi je tudi v rubriki Naš tisk v Partizanskem dnevniku 2. julija 1944 št. 170, str. 5, članku Roža (Tanjug): Razstava našega tiska v Ajdovščini v Partizanskem dnevniku, 17. decembra 1944, št. 335, str. 3.

* * *

Vito Globočnik, Herr(e)nvolk, Knjižni zavod OF, Ljubljana maja 1945. Tiskala tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana. (Linorezi: Fric, Razvrat, V pregnanstvo, Morilci, Talci, Družina, Triumf, Žive bakle, Mrhovina.)

Globočnik je izrezoval linoreze za mapo v grafičnem ateljeju Centralne tehnike KPS v Črmošnjicah, katere član je bil od oktobra 1944.

O začetku tiskanja te mape je pisal Jože Krall v uvodoma omenjeni razpravi v poglavju z naslovom *Delo obeh osrednjih tiskarn v prvi polovici aprila 1945 in njihov konec* — b) *Tiskarna Triglav naslednje*: »... 10. IV. so prejeli od centralnega oddelka za kolportažo ekspeditno polo za umetniško mapo z naslovom *Herrenvolk*, za katero je izdelal linoreze slikar Vito Globočnik in naj bi jo natisnili v tiskarni Triglav v 700 izvodih (op. 886: *Dopis Centralnega oddelka za kolportažo* — tiskar-

ni Triglav 10. IV. 1945). Na malem stroju so že začeli tiskati posamezne linoreze za mapo, niso pa je uspeli dokončati (op. 886 a: *Globočnikovo umetniško mapo* je izdal kmalu po osvoboditvi Knjižni zavod OF v Ljubljani 1945), ker so 13. IV. prejeli rokopis za italijanski časopis *Il corriere partigiano* № 16, ki so ga takoj začeli staviti. S to številko italijanskega časopisa so v tiskarni Triglav morali prenehali tiskati, saj so se že 15. IV. zjutraj razvneli boji med četniki in borci Notranjskega odreda v neposredni bližini tiskarne, ki so prisilili tiskarje na takojšen umik iz tiskarne.«

* * *

Krvava bratovščina, sedemnajst izvirnih linorezov Franceta Miheliča, Ljubljana 1945. Posvečeno Hinku Smrekarju. Ta mapa je izšla v bibliofilski numerirani izdaji z avtorjevim podpisom v dvestopetdesetih izvodih. Ta izvod ima številko ... (Uvod Branko Rudolf.) Linorezi so nastali na osvobojenem ozemlju januarja in februarja leta 1945. Samozaložba. Tiskala tiskarna »Slovenskega poročevalca« v Ljubljani. (Linorezi: 1. Sledovi, 2. Lev Rupnik, 3. Petrčkove poslednje sanje, 4. Slovensko domobranstvo, 5. Neurje se bliža, 6. Bratje po krvi, 7. Usmiljenja polna lady Hess, 8. Dva brata ... Sforza: Roatta, spomni se še kakenga zločina, da boš čimprej izpuščen!, 9. Grb leva Rupnika, 10. Spomini, 11. Goriški nadškof Margotti, 12. Beg, 13. Mrtvaška ptica, 14. Škof Rožman in njegovi pajdaši, 15. Zvestoba do groba, 16. Poslednja straža, 17. Franco leta 1945.)

Od teh linorezov so bili v medvojnem Slovenskem poročevalcu 1945 objavljeni: 3. (27. I., št. 3, str. 2); 7. (15. III., št. 9, str. 2); 11. (27. III., št. 10, str. 2); 12. (4. IV., št. 11, str. 1) ter 17. (1. III., št. 7, str. 1). Dva pa sta bila objavljena že leta 1944, prav tam: 13. (10. VIII., št. 21, str. 4) ter 15. (20. XII., št. 40, str. 2).

Večina linorezov je nastala v začetku 1945. leta na bazi »Pod smreko« v Semiču. Te, za tedaj aktualne linoreze, je slikar izrezoval kot ilustrator Slovenskega poročevalca, deloma po naročilu, deloma samoiniciativno. Posamezni linorezi pa so nastali že v letu 1944. Po vseh teh izvirnih linorezih je bila odtisnjena povojna mapa.

* * *

Prešernova »Zdravljica« 1844—1944. Celostranski linorezi Janez (Vidic) — vinjete: Viher (Šorli Marjan). Izdal Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko ob stoletnici Prešernove Zdravljice. Tiskarna Trilof (1944).

Ta edinstven partizanski tisk nam je predstavil Jože Krall v razpravi z naslovom *Ilegalne tiskarne Grafičnega oddelka »B« Pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko*, objavljeni v *Letopisu Muzeja narodne osvoboditve LRS*, 1957, str. 53—83. V tej piše: »... Najlepši in tehnično najzahtevnejši izdelek tiskarne 'Trilof' pa je bibliofilska izdaja Prešernove 'Zdravljice', za katero je tiskarna prejela naročilo dne 8. XII. 1944, izdelali pa so jo v razdobju od 11. do 21. XII. 1944, v katerem je tiskarna obratovala tudi v nočnih urah in so za to porabili 678 delovnih ur. 'Zdravljica' je bila natisnjena v 1512 izvodih, od teh 1500 numeriranih. Obsega 19 strani (28.728 odtisov) v kvart formatu. Tekst je tiskan v rdeči in črni barvi, vinjete nad in pod posameznimi kiticami, ki jih je izdelal inž. arh. Marjan Šorli-Viher, so odtisnjene v zlati bronzi na tankem papirju, osem celostranskih linorezov pa je delo slikarja Janeza Vidica in so odtisnjeni v črni barvi. Za vso naklado 'Zdravljice' so porabili 160 kg raznega papirja. Natisnjeni so bili tudi posebni izvodi s posvetilom za maršala Jugoslavije Tita in podpredsednika NKOP Edvarda Kardelja. Posvetilo, natisnjeno v zlati bronzi za maršala Tita, se glasi: 'Našemu narodnemu junaku, genialnemu ustvaritelju Narodne osvobodilne vojske in nove demokratične Jugoslavije maršalu

Josipu Brožu-Titu'. Posvetilo v izvodu, namenjenem Kardelju, pa se glasi: 'Titovemu genialnemu soustvarjalcu, velikemu Slovencu tovarišu Edvardu Kardelju'. To posebno lepo in okusno opremljeno izdajo Prešernove 'Zdravljice' je izdal Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko. Posvetilo na naslovni strani pa se glasi: 'Izdano ob stoletnici Zdravljice, v dneh, ko slovenski narod v sveti domovinski vojni s krvjo najboljših sinov izpolnjuje oporoko svojega velikega pesnika in vidca'.«

O tem najbogatejšem primerku partizanskega tiska je med vojno poročal Slovenski poročevalec z dne 6. januarja 1945, št. 1, str. 3 v rubriki Zapiski. Omenja jo tudi članek: Ob razstavi gorenjskega tiska v Partizanskem dnevniku 11. marca 1945, št. 60, str. 3. Po vojni pa so o njem med drugim pisali Branko Avsenak v članku Naš obisk pri ilustratorju Prešernove »Zdravljice«: Biser partizanskega tiska, objavljenem v 7 dni, 13. februarja 1959, št. 7, str. 10; Franc Boštjančič-Boš v članku Kako smo tiskali »Zdravljico«, objavljenem v Borcu 1962, str. 117 in v Primorskem dnevniku, Trst 19. maja 1963, št. 118; Emil Cesar v članku Ob dvajseti obletnici natisa gorenjske partizanske izdaje Prešernove Zdravljice, objavljenem v Loških razgledih, 1964, 1. nov., str. 17 do 25. Iz prvega članka bi navedla besede Janeza Vidica: »To je bilo moje prvo delo in bil sem ga tako vesel, da sem na vsak linorez vrezal svoje ime« in še: »Bila je moje prvo zbrano delo. Star sem bil šele 19 let, izkušenj nisem imel. Vendar so prav ti linorezi pomenili osnovo za moje nadaljnje delo. Tako so dijlo med dela, katerih se spominjam z največjim veseljem.«

Zasluge za nastanek Zdravljice imajo poleg ilustratorja predvsem arhitekt Marjan Sorli-Viher, ki je Zdravljico opremil, pripravil vinjete in postavil posamezne kitice v obliki čaše, nadvse prizadevni tiskarji, ki so med drugim zlatili rdeč tisk vinjet ter celo mladinke in aktivistke okoliških vasi, ki so barvale posamezne pramene domače volne in jih spletale v slovensko trobojnico, ki je služila za okras ob robovih nekaj sto reprezentančnih izvodov Zdravljice, ki jih je pokrajinski komite KPS za Gorenjsko podeljeval najboljšim borcem in aktivistom. Bolj kot likovno plat (razen vinjet) pri Zdravljici občudujemo njeno tehnično izvedbo. Danes si že težko predstavljamo tisti veliki idealizem in kolektivno delo, ki je iznajdljivo premagovalo ovire in pravzaprav razen ljubezni do Prešernovih idej iz nič pripravilo najlepši partizanski tisk. In to iz starega, pohojenega rekviriranega linoleja hotela Zlatorog v Bohinju, velurnega papirja, ki so ga staknili pri nekem mesarju ipd. Tiskarjev v Davči v Selški dolini niso prestrašile niti ofenzive niti druge nevšečnosti.

Vodja pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko Adolf Arigler-Bodin je prizadevnima ilustratorjema preskrbel dodaten kos kruha za nočno delo, kot nagrado pa je kolektiv tiskarne prejel skledo zaseke pri Pokrajinskem komiteju KPS.

* * *

Vstanimo sužnji. (Opremila in ilustrirala Rado Čenčič-Mitja in Franc Dremelj-Aco.) (Goteniški Snežnik.) Izdala Centralna tehnika KPS, tiskala tiskarna 11-G, maja 1944.

O tej ilustrirani zbirki partizanskih pesmi piše Jože Krall v uvodoma omenjeni razpravi, v poglavju z naslovom Evakuacija Pavličkove tiskarne iz Kočevja in začetki tiskarne na Goteniškem Snežniku naslednje: »...V prvih dneh novembra 1943, ko je nemška ofenziva še trajala, pa so na malem stroju (tiglu), ki so ga postavili v barako tehnike Ivica, natisnili... Delo pa je le počasi napredovalo, ker niso imeli toliko črkovnega gradiva, da bi stavili več strani skupaj. Da bi delo ne stalo

in da bi bilo osebje tiskarne zaposleno, sta grafična delavca Franc Dremelj-Aco in Rado Čenčič-Mitja izrezovala linoreze za izdajo desetih najboljših partizanskih pesmi, ki so jih hoteli izdati v 500 izvodih pod naslovom »Vstanimo sužnji«. Prav tako so pripravljali zbornik grafik.« Pod poglavjem *Delo osrednjih tiskarn v mesecu maju 1944* — a) *Grafika 11 G (Goteniški Snežnik)* pa piše Jože Krall: »...V času od 10. do 19. V. so natisnili ilustrirano zbirko pesmi »Vstanimo sužnji« (9 str. = 9 fogliev, 4°), za katero sta izrezala linoreze grafična delavca Rado Čenčič-Mitja in Franc Dremelj-Aco že v jeseni 1943 med nemško ofenzivo. Ker pa tedaj niso dobili dovoljenja, da jih natisnejo, so se v maju 1944 ponovno lotili te zbirke in postavili tekste pesmi ter jo natisnili. Takole piše Škerlavaj v svojem dopisu CK KPS 19. V. 1944: »Pošiljamo vam dva izvoda pesmi v albumih »Vstanimo sužnji«. Teh albumov je gotovih v boljši (t. j. trdo vezanih v zeleno padalsko svilo, op. J. K.) in slabši (t. j. broširanih, op. J. K.) kvaliteti 500 kom. Te albume smo delali takoj po nemški ofenzivi, ko nismo imeli stika z vami. Čim sem dobil takrat osebni stik s tovarišem Matijo (op. 292: Ivan Maček), sem mu te albume predložil, in sicer so bili gotovi ovitki in klišeji. Tov. Matija je takrat izjavil, da to ne bomo izdali. Sedaj so pa albumi gotovi tudi s tiskanimi teksti in bi rad vedel, ali se jih sme poslati na teren ali ne...« (op. 293: *Dopis graf. odd. CT — CT KPS 19. V. 1944*). Za to izdajo pa tudi takrat niso prejeli dovoljenja (op. 294: *Dopis CK KPS — graf. odd. CT 9. VI. 1944*) in je ostala zato v arhivu tiskarne...«

* * *

Janez Perovšek-Pelko, *Pravljica o Osvobodilni fronti*. Ilustriral Pavle Šimec-Pajo, izdal Propagandni odsek IV. operativne cone NOV in POS, tiskarna »Pravica«, 1944, 20 str. 8°. Knjižnica Propagandnega odseka IV. operativne cone NOV in PO Slovenije, 3.

Štajerska je bila najbolj revna po grafični opreми partizanskega tiska. Edina bogato ilustrirana brošura je *Pravljica o Osvobodilni fronti* Jožeta Perovška-Pelka z ilustracijami samouka Pavla Šimca-Paje (padlega). Jože Krall jo omenja v prispevku *Delež grafičnih delavcev pri razvoju slovenskih ilegalnih in partizanskih tiskarn v letih 1940—1945*, objavljenem v zborniku *Stoletnica grafične organizacije na Slovenskem*, Ljubljana, 1968, str. 45—87, v poglavju z naslovom *Tiskarna 7 A ali Pravica na Štajerskem*. Med drugim opozarja na ovitek, tiskan v treh barvah.

In kdaj so te ilustracije nastale? Dne 22. oktobra 1944 je Pavle Šimec-Pajo kot vodja tehnik IV. operativne cone in avtor teh v 14-dnevnem poročilu o delu tehnik IV. operativne cone poročal propagandnemu odseku IV. operativne cone, da je v tem času narisal (izrezal) osem linorezov za Pelkovo brošuro *Pravljica o Osvobodilni fronti*. Se isti dan je propagandni odsek štaba IV. operativne cone poročal v 14-dnevnem poročilu propagandnemu oddelku glavnega štaba, da je v tisku *Pravljica o Osvobodilni fronti* (Pelko), ki jo je napisal partizan med borbo, izdala in založila vojska. Tiskali jo bodo v 20.000 izvodih in kolportirali zlasti šolam po vsej Sloveniji. Omenja tudi ilustracije Pavla Šimca-Paje.

Še o tisku te brošure. Tiskovna sekcija propagandnega odseka štaba IV. operativne cone je v 14-dnevnem poročilu z dne 1. novembra 1944 navedla, da so izdali *Pravljico o Osvobodilni fronti*, v 15-dnevnem poročilu z dne 18. novembra 1944 pa, da je *Pravljica* še vedno v tisku.

V pripravi pa je bilo še več grafičnih map umetnikov.

Slikar Božidar Jakac je pripravljajl mapo portretov v visoki jedkanici. O tej mapi je slikar omenil, da mu je Boris Kidrič sprva predlagal, da bi izdelal prvo grafično mapo iz naše borbe, kar pa ni bilo zanj izvedljivo. Nato je sam predlagal, da bi pripravil mapo **O b r a z s l o v e n s k e g a b o r c a z a s v o b o d o**. Kidrič je navdušeno pristal, kasneje pa je dodal, da bo on preskrbel listo borcev, ki bi jih naj portretiral.

O samih pripravah na to mapo govori med drugim dopis propagandnega oddelka glavnega štaba (kjer je bil slikar nekaj časa zaradi portretiranja) politkomisarju oficirske šole glavnega štaba z dne 7. marca 1944. V dopisu piše, da bo propagandni oddelak izdal zbirko portretov slikarja Božidarja Jakca in da bo za to zbirko pripravil tudi portret tovariša Antona Šibelja-Stjenke, namestnika komandanta odreda. Nadalje ga prosi, da bi sporočil, do kdaj bo ta v šoli in če je v šoli še kak komandant iz Štajerske in do kdaj, ker bo verjetno portretiral tudi tega. Na ta dopis je komanda oficirske šole odgovorila 9. marca 1944, da je Stjenka na višjem tečaju do 31. marca in da je od Štajercev v šoli samo eden: Janko Vincenc-Harkov, načelnik štaba XI. brigade Miloša Zidanška, prav tako na višjem tečaju.

Zanimiv je nedatiran seznam (slikar ga je naknadno datiral: konec maja 1944), ki ga je glavni štab NOV in PO Slovenije pripravil slikarju Jakcu. Vsebuje imena borcev, ki bi jih naj portretiral. Ta so: 1. Brilej Jože-Bolko, politkomisar VII. korpusa; 2. Stante Peter-Skala, namestnik komandanta XVIII. divizije; 3. Semič Stane-Daki, namestnik komandanta XV. divizije; 4. Rudolf Janko, politkomisar XVIII. divizije; 5. Kočevar Ciril, komandant XV. divizije; 6. Stante Peter-Skala, da bo povedal ime partizana, ki je bil dve leti puškomitraljezec in osemnajstkrat ranjen (Klančar); 7. vodja bombaške grupe iz II. bataljona X. brigade pri napadu na Ribnico; 8. še en član grupe — Primorec; 9. Tone Dobrilovič — spremljevalec komandanta Staneta; 10. Dušan Majcen-Nedeljko; 11. bolničarka v bataljonu (Marija); 12. Červan Olga, sekretar SKOJ, X. brigade. Temu seznamu je še slikar pripisal: 13. Čuk, bombaš, namestnik komandanta III. bataljona Gubčeve brigade; 14. Franc Tavčar-Rok, major, namestnik komandanta VII. korpusa.

Na hrbtni strani tega dokumenta so še napisani kraji, ki bi jih naj uporabil: Suhor, Ajdovec, Dob, Grčarice, Turjak, Žužemberk, Jelenov žleb, Trebelno ter ob pripisu vsaka edinica predloži imena enega do dveh borcev: Mišič Miha, I. artilerijska brigada; Krese Franc-Čoban, komandant XII. brigade; Saje Ljudmila-Maruša, XII. brigada; Palček, XV. divizija; Potočnik Roman, VII. korpus; Dragan Alojz, komandant V. Cankarjeve brigade; Hribar Janez, komandant IV. Gubčeve brigade; Picelj Ivan-Jon, politkomisar V. Cankarjeve brigade.

Po tem seznamu so nastali v visoki jedkanici le portreti Brileja, bolničarke Marije in mitraljezca Klančarja. Nekaj pa jih je v risbi. Izdelavo navedenih krajev pa je slikar odklonil, ker jih ni mogel upodobiti po fotografijah ali spominu.

Na istem dokumentu so še v slikarjevem rokopisu naknadni sezname žez izdelanih portretov. Prvi obsega 18 imen, drugi 8, tretji 2. Ta imena so med drugimi upoštevana v končnem seznamu portretiranih.

Poleg tega pa je slikar Jakac dobil še več naročil.

Vendar so nekateri, ki naj bi jih slikar Jakac portretiral, medtem padli, nekateri niso bili dosegljivi in se je delo zavleklo, da mapa ni bila končana

niti do konca vojne. Poleg portretov po naročilu pa je slikar Jakac upodobil dolgo vrsto partizanskih obrazov, v celoti nad 50 plošč.

Tako vsebuje seznam portretov v visoki jedkanici, ki bi lahko izšli v mapi, naslednje: Lado Ambrožič-Novljan, 25. IX. 44; Viktor Avbelj-Rudi, 14. IV. 44; general Jaka Avšič (dve v. jed., 30. III. 44 in 3. V. 44); Aleš Bebler-Primož (dve v. jed., VI. 44); Marjan Breclj, 21. IV. 45 (kliše je propadel); Jože Brilej-Bolko, 5. VII. 44; Tone Fajfar-Gašper, 17. X. 44; Jovo Hostnik, 13. III. 44 (objavljen v Slovenskem poročevalcu 1944, št. 22, 17. VIII., str. 1); avtoportret Božidarja Jakca, 27. V. 44; belokranjski bombaš Kambič (dve v. jed., 22. V. 44 in 24. V. 44); Edvard Kardelj-Krištof, 16. IX. 44; Boris Kidrič-Peter, okoli 21. IV. 45 (kliše je propadel); Zdenka Kidrič-Marjeta, 13. VII. 44; mitraljezec Klančar, 27. V. 44; Mile Klopčič, 30. VIII.—1. IX. 44; Edvard Kocbek-Pavle, II. 44; Boris Kraigher-Janez, 8. IV. 44; Dušan Kveder-Tomaž (štiri v. jed., ena objavljena v Slovenskem partizanu 1944, št. 4, IV., str. 3); France Mihelič, 26. IX. 44; dr. Franc Novak-Luka, 27. X. 44; Karel Pahor, 22. VI. 44; Vladimir Pavšič-Matej Bor, 6. V. 44; Rado Pehaček, 8. V. 44; komandant Franc Rozman-Stane, 8. IV. 44; Anton Šibelja-Stjenka, 13. III. 44; tankist Janez Šiška, 13. IX. 44; Edo Turnher-Primož, 2. X. 44; istrski bombaš Uman, 20. V. 44; Josip Vidmar (dve v. jed., 27. IX. 44, drugi kliše 21. IV. 45 propadel); bolničarka Marija, VI. 44; kurir Janezek, IV. 44; Branko, IV. 44. Ob teh portretih je nastal še Nikola, komandir zaščitne čete na bazi 20, 21. X. 43 (za obveznico); Slovenski partizan v Rogu, 16. IX. 44 idr.

Portretirani pa so bili tudi borci ostalih narodnosti, ki jih je poslal vrhovni štab v pomoč slovenskim partizanom: Mile Kilibarda (dve v. jed., III. 44); Pero Popivoda (dve v. jed., II. 44 in 6. VII. 44); Rajko Tanacković, 10. V. 44 in delegati AVNOJ na I. zasedanju SNOS v Črnomlju 19.—20. II. 1944; Rodoljub Čolaković-Ročko, 9. II. 44; Sulejman Filipović, 7. II. 44; Moša Pijade, 8. II. 44; dr. Ivan Ribar, 3. II. 44; Marko Vujačić, 7. II. 44; Toša Vujasinović, 6. II. 44; Vlada Zečević, 13. II. 44. Po risbah pa sta nastala portreta maršala Tita v visoki jedkanici, prvi 1943, drugi 1944, objavljen na mnogih mestih. Po fotografiji je še nastal portret maršala Tolbuhina, 9. IV. 45 (objavljen v Slovenskem poročevalcu 1945, št. 12, 12. IV., str. 1).

Podatke o mapi najdemo tudi v poročilih.

V poročilu odseka za prosveto predsedstva SNOS z dne 16. avgusta 1944 piše: »Božidar Jakac (znan po svojem portretu tovariša maršala Tita vsem partizanom) pripravlja mapo ujedank, predvsem portretov, ki bodo izšli v posebni mapi.« Poročilo o organizaciji in sestavi, dosedanjem delu in načrtih odsekov, komisij in institucij pri SNOS ter njegovem predsedstvu (Darka Černeja) z dne 19. avgusta 1944 navaja: »... Jakac je izgotovil zbirko portretov borcev in političnih delavcev, med njimi tudi portret maršala Tita...«

* * *

Med prvimi obsežnejšimi naročili umetnikom je bila oprema za neobjavljen *Abecednik*, ki ga je prejel slikar France Mihelič že 1943. leta prek Viktorja Smoleja.

Po slikarjevih besedah so prvi linorezi za *Abecednik* nastali na bazi agit-prop IOOF v Podhosti. Delo pa je prekinila nemška ofenziva in ga je dokončal na bazi 13/23 Znanstvenega inštituta. Skupno je nastalo okoli 30 linorezov (za vsako črko in še nekaj posebej). Objavljeni pa niso bili zaradi otrokom neprimerne vsebine (grozot). Verjetno so bili razstavljeni na razstavi tiska

ob I. kongresu kulturnih delavcev januarja 1944 v Semiču. Med vojno je linoreze spraval Javoršek in so se vsi ohranili.

Še dokumentacija o Abecedniku.

V dopisu odseka za narodno vzgojo in prosveto upravne komisije za osvojenjeno slovensko ozemlje tov. Lubeju, načelniku odseka za kulturo in prosveto, z dne 20. oktobra 1943 je navedeno, naj čimprej pošljejo tekst za abecednik in dovoljenje za Miheliča, da bo v tiskarni osebno nadzoroval njegov tisk.

France Mihelič je nato 6. marca 1944 sporočil propagandnemu odseku glavnega štaba na povabilo, naj bi prišel v glavni štab, da želji ne more takoj ustreči, ker čaka naročila od IOOF glede tiskanja Abecednika, za katerega je napravil 30 linorezov in še zaradi nekega drugega dela in da mora biti navzoč pri tiskanju zaradi razporeda slik in teksta. Brž ko pa bo dobil odgovor IOOF, da bo takoj sporočil.

Vendar do tiskanja Abecednika tedaj in tudi kasneje ni prišlo.

V dopisu referenta za narodno vzgojo in prosveto Predsedstva SNOS F. Bevka oddelku za umetnost in ljudsko prosveto z dne 6. avgusta 1944 beremo, da je svoj čas Mihelič napravil ilustracije za partizanski abecednik. Te da zdaj za šole sicer ne morejo več priti v poštev, vendar je škoda, da bi bile pozabljene. Predlagal je, da bi jih izdali kot *Partizansko slikanico*. K vsaki podobi da bi bilo treba zložiti le nekaj verzov, ki bi jih natisnili z mastnim tiskom in bi jih morda zložil Mile Klopčič. Dne 8. avgusta je oddelek za umetnost in ljudsko vzgojo odseka za prosveto predsedstva SNOS (vodja oddelka Mile Klopčič) odgovoril v neodposlanem dopisu F. Bevku, da se bo glede Miheličevih ilustracij za partizanski abecednik dogovoril s slikarjem. Linorezov da ne pozna, zato bo prosil slikarja za odtise (iz pripisa je razvidno, da dopis ni bil odposlan, ker je Apih stvar osebno razložil). Tudi ta partizanska slikanica ni imela sreče.

Tretji neuresničen poskus je bil zopet konec 1944., začetek 1945. leta, ko so pripravljali *Slovensko začetnico* Vinka Möderndorferja, ki pa tudi ni izšla. O pripravah za to začetnico je več dokumentov.

* * *

Slikar Nikolaj Pirnat je že 23. decembra 1943 zapisal v svoj dnevnik: »...Načrt za bodočnost. Najprej album Gonars, potem Partizanski album...« Dne 28. decembra 1943 pa je iz XVIII. divizije poročal propagandnemu oddelku glavnega štaba, da zbira material za Partizanski album. Samostojen album Gonars je ostal le pri načrtu. Spomine na taborišče Gonars pa je vključil v njegovo mapo Domovi Ječe Gozdovi (predvsem 3. in 4. list mape) ter v samostojne linoreze kot Rab (1943), Ribelli slavi (1943); pa tudi iz drugih linorezov odseva spomin na Gonars.

* * *

Slikar Dore Klemenčič-Maj je pripravljal še svojo drugo mapo *Übermensch*, ki pa je ni uspel dokončati. Poleg številnih skic zanjo sta nastala le linoreza *Übermensch* in *Ranjena zver beži*, tretji linorez pa je bil nedokončan. Po slikarjevi izjavi jo je ta začel snovati v tiskarni Julij 63 že v času, ko so tiskali njegovo prvo mapo V imenu Kristusovih ran, nadaljeval pa jo je v Srednji vasi novembra 1944.

Slikarka Alenka Gerlovičeva je pripravljala mapo Pasijon slovenskega naroda, kot nekako paralelo Dürerjevega pasijona.

Tudi Ive Šubic ni zaradi dnevnih nalog mogel dokončati nameravnega albuma okoli 30 linorezov s prizori iz partizanskega življenja.

Nobenemu izmed skupnih albumov likovnikov-partizanov, ki so jih pripravljali, ni uspelo iziti. In to ne pri IOOF, ne kasneje pri predsedstvu SNOS, ne pri glavnem štabu NOV in POS in celo ne pri Grafiki 11-A, čeprav je bila zbirka že pripravljena.

Takoj po I. kongresu kulturnih delavcev v Semiču 4.—5. januarja 1944 zasledimo sklepe seje IOOF z dne 9. januarja 1944, naj se izda grafični zbornik, literarni zbornik in skupni zbornik. Sestavo naj oskrbita Saša (Josip Vidmar) in Jakac. Na seji IOOF z dne 12. marca 1944 pa, da se naj pripravi posebna izdaja Slovenskega zbornika, ki naj vsebuje sestavke vidnih političnih in kulturnih delavcev v OF ter prispevke naših likovnih umetnikov. V delovodniku oddelka za umetnost in ljudsko prosveto z dne 24. marca 1944 še piše, da so bili v zvezi s prispevki za zbornik odposlani dopisi raznim umetnikom-slikarjem.

Ob pripravah na ustanovitev Slovenskega umetniškega kluba so se pojavili novi načrti. Tokrat za revijo, v kateri bi s svojimi prispevki sodelovali tudi likovni umetniki. V poročilu odseka za prosveto predsedstva SNOS z dne 16. avgusta 1944 zasledimo, da aktivni umetniki pripravljajo ustanovitev svoje organizacije Slovenski umetniški klub, ki naj bi izdajal svojo revijo z leposlovnimi prispevki in z reprodukcijami naših slikarjev. Tudi v poročilu O organizaciji in sestavi, dosedanjem delu in načrtih odsekov, komisij in institucij pri SNOS ter njegovem predsedstvu (D. Černeja) z dne 19. avgusta 1944 je med načrti za bodoče delo, da se snuje Slovenski umetniški klub, ki naj bi izdajal svojo umetniško revijo itd.

V samem zapisniku ustanovnega občnega zbora Slovenskega umetniškega kluba, ki je bil 3. oktobra 1944 v Semiču, piše: »Nadalje je tov. Klopčič predlagal izdajanje umetniške revije, ki bi objavljala članke, leposlovje, kritike, reprodukcije slik in slično. Prva številka bi morala iziti najkasneje v enem mesecu. Predlog je bil sprejet in za glavnega urednika je bil z 21 glasovi izbran tov. Klopčič, ki se ga poverja, da si izbere z ozirom na različna umetniška področja redakcijski odbor. Tov. Klopčič predlaga, naj se naziva revija Naša beseda in prosi navzoče, da sami predlagajo kakšne primerne nazive. Ker ni prišlo spričo pomanjkanja časa do soglasja, je bilo določeno, da se naziv fiksira na diskusijskem sestanku 14. t. m. Tov. Klopčič prosi člane SUK za prispevke, ki bi prišli v poštev za revijo...«

Na dnevnem redu vabila z dne 9. oktobra 1944 za I. odborovo sejo Slovenskega umetniškega kluba dne 14. oktobra 1944 v Črnomlju je bilo tudi vprašanje revije. Razne načrte za revijo najdemo še v zapisnikih odborovih sej in članskih sestankih SUK. V medvojnem tisku pa je o reviji poročal Flor. (Viktor Smolej) pod rubriko Kultura. Slovenski umetniški klub v Slovenskem poročevalcu 10. oktobra 1944, št. 30, str. 3 ter M. K. v rubriki Kultura. Zapiski iz kulturnega življenja v Ljudski pravici, 27. oktobra 1944, št. 25, str. 3.

Poročilo oddelka za umetnost pri odseku za prosveto z dne 6. novembra 1944 pa pravi, da k poročilu o kulturno prosvetnem delu v Sloveniji iz srede avgusta 1944 dodaja, da sedaj vsi pripravljajo prispevke za snujočo se revijo,

Vito Globočnik: V pregnanstvo, 1944, linorez (list iz mape Herrenvolk)

Pirnat, Klemenčič in Jakac pa pripravljajo izdajo mape. Klub bo izdajal svojo umetniško revijo Naša beseda, katero bo urejeval Mile Klopčič. Prva številka bo izšla v najkrajšem času.

Propagandni oddelek glavnega štaba je v poročilu propagandnemu oddelku vrhovnega štaba z dne 26. januarja 1944 navedel, da slikarska sekcija pripravlja izdajo albuma aktualnih slik. Dne 29. januarja 1944 pa je pripravil naslednjo okrožnico slikarjem:

Glavni štab NOV in PO Slovenije
Propagandni oddelek
Položaj, 29. I. 1944

Vsem tovarišem slikarjem-partizanom!

Slikarska sekcija v Propagandnem oddelku glavnega štaba NOV in POS namerava v najkrajšem času izdati nad vse potreben album najboljših slik, ki so jih naši partizani ustvarili v partizanih. Da bi mogel album zajeti res vse, se obračamo tudi nate, dragi tovariš, s prošnjo, da se lotiš takoj izdelave kakšne slike, če je še nimaš izdelane, ter nam jo pošlji do 22. februarja t. l.

Pri izdelavi slik se oziraj na to, da nam je v okoliščinah, kakršne nas obdajajo, mogoče izdelati album le v linolejski tehniki. Zato nam po možnosti pošlji risbo že izdelano v linoleju. Če pa tega ne moreš, pa izdelano s tušem, da jo potem naša tehnika prenese v linolej. Format albuma je 17×21 cm, po čemer se je treba nujno ravnati.

Pri izbiranju motiva Ti puščamo popolno svobodo, jasno pa je, da boš kot partizan izbral motiv, ki bo borben, ki bo odražal globino partizanskega življenja in ki bo veren odraz tega, kar se danes na Slovenskem godi. Izključena so tihožitja in pokrajine, ki so jih navadno upodabljali malomeščanski umetniki.

Prepričani smo, dragi tovariš, da boš stvar vzel resno in da boš za naš album poslal res sliko, ki bo odraz Tvojih doživetij in izkušenj iz partizanskega življenja, zavedajoč se, da se Ti zdaj prvič nudi prilika, da slovenskemu narodu pokažeš, kako stoji slovenski umetnik ramo ob ramo z njim v tej veliki borbi.

Album bo izšel v veliki nakladi in bo razširjen po vsej slovenski zemlji, tako da bo poznan vsaki vasi. To bo prva masovna naklada takšnega slikarskega albuma v zgodovini slovenske umetnosti, zato upravičeno pričakujemo, da se boš naloge lotil resno in nam v resnici poslal najkvalitetnejšo stvar.

Smrt fašizmu — svobodo narodu!

Za glavni štab NOV in POS

Načelnik štaba:
polkovnik Dušan Kveder, l. r.
Načelnik oddelka:
Ignac Koprivec, l. r.
Šef sekcije:
Nikolaj Pirnat, l. r.

Isto okrožnico je poslal propagandni oddelek glavnega štaba propagandnemu odseku XIV. divizije šele 11. februarja 1944.

Kot odgovor na to, za umetnike preveč propagandno okrožnico (npr.: »...Izključena so tihožitja in pokrajine, ki so jih navadno upodabljali malo-meščanski umetniki...«) je slikar Jakac pripravil linorez z naslovom Tihožitje 1943 (porušeni most v Otovcu), 1944 in druge grafike.

Slikar Mihelič se spominja, da je za album pripravil linorez z motivom juriša. Dne 6. marca 1944 pa je propagandnemu oddelku glavnega štaba sporočil, da je sliko za album napravil in da jo bo sam prinesel, če se preveč ne mudi, ker je pri transportu nevarnost, da se linorez zlomi.

Iz ohranjenih odgovorov N. Pirnata (Slikarska sekcija propagandnega oddelka glavnega štaba) posameznim avtorjem je razvidno, kdo vse je še pripravil dela za ta album. Že 1. marca 1944 je sporočil Vlado Jordanu, da je prejel linoreze, risbe in odtise, ki sta jih poslala z Lojzeto Lavričem za album. Med drugim mu je pisal še naslednje: »Stvari so prav dobre in sem bil presenečen, posebno še zato, ker sta se prva odzvala našemu pozivu. Od tovarišev iz brigad in divizij do sedaj še nisem prejel ničesar (razen od Maja), vsled česar bomo pač morali rok nekoliko podaljšati. Vsekakor bosta vidva pravočasno obveščena... Nameravam se seveda tudi sam udeležiti z enim linorezom našega albuma...«

Doretu Klemenčiču-Maju pa je 6. marca 1944 odgovoril, da je prejel risbo za album in ga prosil, da bi napravil še kaj in čimprej poslal. Dne 15. marca je pisal Ivu Šubicu, da mu bo sporočil čez par dni, za katere risbe so se odločili. Da mu vse ugajajo, vendar da vseh ne bodo mogli sprejeti zaradi omejenega števila. Sporočil mu je tudi, da se bo izdaja albuma nekoliko zakasnila, ker še čakajo dela nekaterih tovarišev. Isti dan je pisal zopet Vlado Jordanu, da je prejel odtis lesoreza Borec, ki pride vsekakor v poštev za album. Odtis da vrača in da bo pisal Petraču za lesorez. Tudi njemu je omenil, da bo album izšel nekaj pozneje, kakor so nameravali.

Zaradi nepopolnega gradiva (sodelovali niso nekateri umetniki, predvsem iz vojske), pa je tedaj nastala že omenjena mapa Pirnat—Mihelič Naša borba. Priprave za skupno mapo pa so se še nadaljevale.

Dragocene podatke o teh najdemo zopet v dopisih slikarske sekcije propagandnega oddelka glavnega štaba, N. Pirnata z dne 28. aprila 1944 posameznim slikarjem. V njih je navedeno, da se je nameravani skupni album linorezov zakasnil in da ga nameravajo izdati za obletnico ustanovitve glavnega štaba NOV in POS. Prosi, da pošljejo 1—3 linoreze do 20. maja. Format naj ne bo večji od 17×21 cm. Lahko je pokončen ali ležeč (primerjaj zgornjo okrožnico). Vlado Jordanu, da vrača osnutke in da naj izreže po svojem preudarku v linorez dva, po njegovi (Pirnatovi) sodbi bi bila najprimernejša Juriš in Novinci ter da naj jih pošlje skupno z lesorezom Mitraljezec (zgoraj imenovan Borec); Lojzetu Lavriču je sporočil, da je pridržal oba poslana linoreza, obenem pa ga prosi, da bi napravil še enega in ga poslal. Ivu Šubicu, da vrača poslane osnutke in da naj izbere po svoji volji izmed njih tri (na vsak način pa naj bo med njimi Pohod z ranjencem v snegu); Vitu Globočniku, ki pri prvotnem albumu ni sodeloval, je dal še posebna navodila in mu sporočil, da lahko napravi tri linoreze, če more. In še Doretu Klemenčiču-Maju, naj pošlje za album en do tri linoreze ali lesoreze.

V dopisu Borisu Ziherlu pa je Nande Vidmar dne 27. V. 1944 sporočil, da je za mapo, ki jo bo izdal glavni štab, že odposlal tri linoreze.

Slikarska sekcija propagandnega oddelka glavnega štaba je še prosila v že omenjenem dopisu z dne 28. aprila 1944 Miho T. med drugim tudi za nekaj

linoleja, ker da je v teku delo za skupni album vseh slikarjev, ki bo izšel za obletnico ustanovitve glavnega štaba NOV in POS in katere namerava izročiti tiskarni okrog 25. maja 1944.

O mapi linorezov, ki so jo pripravljali člani Grafike 11-A Triglavske tiskarne inž. arhitekt Ignac Gregorač-Vid; strojni inž. Vlado Jordan, absolvent oddelka za lesno in kameno kiparstvo ljubljanske srednje tehnične šole ter grafične industrijske šole Janez Lajevce ter absolvent kiparskega in rezbarskega oddelka ljubljanske državne moške obrtne šole in štirih semestrov zagrebške akademije Lojze Lavrič je že podrobno pisal inž. I. Gregorač-Vid v Borcu 1969, štev. 5, str. 435—436. Med drugim je omenil, da se mu je že v novembru 1943 porodila misel o mapi, napisal je spremno besedilo za linoreze (ki še obstaja) in si umislil, kaj naj bi linorezi, ki naj bi jih bilo 30—40, predstavljali. Jordan, Lajevce in Lavrič so njegovo zamisel sprejeli in izrezovali linoreze, kadar ni bilo rednega dela. O tem albumu piše Jože Krall v uvodoma omenjeni razpravi v poglavju z naslovom: *Evakuacija Pavličkove tiskarne iz Kočevja in začetki tiskarne na Goteniškem Snežniku naslednje*: »Zbornik grafik so nameravali izdati 200 izvodov v luksuzni, 800 izvodov pa v običajni izdaji... Za vsa ta dela, ki so bila že v teku in so jih delali pač zato, ker niso dobili zveze z agitacijsko-propagandno komisijo pri CK KPS, ki bi jim nakazala drugo delo, pa niso dobili odobrenja od Centralnega komiteja ter je izšla edino zbirka *Vstanimo sužnji, ki pa so jo stiskali veliko pozneje (maja 1944)*.«

V mapah likovnikov-partizanov prevladuje ekspresionizem kot najprimernejši stilni izraz za izpovedno vsebino. Seveda je različen pri posameznih umetniških temperamentih in vsebini, ki narekuje njihovim izpovedim. Tako ponekod, predvsem pri dokumentaciji zločinov okupatorjev in domačih izdajalcev, prehaja v simbolizem ali karikaturu. Zopet v drugih delih pa je zastopan realizem.

Naš najboljši risar Nikolaj Pirnat je imel najboljše pogoje za delo v linorezni tehniki. Značilne zanj kot kiparja so jedrnate, krepke poteze ter smisel za monumentalnost in dinamičnost. Njegovi linorezi prve, skupne mape so še propagandnega značaja, medtem ko so dela samostojne mape reprezentativnejša in psihološko poglobljena. V tej mapi prehaja še mestoma — v likih okupatorjev in izdajalcev v karikaturu.

Linorezi slikarja Franceta Miheliča dokumentirajo dogajanje iz partizanskega življenja (prva skupna mapa) brez spodbudnosti ali grobega pretiravanja, ki se ga je umetnik izogibal celo pri nekaterih linorezih satirične vsebine samostojne mape. Poudarek je dal likovnemu izrazu. Tako v posameznih linorezih obeh map že zasledimo zametke njegovega nadrealizma, s katerim se je uveljavil po vojni.

Za tretjega slikarja, lirika Doreta Klemenčiča-Maja z značilno senzibilno risbo, tako vsebina kot tehnika nista bili primerni. Zato je v linorezih s prikazom vojnih zločinov najpogosteje prehajal v karikaturu.

Ob teh akademskih slikarjih se je krepko uveljavil tudi Vito Globočnik. Osnova pri njem je risba in močna čustvena angažiranost. Poleg realizma se tudi v njegovih linorezih pojavlja karikatura.

Linorezi Janeza Vidica za Prešernovo Zdravljico so njegovo začetno delo, likovno kvalitetne pa so vinjete arhitekta Marjana Šorlija-Vihra.

Slovenska partizanska grafika, ki zavzema med jugoslovansko partizansko grafiko vodilno mesto — približuje se ji le še hrvaška, je v grafičnih mapah umetnikov Pirnata, Miheliča, Klemenčiča ter Globočnika ostala objavljena le v torzu, tako njihov opus kot partizanske grafike. Ob izredno bogati grafični dejavnosti naših umetnikov-partizanov bi skoraj vsak, ki je le imel delovne možnosti, lahko izdal samostojno mapo ali več. Za medvojni čas se še najdejo opravičila, medtem ko jih za povojni čas ni. Slikar Mihelič je moral julija—avgusta 1945 izdati svojo grafično mapo Krvava bratovščina, ki je poleg Pirnatove v samem vrhu odporniške grafike sploh, v samozaložbi, več sreče je imel maja 1945 Globočnik s Herrenvolkom. Ob Slovenskem zborniku 1945, ki ni upošteval deleža likovnih umetnikov, so pričeli pripravljati poseben zbornik medvojnih del likovnih umetnikov, vendar ni izšel iz različnih vzrokov. Kljub velikim težavam je šele dve desetletji po vojni izšel izbor partizanske grafike in risbe, če ne upoštevamo raznih razstavnih katalogov ter monografij avtorjev, npr. Jakca, Pirnata, ki med drugim upoštevajo tudi partizansko grafiko. Toda poročilo o naši povojni založniški dejavnosti prepuščam tistim, ki bodo kdaj brskali po dnevnikih ali spominih prizadetih.

Na kratko lahko zaključim, da so nas grafične mape likovnikov-partizanov, kot grafika sploh vedno in povsod častno zastopale. S samo partizansko grafiko pa se je populariziral doma in v svetu tudi naš narodnoosvobodilni boj. Obenem je partizanska grafika nadaljevanje predvojne grafične tradicije ter temelj za njen povojni vzpon.

Vera Visočnik

POPRAVEK

V prejšnji številki (8-9) so se v članku »Obisk pri slikarju Nandetu Vidmarju« vrinile te-le napake:

na str. 710, 7. vrsta od spodaj: prav 1942 namesto 1941.

na str. 711, 22. vrsta od spodaj: prav z bratoma namesto z bratom.

na str. 711, 4. vrsta od spodaj: prav XII. namesto XVI.

na str. 711, 4. in 9. vrsta od spodaj ter na str. 715, 12. in 10. vrsta od spodaj: prav SNOB namesto SNOUB (XII. SNOB je šele 1. III. 1945 postala SNOUB).

na str. 712, 11. in 18. vrsta od zgoraj: prav XV. namesto XVI.

na str. 712, zadnja vrsta: prav uredi namesto sledi.

na str. 713, 8. vrsta od spodaj ter na str. 714, 18. vrsta od zgoraj, 6. in 21. vrsta od spodaj: prav 13—23 namesto 13—32.

na str. 713, 3. vrsta od spodaj ter na str. 714, 6. vrsta od spodaj: prav 27. V. 1944 namesto nedatiran.

na str. 715, 6. vrsta od zgoraj: prav Skrada namesto Skadra.

na str. 715, 24. vrsta od spodaj ter na str. 716, 4. vrsta od spodaj: prav DSUU namesto DSSU.

V članku »Slikarka in likovna pedagoginja Alenka Gerlovič« pa: na str. 723 manjka med 2. in 3. vrsto od zgoraj tekst: kmalu nato pa kot sekretarka kvarta Sentjakob (ilegalno ime Cirila). Od poletja 1942 je bila intendantka rajona Poljane (Cirila), blagajničarka rajona Bežigrad (Nina), intendantka rajona Šiška (Jolanta).

na str. 723, 12. vrsta od spodaj: prav sodelovala bi (razstava ni bila otvorjena) namesto sodelovala je.

Sovjetski načrt za kolektivno obrambo v Aziji

Medtem ko se je pričela ZDA umikati iz azijskega kontinenta, je videti, da se SZ s polno paro gnezdi vanjo z zelo skrbno pripravljenim načrtom. Moskva predvideva: pošlji orožje in pomoč narodom vzdolž kitajske meje, ki bodo iskali prijatelje, ko se bo ZDA umaknila. Rezultat lahko pomeni izravnavo sil.

Že med pripravami za prvo Nixonovo potovanje po azijskih državah se je po svetu raznesla novica, da se v Aziji pripravljajo veliki premiki silnic in nagibov. Ena izmed supersil — ZDA poskuša zmanjšati svojo policijsko vlogo na ljubo miru in varnosti v tem delu sveta. Prav isti trenutek današnje zgodovine pa izkorišča druga supersila — Sovjetska zveza, ko si utira globoke poti v premikanju na azijski kontinent, kot ga ni videl svet že od carskih pohodov prek Sibirije na Pacifik.

ZDA si prizadeva, da bi svojo predrago in brezcilno vojno v Vietnamu končala, kar bo prav gotovo zmanjšalo ameriški vojaški vpliv tudi drugod na Daljnem vzhodu. Drugače bi ZDA pač morale neke druge pričeiti »nov Vietnam«. Sovjetska zveza pa si želi za vsako ceno utrditi svoj politični, vojaški in ekonomski vpliv prav na teh področjih, iz katerih se mislijo umakniti ZDA.

Trgovina s Kitajsko

V srcu teh premikov ravnotežja sil je Kitajska, dežela, ki je videti na zunaj vsa krhka in razdvojena, vendar poseduje nuklearno orožje in ima eno četrtno svetovnega prebivalstva. Azijske poglede na to premikanje ravnotežja sil je dobro označil filipinski predsednik Marcos: »Občutek imam, da hoče Sovjetska zveza za vsako ceno nadzorovati Kitajsko v Aziji... Če se bo kdajkoli zmanjšala ameriška vloga, ki jo ima danes na Pacifiku, bo Sovjetska zveze presrečna, da lahko prevzame njeno mesto.«

Obe supersili imata različne nazore o sodelovanju s Kitajsko. Američani skušajo zmanjšati napetost, čeprav marsikdo ugovarja, da je gradnja ABM obrambnega nuklearnega sistema neposredno naperjena za »drobno obrambo proti kitajskemu nuklearnemu napadu leta 1970«. Toda kljub temu si Nixonova administracija počasi

utira stopinjo za stopinjo do »dialoga« s Kitajsko ali vsaj kakršne koli oblike stikov.

Američani bi lahko kupili velike količine izdelkov »Made in China«. Nekateri sloji Američanov bodo lahko potovali na Kitajsko, toda ne turisti ali poslovni krogi.

Sovjetska zveza pa je prepričana, da je danes Kitajska večja nevarnost za mir kot kdajkoli poprej. Napetost med obema državama se je premaknila iz čistega ideološkega nasprotovanja v bolj grenko in nevarno nasprotje nacionalnih interesov vzdolž 4150 milj dolge meje.

Sovjetska zveza je vojaško okrepila, vključno z nuklearnim potencialom, kitajsko mejo. Da bi zaposlila Peking na lastnem področju, je pričela mešati svoje štrne v sami Kitajski. V nezadovoljnih plemenih obmejnih pokrajin je pričela klicati ljudstva k uporabi za osvoboditev izpod kitajske jarma.

Za mnoge poznavalce je najbolj značilna sprememba od vseh ta: SZ si pričinja domišljati, da prevzema tako imenovano vlogo »bremena belega človeka« v Aziji, ne da bi pri tem prevzela vlogo kolonizatorja, ali pa da bi si delila pozicije z ZDA — pač pa hoče azijski svet pridobiti z vojaško zvezo.

Kolektivna varnost

Leonid Brežnev, prvi sekretar sovjetske KP, se je 7. junija letos zavzel za novo politiko. V govoru na konferenci svetovnih KP in socialističnih gibanj v svetu v Moskvi je dejal: »Menimo, da se razvoj dogodkov usmerja tako, da zahteva kolektivno varnost v Aziji.«

Potencialni člani te kolektivne obrambe so bili omenjeni v tem času: Indija, Pakistan, Afganistan, Burma in Malezija. Od tedaj se je število že znatno povečalo.

Poznavalci razmer v Aziji menijo, da ima SZ trdno namero zgraditi močno vojaško zvezo, da bi zavarovala velike in male države, vključujoč pri tem tudi sebe, proti možnim kitajskim ekspanzijam ali celo nuklearnim napadom:

Toda, kot je videti, ima SZ dva načrta:

1. Izolirati Kitajsko od njenih azijskih sosedov. Kot računa SZ, ji bo uspelo zgraditi politični »zid«, ki bo Kitajsko odvrnil od vsake vojaške akcije, naperjene proti

Sibiriji ali osrednjemu sovjetskemu delu v Aziji.

2. Če pa bi Sovjetska zveza hotela zapolniti vakuum, ki bi nastal po odhodu Američanov, bo morala zgraditi novo obrambno linijo na zahodnem Pacifiku. Sovjeti so že vzpostavili svojo prisotnost v predelih »vzhodno od Sueza«, katere bo zapustila Velika Britanija.

Sovjetski načrti

Da bi SZ izvedla ta dva načrta, je pripravljena paktirati s komunističnimi, nekomunističnimi in protikomunističnimi vladami v Aziji. Sovjetska podpora KP v deželah, kjer niso na oblasti, se bo seveda spremenila in podredila novi politiki izgradnje skupne fronte proti Kitajski. Moskva bo verjetno celo napredne leve stranke odvrčala od oborožene vstaje proti že vzpostavljenim vladam.

Seveda pa bo Sovjetska zveza hotela povečati in razširiti svoj vpliv s trgovskimi pogodbami in ekonomsko pomočjo. Pa tudi vojaški potenciali bodo dobrodošli, da bi zastrašili kitajski vojaški vdor, ali pa da se zmanjša moč domačih rdečih gverilcev.

Prvi rezultati sovjetskih načrtov za Azijo se že kažejo.

LR Mongolija, strateška točka, ki se zajeda globoko v Kitajsko, je že bila sprejeta v sovjetski obrambni krog in njeno gospodarstvo je zelo odvisno od SZ.

Sovjetska zveza ne more odkrito pritiskati na Severno Korejo ali Severni Vietnam, da bi se odkrito pridružila v »protikitajsko fronto«. Toda zaradi velike vojaške in gospodarske pomoči lahko upa, da bo dobila vsaj delno podporo od obeh v ustrezni politiki.

Prav iste poti so ubrali v tistih azijskih državah, ki niso rdeče pobarvane. Indiji so obljubili 600 milijonov dolarjev za pomoč, da bi izvedla svoj četrti petletni plan. Do konca leta 1967 je Indija že prejela 610 milijonov dolarjev vojaške pomoči. Pakistan je do leta 1967 sklenil le za 40 milijonov dolarjev sovjetske vojaške opreme, danes pa je Sovjetska zveza ponudila Pakistancem veliko večje vsote, da bi jih odvrnila od kitajskega vpliva.

Trgovina in pomoč

Ne Singapur ne Malezija nista prejela vojaške pomoči, pač pa se je v teh dveh deželah pojavilo velikansko število sovjetskih izdelkov in pa obljuba za zelo učinkovito tehnično pomoč. Poleg tega danes SZ kupuje v Maleziji skoraj eno četrtino surove gume, Singapur pa pričakuje, da bo imel velike dobičke z izvozom svojega tekstila, čevljev in drugega blaga za širo-

ko potrošnjo v Sovjetsko zvezo in dežele Vzhodne Evrope.

Singapur tudi upa, da bo kot eno največjih pristanišč in strateško ključni center za letalski promet postal središče za trgovino z vzhodnim blokom. Že danes letala Aeroflota lete na redni liniji do Singapura, v pristanišču pa se vsak mesec zaustavi najmanj 30 sovjetskih ladij, tako da se je njihovo število v zadnjem letu povečalo za 50 %.

Moskovska politika do Indonezije je danes še zelo dvoumna. Dežela je strašansko bogata in ima neizčrpna naravna bogastva, kateri je nekoč SZ dala za 34 milijard dolarjev vojaške opreme, njena ekonomska pomoč pa je dosegla 799 milijonov dolarjev. Toda skoraj vsa ta pomoč je zamrla ob znanih pokolih komunistov, ko je Sukarno izgubil oblast. Današnji odnosi do indonezijskega vojaškega vodstva so sicer korektni, toda zelo hladni. Zaradi tega si Rusija ne prizadeva preveč, da bi si pridobila Indonezijo?

Sovjeti snubijo Japonsko

Ključna točka sovjetskih prizadevanj pa je Japonska, največja industrijska sila v Aziji in narod s 102 milijoni prebivalcev. Japonci so popustili ob novih diplomatskih poteh SZ. Najvišji japonski voditelji so bili povabljeni v SZ in nasprotno. Trgovina med obema deželama je naravnost bohotna. Lansko leto je dosegla nov rekord — 632 milijonov dolarjev. Toda Japonci niso preveč srečni, kajti sovjetski izvoz na Japonsko je za 2,5 večji, kot pa kupi SZ na Japonskem.

Sovjetski voditelji govorijo o skupnem razvojnem programu sibirskih naravnih bogastev, Sahalinskem naravnem plinu in Udokanskih zalogah bakra. Moskva je zahtevala od Japonske 900 milijonov dolarjev investicij, toda to je veliko nad vsoto, ki so jo Japonci voljni ponuditi — le 125 milijonov dolarjev, vsoto, za katero se SZ niti ne zmeni. Toda ta trenutek bi bila prava priložnost, da si SZ pridobi Japonsko. Kajti stiki Japonska — ZDA so trenutno zelo napeti. Japonci namreč z vso silo zahtevajo otok Okinavo, ZDA pa zahtevajo od Japonske, naj zmanjša dajatve in omili restrikcije na ameriške poslovne investicije na Japonskem.

Sovjetska diplomatska ekspanzija za Azijo

Sovjetska zveza ni tujka na azijskem teritoriju. Tri četrtine njenega celotnega ozemlja leži v Aziji, četrtina od 230 milijonov prebivalcev pa je azijskega rodu. Toda naglica, s katero zadnje čase SZ prodira na azijski kontinent, je začudila vse poznavalce. Samo letošnje leto so sovjetski

ministri obiskali Singapur, Malezijo, Kambožjo, Indijo in Pakistan. Med svojim obiskom v New Delhiju se je sovjetski predsednik vlade Kosigin pogovarjal še z afganistanskim in nepalskim predsednikom vlade. Le nekaj tednov kasneje je Podgorni obiskal Mongolijo in Severno Korejo.

Prav pred kratkim je SZ predlagala izgradnjo magistrale, ki bi povezovala Pakistan, Afganistan in Indijo z osrednjimi sovjetskimi predeli v Aziji. Cesta bi bila predvsem trgovska žila, obenem pa bi lahko nudila sovjetsko pomoč Indiji, če bi le-to ogrožali Kitajci.

Diplomati še vedno dobivajo poročila, da sta se Pakistan in SZ dogovorili, naj bi SZ zgradila pomorsko bazo v Gwadarju, iz katere bi se lahko nadzoroval Perzijski zaliv. Poleg tega pa je bojda Moskva predlagala Indiji, naj zgradi pomorsko bazo na Andamanskih otokih, prav nasproti Bengalskega zaliva. Seveda nobena od teh dveh novic še ni bila v Moskvi uradno potrjena.

Pred šestimi meseci se je SZ prizadevala, da bi azijske dežele organizirale regionalna združenja za trgovino, napredek in obrambo. Zdaj pa se trudi, da bi se lahko pridružila Azijski banki za napredek. To bi bilo povsem v nasprotju s prejšnjimi načeli Moskve, da je vedno stala ob strani pri takšnih mednarodnih organizacijah. Ekonomski organizaciji ZN za Azijo in Daljni vzhod pa so sovjetski predstavniki pred kratkim obljubili, da lahko ta kontinent pričakuje, takoj ko bo v Vietnamu konec vojne, zelo uspešno sovjetsko pomoč.

Ponudbe delijo na vsakem koraku, toda ameriški vladni poznavalci še vedno ne vedo, kaj naj vse to pomeni. Nekateri predvidevajo, da bi bil to lahko velik pritisk na Nixonovo administracijo, da čimprej konča vojno v Vietnamu. Drugi menijo, da sovjetska poteza skuša dokazati azijskim državam, da ima drugačne namere od ZDA in jim hoče resnično pomagati pri njihovem razvoju.

Različni pogledi

Kaj ima Sovjetska zveza v mislih, ko govori o »kolektivni varnosti«, je težko reči. Ameriški državni sekretar Rogers je vprašal sovjetske diplomate, naj razložijo, kaj to pomeni, toda odgovor je bil zelo nejasen.

Pogledi drugih svetovnih prestolnic:

NEW DELHI: Zunanji minister Dinesh Sing pravi, da Indija ni zainteresirana za kakršno koli kolektivno dogovarjanje v vojaški politiki, pač pa ji je veliko do tesnejše ekonomske kooperacije, ki naj bi utrdila vsako državo posebej, da bi si

ustvarila svojo učinkovito obrambo na svojem teritoriju.

TOKIO: Jomiuri, zelo pomemben dnevnik, je zapisal: »Če bosta stabilnost in mir resnično zavladala na tem delu sveta, potem morajo azijske države same poskrbeti, da si to ohranijo. Za našo deželo bi bilo zelo koristno, da naveže prijateljske stike z LR Kitajsko.«

PARIZ: Znani francoski novinar René Dabernat je v Le Mondu zapisal: »Sovjetska zveza je odigrala zelo pomembno vlogo pri izpodrivanju Francije, Velike Britanije in Nizozemske iz Azije, zdaj pa so na vrsti še Američani...«

»Moskva ima v tem trenutku toliko skrbi glede Kitajske, da poziva vse tiste dežele, ki imajo vzrok za zaskrbljenost nad kitajskimi ambicijami, poleg tega pa žele izpolniti vakuum, ki ga bodo zapustili Američani.«

Kaj lahko pričakujejo od tega ZDA

Mar bodo ZDA izgubile ali pridobile v tej pobudi od azijskih držav? Kot gledajo zahodni poznavalci na ta problem, obstajata dve nevarnosti: LR Kitajska in SZ se po smrti Mao Ce Tunga lahko združita v nov, mogoče protizahodni blok. Ta možnost je za zdaj še zelo oddaljena.

Sovjetska zveza pa lahko uporabi svoj naraščajoči vpliv, da resno ogrozi ameriške interese v Aziji. Sovjetska pomorska prisotnost v Indijskem oceanu lahko pomaga Indiji proti Kitajski. Lahko pa se uporabi tudi za močne levo usmerjene vladne prevrate v Perzijskem zalivu, kjer imajo zahodne države zelo pomembne naftne koncesije.

Če pa imajo vsi ti »ukrepi« SZ proti Kitajski v zadnjem času le glavni namen obrambo pred njo, jo bo to potisnilo v »hladno vojno« z ZDA in »program svetovne revolucije«, pri tem pa bo ZDA le pridobila. Vodilni francoski poznavalec SZ Michel Tatu je izjavil: »Kitajske grožnje siliijo sovjetske voditelje, da stabilizirajo svoje odnose z ZDA in utrdijo svoje vezi v deželah Vzhodne Evrope, da bi si zagotovili varnost na svojih zahodnih mejah.«

Videti je, da je napetost med SZ do Kitajske nakazala nove možnosti za zelo pomembne sporazume med SZ in ZDA. Kajti SZ se boji vojne s Kitajsko, zato je zdaj pravi trenutek, če ga bo izkoristil predsednik Nixon, za najpomembnejše obdobje ameriško-sovjetskega sodelovanja po II. svetovni vojni.

US NEWS AND WORLD REPORT

11. VIII. 1969.

Mednarodne investicije

Danes poznamo v svetu dve vrsti mednarodnih investicij: državne ali indirektne ter nedržavne oziroma privatne ali direktne.

Razvijajoče se države so v nezavidnem položaju nasproti mednarodnim investicijam, ker se tuji investitorji do njih obnašajo, kot do ljudi, ki živijo v steklenjakih — češ ne mečite kamenja, če ste pokriti s steklom. Nasprotno pa so razvite države, lahko rečemo, v enakopravnem položaju s tujim investitorjem, zlasti ameriškim, teh pa je največ. Mirno lahko trdimo, da se kapital med ZDA in zahodnoevropskimi deželami preliva zelo enakomerno. Velike razlike v dobro ZDA se kažejo le v direktnih investicijah, kjer je Zahodna Evropa vložila v ZDA 30 %, medtem ko je ZDA v Evropo vložila 80 % od vseh finančnih sredstev, namenjenih tujini.

Vse to kaže, da je danes v direktnih investicijah, zlasti privatnikov, ZDA še vedno vodeča sila v svetu, čeprav niso majhna vlaganja tudi ostalih mednarodnih družb, ki so zlasti v zadnjem času zabeležile nagel skok investicijskih vlaganj v tujini. Vendar je opaziti, da se te investicije podeljujejo brez prioriteten list, brez kakršnihkoli pravnih predpisov in iz tega sledi, da v načrtovanju in svetovnih potrebah prioritete vladajo čudni zakoni, če ne prava džungla. Prav zaradi takšnih odnosov nastajajo velikokrat zmede predvsem zato, ker so zlasti evropske velike družbe večnacionalne. Pospešenega vlaganja v tuje investicije kljub zadostnim finančnim sredstvom pa družbe ne dosegajo, ker še vedno tiče v ozkih nacionalnih okvirih, največ treh nacionalnosti. Ne zavedajo se še v polnosti svoje vloge, ker se še vedno boje svojih hudih tekmecev — ameriških družb. Danes je svet še vedno prepričan, da so najboljši in najuspešnejši tuji investitorji Američani, toda danes je le 30 ameriških podjetij, ki vlagajo svoja finančna sredstva v tuja podjetja, poleg tega pa obstaja več kot 50 zahodnoevropskih, ki imajo doma sicer neznatna imena, vendar pa vlagajo vse svoje imetje v tuja podjetja.

Čemu investirajo tuja podjetja finančna sredstva v tujini

Za mnoge je to uganka! Zakaj ne bi raje nalagali svojega denarja doma? Odgovor je preprost. Podjetja žele s posli ustvarjati dobičke, in če le-te laže ustvarjajo v tujini, potem pač silijo tja. Vzrokov za to je več: cenejša delovna sila, hitrejši obračanje kapitala, cenejša energija, več surovin, izmiikanje dajatvam doma ali pa postavljanje

svojih novih tovarn v tujini za odpiranje drugih tržišč. Nekatere industrijske panoge, kot je na primer rudarstvo, moraš pač izkoriščati tam, kjer so. Tovrstne investicije so se razširile v začetku 20. stoletja in so bile veliko bolj podvržene izkoriščanju in mnogostranskim avanturam. Toda po gospodarski krizi, ki je zajela svet leta 1930 in 1936, ter izkušnjah iz II. svetovne vojne, ki so pustile malim narodom dovolj časa za premišljanje, so postali tudi tuji investitorji veliko resnejši v svojih poslih. Tuje investicije so danes veliko bolj zainteresirane v dobavljanju industrijske opreme, in to v glavnem za kemično industrijo, farmacijo, umetna vlakna, strojno industrijo in električno opremo. Danes še nimamo neposrednih investicij v jeklarski, ladjedelniški in letalski industriji.

Reakcije dežel, ki dajejo tuje investicije, so zelo različne. Teoretično naj bi pomagale k razvoju gospodarstva, kajti tuji kapital naj bi vedno veliko več vložil, kot pa bi se mu stekalo nazaj. Z drugimi besedami, tuji investitor daje deželi svojo bolj razvito tehnologijo, zagotavlja nova tržišča in izvoz. Toda v praksi je to zelo različno, od Belgije, ki še vedno podpira na domačem področju tuje investitorje, ker dobiva od tega velike koristi, do izkoriščevalskih podjetij, ki delujejo na primer v Indiji.

Vendar niso žrtve tujih investitorjev in dobičkarjev le nerazvite dežele. Mednarodno sodelovanje je mnogokrat nekorektno tudi do svojih razvitih partnerjev. Klasičen primer takšnega nekorektnega sodelovanja je bila tovarna tekstilnih strojev ameriškega investitorja Roberts-Arundel v Angliji, nad katero se je pritoževala večina angleških delavcev, ki so bili v njej zaposleni. Drug takšen primer je bila lansko leto sklenjena pogodba med Fiat-Citroenom, nad katero je francoska vlada postavila veto iz povsem političnih razlogov.

Trenutno sta v svetu največja neposredna investitorja Velika Britanija in ZDA, vendar, kot je videti, se jima bosta kmalu pridružili še Francija in Zahodna Nemčija. Najbolj razvite države so navadno uvozniki in izvozniki kapitala in končajo s čistim pretakanjem. Kanada je s tega stališča v posebni vlogi, kajti njena sosesčina z ZDA ji prinaša ogromna čista prelivanja kapitala in zelo velike proporcije tuje udeležbe.

Nerazvite dežele pa so v naravnost nezavidnem položaju nasproti tujim investitorjem, ker obupno potrebujejo finančna sredstva, toda ob njih se morajo če-

stokrat podrediti tudi političnim pritiskom. Tretjino vseh svetovnih investicij je danes v rokah razvitih držav. Po letu 1966 so se povečale poleg uradnih investicij tudi neposredne, ki so danes dosegle že tretjino posrednih investicij. Zato si danes nerazvite dežele prizadevajo, da bi sicer pritegnile čimveč tujih investorjev, hkrati pa da bi se znebile njihove neposredne kontrole. Zato nerazvite dežele veliko raje sprejemajo soinvestitorje ali udeležence pri izgradnji svoje industrije v določenih pogojih, kot je to že večletna praksa med razvitimi deželami.

Japonsko izobčenje

Če so bile razvite dežele nemogoča tarča za tuje investitorje, je bila Japonska dejansko nemogoče dosegljiva. Japonci so zavračali sprejetje tujega kapitala do takrat, ko je postala njihova industrija dovolj močna, da ga je sprejela. Trenutno je v tujih rokah na Japonskem le industrija nafte, kjer sodeluje 11 tujih podjetij s 60 % investicij. V večini drugih industrijskih panogah je tuja udeležba zelo skromna. Toda nasprotno, v zadnjem času so Japonci postali zelo aktivni investitorji v tujini in kaj kmalu se bodo znašli verjetno pred tem, da bodo prisiljeni spremeniti svoje nekdane nazore.

Cepprav danes dajejo tuji investitorji deželam, v katere vlagajo svoj kapital, boljše možnosti, še vedno pride čestokrat do legalnih in finančnih kaosov. Še vedno ni nikakršnih restrikcij za prosto odtekanje kapitala. Videti je, da je evropsko tržišče

postalo mehanizem za neposredne mednarodne investicije, v katerem imajo velikan-sko vlogo nekontrolirani profiti, ki jih re-investirajo nekje drugje. (Ameriške družbe reinvestirajo četrtno svojega dobička.) Tako ne zapadajo davščinam in zaradi tega se nikomur ne mudi postaviti kakršnakoli mednarodna pravila igre teh družb. Edino uspešno se je temu znala ubraniti Amerika z določili, s katerimi lahko poseže v posle ameriškega podjetja, ki sicer daje tuje investicije, je pa stalno deklarirano kot ameriško podjetje, ki investira tudi doma. Tako so se lahko uprli v slavnem primeru investicij v švicarsko urarsko industrijo leta 1964, ko so ameriška podjetja tajno naložila svoja sredstva v to proizvodnjo. Toda isti predpisi lahko zavrnejo tudi tuja podjetja, če hočejo investirati v ZDA.

Bodoče usmerjanje mednarodnih podjetij se bo najbrž nagnilo na evropsko stran, kajti že danes lahko rečemo, da ameriški investitorji izgubljajo prvenstvo na evropskih tleh. Predvsem so jim prekrizale račune dežele skupnega evropskega tržišča, kamor le težko prodirajo in njihov združen kapital jim prav lahko konkurira.

Toda neposredni investitorji, predstavniki velikih podjetij, se vedno intenzivneje usmerjajo v Azijo, Afriko in Latinsko Ameriko, kjer je zanje še vedno obljubljena dežela. Zato strokovnjaki predvidevajo, da se bodo neposredni investitorji po letu 1970 odselili iz Evrope in bodo tuje investicije veliko bolj odtekale, kot pa pritekale vanjo.

ECONOMIST 2. VIII. 69.

LEPOSLOVJE

BALZAC, Honoré de: Okrogle povesti. Ilustracije: Gustav Doré. Prevedel: Anton Debeljak. Opremil: Marjan Loboda. Cankarjeva založba. Ljubljana 1968. 161 + (VIII) str.

DUMAS, Alexandre: Dama s kamelijami. Prevedel: Silvester Škerl. Opremil: Peter Skalar. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1969. 212 + (II) str.

DUMAS, Alexandre: Trije mušketirji. 2 knjigi. Prevedla: Martina Rotar. Opremil: Bronislav Fajon. Svet v knjigi 67, 68. Založba Obzorja. Maribor 1969. 1. knj.: 410 + (II) str.; 2. knj.: 407 + (IV) str.

FINŽGAR, Franc Saleški: Izbrano delo I. Izbral in uredil: Franček Bohanec. Zbirka »Naša beseda«. Uredniški odbor: Josip Vidmar, dr. France Zadavec, Franček Bohanec, Janko Kos. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 239 + (V) str. Vsebina: Silvester. — Razvalina življenja. — Dekla Ančka.

FINŽGAR, Franc Saleški: Izbrano delo II. Zbirka »Naša beseda«. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 236 + (IV) str. Vsebina: Boji. — Prekvata ovca. — Na petelina. — Kronika gospoda Urbana.

FRANCOLIN, Claude: Utrillo — slikar Pariza. Prevedel: Bogomil Fatur. Opremil: Uroš Vagaja. Veliki možje 16. Založba Obzorja. Maribor 1969. 257 + (II) str. + 4 barv. repr.

JAMES, Henry: Ambasadorji. 2 knjigi. Prevedel: Jože Turk. Studija: Rapa Suklje. Zbirka »Sto romanov« 42 1, 2. Urejuje: dr. Anton Ocvirk. Oprema: Metka Krašovec. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1969. 1. knj.: 262 + (I) str.; 2. knj.: 253 + (II) str.

KAVČIČ, Vladimir: Žrtve. II. del. Roman. Opremil: Uroš Vagaja. Knjižna zbirka Nova Obzorja 70. Obzorja. Maribor 1969. 863 + (III) str.

KLEIST, Heinrich von: Princ Homburški. — Mihael Kohlhaas. Prevedla: Mile Klopčič in Janez Žagar. Spremno besedo napisal dr. France Koblar. Knjižnica Kondor 107. Urednik: Uroš Kraigher. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 186 + (II) str. + 2 priloge.

KRAIGHER, Nada: Dokler živimo. Opremil: Uroš Vagaja. Založba Obzorja. Maribor 1969. 206 + (I) str.

KRAVOS, Marko: Pesem. Opremil: Klavdij Palčič. Založništvo tržaškega tiska,

Trst. — Založba Obzorja, Maribor 1969. 57 + (III) str.

KUNTNER, Tone: Lesnika. Pesniška zbirka. Likovne priloge in zunanja oprema: Ive Subic. Tehnični urednik: Aco Mavec. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 60 + (V) str.

LJUDI. U spomen onih koji su se posvetili slobodi. U čast petdesetgodisnjice Saveza komunista Jugoslavije. Izbor iz poezije o revoluciji i za revoluciju. Priredili: Jure Kaštelan, Slavko Leovac, Matija Matovski, Muharem Pervić, Milorad Stojović i Ciril Zlobec. Likovno-grafička oprema: Bogdan Kršić. Tehnički urednik: Sovra Baračković. NIP »Komunist«. Beograd 1969. 445 + (XVIII) str.

STYRON, William: Lezi v temo. 2 knjigi. Prevedla: Božena Legiša. Studija: Majda Stanovnik. Zbirka »Sto romanov« 40/1,2. Oprema: Savo Sovre. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1969. 1. knj.: 216 + (I) str.; 2. knj.: 263 + (I) str.

TAUFER, Veno: Vaje in naloge. Pesniška zbirka. Opremil: Bronislav Fajon. Založba Obzorja. Maribor 1969. 78 + (II) str.

REMEC, Miha: Sončni obrat. Roman. Opremil: Maksim Sedej ml. Založba Obzorja. Maribor 1969. 246 + (I) str.

VURNIK, France: Pred zidom in onkraj. Pesniška zbirka. Opremil: Uroš Vagaja. Obzorja. Maribor 1969. 57 + (III) str.

ZAGORICNIK, Franci: Obsedeno stanje. Pesniška zbirka. Risbe in opreme so delo avtorja. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1969. 65 + (III) str.

ZEROMSKI, Stefan: Povest greha. Prevedel: France Vodnik. Opremil: France Mesarič. Pomurska založba. Murska Sobota 1969. 454 + (II) str.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

BIBIČ, Adolf: Kaj je politična znanost? Oprema: Ing. arh. Dora Vodopivec. ČZP »Komunist«. V Ljubljani 1969. 67 str.

JAKŠIČ, Pavle: Savremeni rat. 2 dela. Predgovor: Zoran Gluščević. Biblioteka Zodijak 22, 23. Urednik: M. Maksimović. »Vuk Karadžić«. Beograd. 1969. 1. knj.: 275 str.; 2. knj.: 271 str.

NOVAK, Andrej: Komu Palestina. Kriza na Srednjem vzhodu. Pričevanja 7. Urejšajo: Bogdan Cepuder, Ljuban Jakše, Marko Kerševan, Božidar Pahor, Djordje Radenković in Peter Vodopivec. Opremil:

Marjan Rombo. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 165 + (I) str.

RELIGIJA i društvo. Autori: Vjekoslav Mikelin, Branko Bošnjak, Oleg Mandić, Esad Ćimić, Ivica Milvončić, Zdenko Roter, Zlatko Frid, Miloš Zanko i Ivan Lazić. »Stvarnost«, Zagreb 1969.

STATISTIČKI godišnjak Jugoslavije 1969. God XVI. Savezni zavod za statistiku. Beograd 1969. 681 + (VII) str.

TUDJMAN, Franjo: Velike ideje i mali narodi. Rasprave i ogledi. Izvanredno izdanje. Oprema: Boris Dogan. Matica hrvatska. Zagreb 1969. 547 + (I) str.

ZVEZA komunistov Jugoslavije in mednarodno delavsko gibanje. »Socializem in demokracija«. Urednik: Vinko Trček. Oprema: Ing. arh. Dora Vodopivec. ČZP »Komunist«. Ljubljana 1969. 175 str.

ZGODOVINA

ČERNJAK, E. B.: Pet vekova špijunaže. II. Preveo: Ranko Simić. Narodna knjiga. Beograd 1969, 358 str.

GORIŠKI zbornik 1948—1968. Uredil uredniški odbor s sodelovanjem občinskega sindikalnega sveta Nova Gorica. ČZP »Delavska enotnost«. Ljubljana 1968. 184 + (II) str. + 16 repr. Med tekstom slike.

LITIJSKI zbornik NOB. 1. knjiga. Zbral in uredil uredniški odbor: Anton Godec, Franc Gorenc, Janez Petje, Tone Praprotnik, Stane Pungerčar, Ignac Sterlekar in Jože Štok. Odgovorni urednik: Milica Strgar. Oprema: ing. Vlasto Kopač. Recenzenti: Polde Maček ml., dr. Mirko Stiplovesek in dr. Julij Titl. Založila skupščina občine Litija. Ljubljana 1969. 357 + (III) str. + 1 slika. Med tekstom slike in skice.

MESTROVIĆ, Ivan. Uspomene na političke ljude i događaje. Izvanredno izdanje. Oprema: Alfred Pal. Matica hrvatska. Zagreb 1969. (II) + 392 str.

OSNJAK, Joško: Pod Matajurjem. Spomini in zapiski iz Beneške Slovenije. Opremil: Ive Šubic. Zavod »Borec«. V Ljubljani 1969. 388 + (II) str. + 1 zvd. Med tekstom slike in skice.

Jože ŠMIT-Rado BORDON-Albert KLUN: Peta prekomorska brigada Ivana Turšiča-Iztoka. Knjižnica NOV in POS 25-IV. Ureja komisija za zgodovino sveta za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije v Ljubljani. Predsednik: Zdravko Klanjšček. Strokovni svetovalec: dr. Tone Ferenc. Strokovna recenzenta: Miroslav Luštek in Miroslav Štepančič. Opremil: Vladimir Lakovič. Po zaznovi Alberta Kluna zemljevid in skice narisal Roman Antolin. Tehnični urednik in lektor: Rado Bordon. ČZP »Soča«. Nova Gorica 1969. 336 + (VII) str. Priloga: Abecedni seznam preživelih borcev in bork 5. prekomorske brigade. 74 str.

ZAVNOBIH. I. Dokumenti 1943 i 1944. II. Dokumenti 1945. Priredili saradnici Instituta za istoriju radničkog pokreta. »Veselin Masleša«. Sarajevo 1969. 1. knj.: 955 str.; 2. knj.: 560 str.

ISTORIJA na makedonskiot narod. 3 knjige. (Od predistoriskoto vreme do kraja 1945.) Redakcija: akad. Mihailo Apostolski, dr. Dančo Zografski, dr. Ivan Katarcićev, akad. Blaže Koneski, prof. Ljuben Lape, akad. Dimitar Mitrev, dr. Hristo Andonov-Poljanski. Institut za nacionalna istorija, Skopje. Izdava: »Nova Makedonija«. Skopje 1969. 1. knj.: 345 + (III) str. + 20 pril. + 1 zvd.; 2. knj.: 453 + (V) str. + 15 pril.; 3. knj.: 488 + (IV) str. + 17 pril. + 1 zvd.

